

LUNDS UNIVERSITET
Språk- och litteraturcentrum
Latin

DET LATINSKA SPRÅKETS
BESKYDDARE
BIBLIOTEK, SKOLVÄSEN OCH LÄRARE
I DET ANTIKA ROM

Uppsats i Latin 41–60 poäng (LAT 523)

Ventilerad 2007-02-26
Handledare: Professor Arne Jönsson
Författare: Urban Swahn, Mlm

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

INNEHÅLLSFÖRTECKNING	i
FÖRTECKNING ÖVER ANVÄNDA FÖRKORTNINGAR	ii
1 INLEDNING	1
2 BÖCKER, BOKSAMLINGAR OCH BIBLIOTEK	2
<i>Till biblioteket i Alexandria</i>	2
<i>Alexandria-bibliotekets förstörelse</i>	7
<i>Andra bibliotek</i>	9
<i>Biblioteken når Rom</i>	10
<i>Bibliotekens utformning, bestånd och tillväxt</i>	13
<i>Bibliotek i romarrikets "landsort"</i>	15
<i>Bibliotek under Västoms slutepok</i>	16
<i>Bibliotekens personal</i>	17
<i>Från bokrulle till codex</i>	21
3 DET ROMERSKA UTBILDNINGSSYSTEMET	24
<i>Den grekiska traditionen</i>	24
<i>Romarnas syn på "levnadsloppet"</i>	25
<i>De första "kända" lärarna i Rom</i>	27
<i>Kejsarbarnens utbildning</i>	33
4 LÄRARNAS STÄLLNING I DET ROMERSKA SAMHÄLLET	35
5 SKIFTANDE "KULTURKLIMAT" UNDER SEKLENS GÅNG	40
6 SAMMANFATTNING	54
KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	55

FÖRTECKNING ÖVER FÖRKORTNINGAR, SOM ANVÄNDS I TEXTEN

<i>Aem Paul</i>	Plutarkos, <i>Aemilius Paulus</i>
<i>Ant</i>	Plutarkos, <i>Antonius</i>
<i>Ap Sokr</i>	Platon, <i>Apologia Sokratous</i> ('Sokrates' försvarstal')
<i>Apof</i>	Marcus Valerius Martialis , <i>Apoforeta</i> (= <i>Epigrammata XIV</i>) ('Gåvor')
<i>Arch</i>	Marcus Vitruvius Pollio, <i>De architectura</i> ('Om arkitektur')
<i>Att</i>	Marcus Tullius Cicero , <i>Epistulae ad Atticum</i> ('Brev till Atticus')
<i>AUC</i>	Titus Livius , <i>Ab Urbe Condita</i> ('Från stadens grundande')
<i>Aug</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>Vita Divi Augusti</i> ('Den gudomlige Augustus' liv')
<i>Bibl Ist</i>	Diodoros Siculos, <i>Bibliothekes Istorikes</i> ('Historiska böcker')
<i>Brut</i>	Marcus Tullius Cicero , <i>Epistulae ad Brutum</i> ('Brev till Brutus')
<i>Carm</i>	Gajus Valerius Catullus , <i>Carmina</i> ('Sånger')
<i>Claud</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>Vita Divi Claudii</i> ('Den gudomlige Claudius' liv')
<i>CMG</i>	<i>Corpus medicorum Graecorum</i>
<i>Cod Just</i>	<i>Codex Justiniani</i> ('Justinianus' lagsamling')
<i>Cod Theod</i>	<i>Codex Theodosiani</i> ('Theodosius' lagsamling')
<i>Com Ephes</i>	Hieronymus, <i>Commentarii in Ephesios</i>
<i>Comm Aen</i>	Maurus Servius Honoratus, <i>Servii in Vergilii carmina commentarii</i>
<i>Conf</i>	Aurelius Augustinus , <i>Confessiones</i> ('Bekännelser')
<i>Dom</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>Vita Domitiani</i> ('Domitianus' liv')
<i>Ed pret</i>	<i>Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium</i> ('Diocletianus' edikt om varors prissättning')
<i>Ell Per</i>	Pausanias, <i>Ellados Periegeseos</i> ('Beskrivning av Grekland')
<i>Ep Mor till</i>	Lucius Annaeus Seneca (d y), <i>Epistulae Morales ad Lucilium</i> ('Uppbyggliga brev till Lucilium')
<i>Epigr</i>	Marcus Valerius Martialis , <i>Epigrammata</i> ('Epigram')
<i>Epist</i>	Quintus Horatius Flaccus, <i>Epistulae</i> ('Brev')
<i>Epist</i>	Gajus Plinius Caecilius Secundus (= d y), <i>Epistularum libri X</i> ('Brev i tio böcker')
<i>Etym</i>	Isidorus , <i>Etymologiarum libri XX</i> ('Tjugo böcker om ordens ursprung')
<i>Fam</i>	Marcus Tullius Cicero , <i>Epistulae ad familiares</i> ('Brev till närstående')
<i>Gaj liv'</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>Vita Divi Gaji</i> ('Den gudomlige Gajus' [= Caligulas])
<i>Geogr</i>	Strabon, <i>Geografiká</i> ('Geografi')
<i>Gramm</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>De grammaticis</i> ('Om grammatiker')
<i>Inst</i>	Marcus Fabius Quintilianus , <i>Institutio Oratoria</i> ('Talekonstens grunder')
<i>Ist</i>	Herodotos, <i>Istoriai</i> ('Historia')
<i>Jul liv'</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>Vita Divi Julii</i> ('Den gudomlige Julius' [= Caesars])
<i>Luc</i>	Plutarkos, <i>Lucullus</i>
<i>Mor</i>	Plutarkos, <i>Moralia</i>
<i>Nat Hist</i>	Gaius Plinius Secundus (= d ä), <i>Naturalis Historia</i> ('Naturhistoria')
<i>Noct Att</i>	Aulus Gellius, <i>Noctes Atticae</i> ('Attiska nätter')

<i>OLD</i>	<i>Oxford Latin Dictionary</i>
<i>Phil</i>	Marcus Tullius Cicero , <i>Orationes Philippicae</i> ('Filippiska tal')
<i>RG</i>	Ammianus Marcellinus, <i>Res Gestae</i> ('Bedrifter')
<i>Rom</i>	Dio Cassius Cocceianus, <i>Romaiké Istoría</i> ('Romersk historia')
<i>Sat</i>	Decimus Junius Juvenalis , <i>Saturae</i> ('Satirer')
<i>Sat</i>	Ambrosius Theodosius Macrobius , <i>Saturnalia</i>
<i>Tib</i>	Gajus Suetonius Tranquillus, <i>Vita Divi Tiberii</i> ('Den gudomlige Tiberius' liv')

1 INLEDNING

Dimidium facti, qui coepit, habet ...
Horatius *Epistulae* 1.2.40

MIN URSPRUNGLIGA AMBITION med en kandidatuppsats i latin var att beskriva omständigheterna kring tillkomsten och de vidare bearbetningarna av den sk Serviuskommentaren till Vergilius' *Aeneiden*. Efter en kort tid fann jag emellertid, att jag – för att rätt förstå förhållandena under början av 400-talet e Kr, då Servius levde och verkade – behövde en bakgrund till en grammatikers verksamhet i den västra rikshalvan under denna sena tid i romarrikets historia. Bakgrunden består främst av tre delar: bevarandet och vidarebefordrandet av litteratur i stora och mindre *bibliotek*, det romerska *skolväsendet*, främst de högre stadierna, samt den enskilde *lärarens*, främst grammatikerns, funktion inom denna del av skolväsendet. Den litteratur, som jag kunde finna för att få svar på mina frågor, behandlade nästan uteslutande endast en av dessa tre aspekter, medan det var betydligt svårare att finna en sammanhängande totalbild av de tre aspekterna tillsammans.

Föreliggande uppsats är avsedd att täcka denna lucka genom att gemensamt redovisa och sammankoppla:

- utvecklingen av det institutionella boksamlandet i bibliotek
- det romerska utbildningssystemet, främst den högre utbildningen
- den enskilde lärarens, främst grammatikerns, roll inom ramen för detta utbildningssystem

I samband härmed försöker jag särskilt att knyta samman och avsluta utvecklingstendenserna vid de två målen för min undersökning: saturnaliehelgen den 17–19 december 384 (då händelserna i Macrobius' *Saturnalia* utspelar sig) och tiden c 410–c 435 (den period, under vilken den ursprungliga Serviuskommentaren anses ha tillkommit, och vid vars slut *Saturnalia* bör ha författats).

Frågeställningarna avser därvid biblioteksväsendets uppkomst, utveckling och integration i det romerska samhället, det romerska utbildningssystemets bakgrund och utveckling samt de olika lärarfunktionernas bakgrund, utveckling och sociala ställning. Tidsperspektivet är – med undantag för i sammanhanget ofrånkomliga återblickar och beskrivningar av fortsatta händelseförlopp – från senrepubliken till Västrops fall, dvs

c 100 f Kr till 476 e Kr, och den geografiska tyngdpunkten är förlagd till den västliga riksdelen.

Mina huvudkällor för de olika avsnitten har varit Lionel Cassons *Libraries in the Ancient World*, som behandlar biblioteksväsen från begynnelsen i Främre Orienten fram till medeltidens inledning, M L Clarkes *Higher Education in the Ancient World*, som behandlar de högre utbildningarna från hellenismens Grekland fram till medeltidens början, Albrecht Diehles *Greek and Latin Literature of the Roman Empire*, som är en litteraturhistoria för hela det romerska riket från Augustus' till Justinianus' tidevarv, Robert A Kastors *Guardians of Language*, som behandlar *grammaticus*-funktionen främst under 300- till 500-talen e Kr, samt den av L D Reynolds editerade *Texts and Transmission, A Survey of the Latin Classics*. Därutöver har jag utnyttjat allmänna uppslagsverk i bibliotek eller på Internet samt – direkt eller indirekt – utnyttjat ett antal uppgifter ur de mindre artiklar, som jag har insamlat som en förberedelse för en kommande uppsats om Servius. För att rättfärdiga denna uppsats som en uppsats just i ämnet *latin* har jag även eftersträvat att utnyttja textmaterial från ett antal romerska författare; samtliga förekommande översättningar av sådana texter är mina egna.

Avslutningsvis vill jag erinra om att det i mina källor förekommer skiftande uppgifter beträffande levnadsår, namns (inte minst de grekiskas) korrekta stavning, verks titlar och andra liknande fakta. Jag har givetvis försökt finna så korrekta belägg som möjligt, men har i ett antal fall (inte minst av tidsskäl) tvingats välja mellan olika uppgifter – eller helt enkelt avstå från min ambition att återge helt exakta data i olika avseenden.

2 BÖCKER, BOKSAMLINGAR OCH BIBLIOTEK

Si hortum in bibliotheca habes, deerit nihil.
Cicero *Epistulae ad Familiares* 180 (9.4)

Till biblioteket i Alexandria

DE FÖRSTA DOKUMENTSAMLINGARNA – som med modern terminologi snarare skulle motsvara *arkiv* än *bibliotek* – går tillbaka till lertavlor och papyrer i Mellanöstern och Egypten flera tusen år före Kristi födelse. Det första biblioteket i en någorlunda

modern mening, dvs som förutom religiösa skrifter, räkenskaper och statshandlingar innehöll även en samling av "skönlitteratur", skapades sannolikt av den assyriske storkonungen Assurbanipal (reg 668–627 f Kr); i efterlämnade handlingar erinrar han om att han själv var läs- och skrivkunnig men att ingen av hans företrädare på tronen hade varit detta.

De första skriftsystemen hade varit stavelsespråk, men via fenicierna spreds ett bokstavsbaserat skriftsystem till bl a de grekiska kulturerna senast på 700-talet f Kr. Läskunnigheten ökade snabbt bland de grekiska stadsstaternas fria medborgare och den äldsta grekiska litteraturskatten från Homeros och Hesiodos och framåt normerades och nedtecknades i syfte att bevaras åt eftervärlden omkring år 550.

Den athenske tyrannen Peisistratos (före 600–527 f Kr) skall, enligt traditionen, ha varit den förste som omkring 560 inrättade en offentligt tillgänglig boksamling, ett *bibliotek*, som därefter vårdades och utökades av athenarna. Biblioteket bortfördes emellertid som krigsbyte av perserkonungen Xerxes I, sedan han intagit staden den 21 september 480 f Kr (endast åtta dagar före hans nederlag i sjöslaget vid Salamis), och återlämnades först omkring år 300 f Kr av konung Seleukos I.¹ Den tidiga episka diktningen var, liksom de klassiska skådespelen, i första hand avsedd att framföras och avlyssnas – inte att läsas i avskildhet. Under 400-talet f Kr växer emellertid nya litteraturformer fram – de filosofiska, geografiska och historiska verken – som

¹ Seleukos, c 355–281 f Kr, son till Filip II:s av Makedonien general Antiokos, var en av Alexander den stores främsta generaler, blev vid rikets delning 321 guvernör i Babylon, men tvingades 316 på grund av oenighet med Antigonos av Makedonien fly till Ptolemaios I i Egypten, varifrån han fyra år senare med egyptisk hjälp lyckades återerövra sin provins. Efter Issos-slaget 301, då Antigonos' rike delades mellan segrarna, erhöll Seleukos Syrien, och han flyttade sin huvudstad från (den efter honom själv uppkallade) Seleukia till den nyanlagda (efter fadern uppkallade) staden Antiokia vid floden Orontes. S var ende av Alexanders generaler, som efter konungens död valde att inte skilja sig från den hustru, Apama, som han erhållit vid det berömda massbröllopet i Susa 324 mellan makedonier och perser. År 298 erhöll S Stratonice, dotter till Antigonos' son kung Demetrios, till hustru, och fyra år därefter inträffade en i antiken omtalad skandal rum, då S:s son med Apama, Antiokos d y, förälskade sig i sin styvmoder, varvid S lät skilja sig från sin nya hustru för att avstå henne till sin egen son som hustru; samtidigt gjordes Antiokos till medregent under namnet Antiokos I och medbefälhavare. Seleukos fortsatte att utvidga sitt rike till att omfatta större delen av Alexanders tidigare erövringar, besegrade och tillfångatog 285 sin svärfader, varefter han försökte erövra hela det makedonska territoriet. I augusti/september 281 mördades han emellertid i sitt högkvarter av en av sina generaler och rådgivare, den av den egyptiske konungen Ptolemaios I Soter som tronföljare förbigångne Ptolemaios Keraunos, 'Blixten', som till slut erövrade den makedonska tronen. S:s son och efterträdare, Antiokos I, lät upphöja sin fader till gud under namnet Zeus Nikator, 'Segraren'. Ptolemaios Keraunos slutade sina dagar som konung av Makedonien, där han (genom giftna sig med Arsinoe, änka efter den tidigare konungen, Lysimakos) blev stamfader till de återstående konungarna av den antigonidiska ätten, vars kungalinje utslocknade i och med konung Perseus' nederlag mot Lucius Aemilius Paullus i slaget vid Pydna den 22 juni 168 (se s 11).

fortfarande höglästes/deklamerades, men som så småningom började konsumeras och begrundas genom egen läsning.² Därmed uppstod också på allvar behovet av att mångfaldiga skrifterna, och en kopierings- och boktillverkningstradition grundlades. I sitt försvarstal 399 nämner Sokrates i förbigående att exemplar av filosofen Anaxagoras³ verk kan köpas för högst en *drachma* per styck i *orchestran* (vid *agoran*).⁴ Athens boktillverkning var vid det laget så känd, att den även utgjorde en "exportindustri" – inte minst till de grekiska bosättningarna i *Magna Graecia* i västra Medelhavet.

Under 300-talet uppstår de första privata biblioteken. Enligt Strabon var Aristoteles⁵ den förste som skaffade sig en boksamling.⁶ Samtidigt ökade riskerna för att felaktiga kopior av de stora verken skulle komma ut på marknaden. Under Lykurgos' regeringstid (338–325) utfärdades därför i Athen en lag om att skrivna normalutgåvor av Aiskylos', Sofokles' och Euripides' verk skulle förvaras i stadens arkiv och att skådespelarna inte fick avvika från dessa manuskript under sina föreställningar.⁷

Dåtidens dominerande bokmaterial var *papyrus*, 'papperssäv'. Papyrus tillverkades ur mörken av det upp till fem meter höga halvgräset *Cyperus papyrus*. Egyptiska papyri är kända sedan mer än 2000 år före Kristi födelse. Papyrusrullar hade exporterats från Egypten till Mellanöstern redan från 1100-talet f Kr och med tiden standardiserades formatet på en bokrulle till att omfatta tjugo ark om c 20 x 35 cm storlek, hopklustrade

² Wifstrand (s 9) erinrar dock om att även privat läsning under antiken oftast skedde i form av högläsning, och han anför även exempel på detta ur litteraturen. På motsvarande sätt finns belägg för att man även brukade "skriva högt", även i de fall då man inte dikterade för en skrivare.

³ c 500–428 f Kr, naturfilosof från Klazomenai i Mindre Asien, under ett antal år verksam i Athen. Enligt traditionen skall A, efter att ha hävdat att solen var ett klot av glödande metall, stort som hela Peloponesos, ha fördrivits från Athen på grund av sin "gudlöshet".

⁴ Platon *Ap Sokr* 26D.

⁵ 384–322, född i Stageira i Makedonien som son till en av den makedonske kungen Amyntas III:s livläkare, flyttade 367 till Athen och blev elev till Platon, lämnade åter Athen vid Platons död 347 (enligt traditionen i vredesmod över att han, eftersom han inte var athenare, blev förbigången till förmån för Platons systerson Speusippos då en ny föreståndare för *Akademeia* skulle utses; denna incident skulle kunna betraktas som historiens första akademiska befordringsstrid!), blev 342 den makedonske prinsen Alexanders (sedermera Alexander den store) informator, återvände 335 till Athen och grundade sin skola *Lykeion*. Eftersom Aristoteles var makedonier blev han aldrig fullvärdig athenssk medborgare, och vid Alexanders död 323 flyttade Aristoteles på grund av de antimakedonska stämningarna i Athen till Chalkis, där han avled påföljande år.

⁶ Strabon *Geogr* 13.54 (C609).

⁷ Plutarkos *Mor* 841F.

kant i kant (med ungefär 2 cm överlappning) med ett enkelt vetemjölslister; på detta sätt blev en normal bokrulle omkring 3,5 meter lång, vilket var tillräckligt utrymme för att nedteckna ett skådespel av Euripides eller Sofokles. De mera omfattande verken indelades i "böcker", Iliaden och Odysséen i 24 vardera och Herodotos' Historia i 9. Böckerna förvarades tillsammans i "spannar" av läder eller trä.

Den hellenistisk-romerska kommentartraditionen har sitt upphov i de stora biblioteken. Det största och mest berömda av de antika biblioteken grundades i Alexandria⁸ i Egypten av Ptolemaios I Soter⁹. Det egyptiska riket var hela det östra Medelhavsområdets främsta kornbod och det förmögnaste av de s k diadokrikena,¹⁰ och enorma summor satsades på att där skapa en forskarmiljö, som till sin omfattning och resursrikedom var dittills helt okänd. Ptoleméerna anses ha haft som målsättning att allt känt vetande skulle samlas och bevaras i det stora biblioteket. Inspiration till skapandet fick Ptolemaios av Demetrios¹¹ från Faleron (c 360–280), en av Aristoteles' främsta lärjungar. De fyra första Ptoleméerna, som tillsammans regerade under exakt etthundra år (305–205), var olika framgångsrika som regenter, men de var samtliga mycket begåvade och kulturellt intresserade: den förste som historiker, den andre som zoolog, den tredje som författare och mecenat, den fjärde som skådespelförfattare. Samtliga anlätade dåtidens främsta vetenskapsmän och filosofer som lärare för sina barn.

Ptoleméerna byggde bokstavligen upp Alexandria och dess bibliotek ur ingenting. Som alla hellenistiska storstäder var staden en smältdegel, där olika kulturer möttes. De böcker, som fanns att tillgå i grannskapet, var på egyptiska, men ptoleméerna ville

⁸ Under sitt oavbrutna fälttåg åren 334 fram till sin förtidiga död i Babylon den 13 juni 323 f Kr hann den makedonske konungen Alexander store med att grunda minst sexton städer med namnet Alexandria från *Alexandria kat Issos* (intill platsen för Issos-slaget 333; nuvarande Iskenderun) till *Alexandria Eschate* ('det yttersta Alexandria', nordost om nuvarande Samarkand vid floden Jaxartes i Skytien, nuvarande Syr-Darja i Tadzjikistan). Det egyptiska Alexandria blev Egyptens huvudstad 320, då den blivande Ptolemaios I (som hade blivit satrap över Egypten 322) flyttade från Memfis till Alexandria.

⁹ 367–283, reg 305–285, given namnet *Soter*, 'Räddaren'. abdikerade 285 till förmån för sin yngre son (med andra hustrun Berenike) Ptolemaios II Filadelfos, 'Brodersälskaren', (308–246), som då hade samregerat med sin fader i tre år. Därvid förbigicks P:s son (med den tredje hustrun Eurydike), den äldre (!) (halv)brodern Ptolemaios Keraunos, 'Blixten', († 279), som var en skicklig general. (Se även not 1, s 3.)

¹⁰ Diadokerna var ursprungligen Alexanders sex främsta efterlevande generaler: Antigonos, Epiros, Kassander, Lysimakos, Ptolemaios och Seleukos. Av dessa var det Antigonos (i Makedonien), Ptolemaios (i Egypten) och Seleukos (i Antiokia), som gick segrande ur de inbördes striderna om arvet efter Alexander.

¹¹ Demetrios hamnade år 283 i onåd, eftersom han hade förespråkat Ptolemaios I:s barn med Eurydike som tronföljare, och sattes i husarrest; enligt traditionen skall han ha avlidit till följd av ett ormbett.

främst samla de klassiska grekiska verken. Biblioteket med sina forskarplatser inrymdes i *Mouseion*, musernas tempel,¹² som var beläget inom det stora palatsområdet, och vetenskapsmän rekryterades till Alexandria med dittills okända, exempellösa förmåner: en frikostig lön, gratis kost och logi, skattefrihet samt garanterad arbetsplats med obegränsad tillgång till boksamlingarna. Det första problemet var att införskaffa böcker på grekiska, vilket inledningsvis gjordes från de orter, främst Athen och Rhodos, där handel med böcker redan förekom. Långt innan begreppet källkritik var uppfunnet, ansåg ptoleméerna att äldre böcker var att föredra framför yngre, och snart ledde denna inköpspolitik till att världens första "förfalskningsindustri" uppstod: tillverkningen av falska "gamla" bokrullar. Ptoleméerna lärde sig den dyrköpta läxan och övergick därför till andra ackvisitionsmetoder. De fartyg som angjorde Alexandria bordades och genomsöktes, om böcker påträffades ombord togs dessa i beslag och kopierades, varefter originalen fördes till *Mouseion* (med påskriften *ek ploión*, 'från fartygen') och kopiorna återlämnades till de rättmätiga ägarna.¹³ Ptolemaios III (284–221; reg från 246) lånade även de ovan nämnda "normalutgåvorna" av Aiskylos, Sofokles och Euripides från Athen mot en av Lykurgos krävd borgens på femton talenter¹⁴ och lät göra kopior i praktutförande av samtliga verk, varefter han återsände kopiorna och behöll de betydligt mera medfarna originalen; borgenssumman lät han gå förlorad utan att protestera.¹⁵ Redan under Ptolemaios II påbörjades översättningen till grekiska av Gamla Testamentet, *Septuaginta*, 'sjuttio', som enligt traditionen utfördes av 72 skriftlärda översättare [under åren 250–130].

Den förste föreståndaren, Zenodotos från Efesos (325–260; förest från 285), utarbetade den katalogiseringsmetod som alltsedan dess har tillämpats inom

¹² Under Ptolemaios III, given namnet *Euergetes*, 'Välgöraren', tillkom ett "annexbibliotek", inrymt i *Serapeion*, Serapis-templet, som var beläget i den egyptiska stadsdelen Rakotis. Det omfattade en mindre del av samlingarna, c 40 000 böcker, och var sannolikt tillgängligt även för allmänheten.

¹³ Galenos *Comm in Hipp Epid* 3; *CMG* 5.10.2.1 s 78f. (Vid bedömningen av Galenos' tillförlitlighet som källa bör hänsyn tas till att G härstammade från Pergamon, Alexandrias' svåraste konkurrent som biblioteksstad.)

¹⁴ En attisk talent motsvarade 6 000 silver-*drachmai*, dvs c 27,5 kg. Femton talenter i silver motsvarar då 412,5 kg silver, vilket – om hänsyn tas till den attiska drachmans högre vikt jämfört med en augusteisk denarius' – översatt till romerskt mynt motsvarar ungefär 108 500 augusteiska *denarii* (eller 434 000 *sestertii*).

¹⁵ Galenos *In Hipp De Nat Hom* 1; *CMG* 5.9.1 s 55. (Beträffande källans tillförlitlighet gäller samma anmärkning som i not 13.)

biblioteksvärlden, den alfabetiska. Han använde sig av den först i en ordlista över sällsynta och "svåra" ord, men började också tillämpa den för att upprätta förteckningar (utifrån författarnas namn och födelseort) över bibliotekets bestånd. Den person, som möjligen efterträdde Zenodotos som föreståndare, Kallimakos från Kyrene (* c 320), utarbetade den första fullständiga bibliografin över bibliotekets bestånd, *Pinakes*,¹⁶ 'Förteckningar', eller med den fullständiga titeln i översättning 'Förteckning över framstående personer inom varje lärdomsgren med deras skrifter'.¹⁷ Redan under Ptolemaios II:s tid, dvs senast 246, skall biblioteket ha omfattat hela 200 000 böcker, så det är förståeligt att mycket arbete tidigt fick läggas på katalogiseringsarbetet.¹⁸ Varje bokrulle märktes med en vidhängande *sillybos*, 'märklapp', av pergament med de bibliografiska uppgifterna angivna. Bokrullarna lades på hyllor i sina förvaringsrum med märklapparna fritt hängande, så att personalen, *bibliophylax*, lätt kunde återfinna dem.¹⁹

De första föreståndarna var framstående litteraturvetenskapsmän, men föreståndare under tiden 245?–205 var Eratosthenes²⁰ från Kyrene (284–202), som var

¹⁶ En *pinax* är ursprungligen beteckningen på en anslags- eller skrivtavla.

¹⁷ Denna förteckning bestod av inte mindre än 120 bokrullar (dvs fem gånger så mycket som t ex Iliaden) i standardformat. *Pinakes* var indelad i underavdelningar, som i sin tur var indelade i underavdelningar osv. Den första indelningsgrunden var poesi eller prosa. Poesi indelades i dramatik, epik och lyrik, dramatik i tragedi och komedi. Prosa indelades i filosofi, retorik, historia, medicin osv. Det fanns även en stor grupp skrifter, rubricerad "diverse skrifter"; dit fördes bl a bibliotekets förhållandevis talrika bestånd av kokböcker. Inom varje grupp var verken listade efter författare i strikt alfabetisk ordning med biografiska uppgifter om härkomst, födelseort, utbildning och eventuell "författarpseudonym" – allt för att förhindra förväxlingar med andra författare och deras verk.

¹⁸ Enligt nutida biblioteksterminologi utgjorde *Pinakes* och andra antika förteckningar i strikt mening i minst lika hög grad *bibliografier* som *kataloger*.

¹⁹ Föreståndarna litade dock även till sitt minne för att hitta och identifiera enskilda verk. I en bevarad anekdot berättas (Vitruvius *Arch* 7.Praefatio.5–7) om att Aristofanes från Byzantion (c 260–185), vid en författartävling anklagade och diskvalificerade samtliga deltagare utom en för plagiat. När konungen bad honom att bevisa sitt påstående, gick han direkt till de olika hyllorna där förlagorna förvarades och hämtade dessa utan att ens behöva rådfråga någon katalog. Till följd av denna händelse utsåg konungen A till ny föreståndare för biblioteket, vilket han var 205?–185

²⁰ c 276–c 194, efter studier i Alexandria och Athen bosatte sig Eratosthenes i Alexandria c 255 och blev omkring tio år senare föreståndare för biblioteket. På grund av sin stora lärdom och vetgirighet inom alla kända vetenskapsområden kallades han, enligt traditionen, av sina Mouseion-kolleger för *Beta*, 'Nummer två', vilket – något orättmätigt – kan tyckas antyda att han inte var den allra främste inom något område. Med hjälp av solskuggans längd vid samma tidpunkt i Alexandria resp Syene uppskattade han Jordens omkrets till 250 000 stadier, vilket (beroende på vilket stadiemått, som kom till användning) innebar ett fel på endast 1–10 %. Förutom för sin uppskattning av Jordens omkrets, är E känd för sin metod att finna primtal ("Eratosthenes' säll"), en kalender med skottår, en kronologi som innefattade alla viktiga händelser inom litteratur och politik sedan Trojas fall, för att ha upfunnit armillarsfären (som användes som navigationshjälpmedel ända in på 1600-talet e Kr) samt för att ha myntat det vetenskapliga begreppet "geografi", 'beskrivning av Jorden'. E:s verk är förlorade och kända

sin tids främste astronom och geograf. Aristarkos från Samotrake (216–144), föreståndare 175–145, var liksom Aristofanes åter litteraturvetare.

Redan Zenodotos hade gjort den första jämförande analysen av olika utgåvor av Homeros' verk, och Aristofanes (se not 19) återupptog denna tradition och ägnade sig då åt Hesiodos och Pindaros. Aristarkos kan sägas ha fullbordat detta inledningsskede i och med att han utarbetade den första kommentaren till prosaverk, nämligen av Herodotos' skrifter. Aristarkos fullbordade även – efter inspiration av Zenodotos och hans samtida Filitas från Kos (* c 340) – verket *Lexeis*, 'Ord', den första ordboken med förklarande beskrivningar av varje uppslagsord. Fram till det ptoleméiska rikets sammanbrott 30 f Kr producerades en stor mängd filologiska och litteraturvetenskapliga kommentarer. Höjdpunkten inföll sannolikt under Didymus (63 f Kr–10 e Kr), som på grund av sin enorma produktion – mellan 3 500 och 4 000 bokrullar tillskrivs honom som författare – erhöll tillnamnet *Chalkenteros*, 'Bronsmagen'.²¹ Han flyttade senare till Rom, där han blev en nära vän till Varro.

Den tredje och sista grenen²² av den alexandrinska språkvetenskapen representeras främst av Aristarkos' lärjunge Dionysius Thrax, 'Trakiern', (c 175–90), som på endast ett femtiotal papyrussidor utarbetade en grekisk grammatik, *Techné grammatiké*, 'Grammatikens konst', som användes i utbildningen ända in på 1100-talet. Denna grammatik blev även förebild för de latinska grammatikläroböcker, som utarbetades i Rom.

Efter att Egypten blivit en romersk provins fortsatte verksamheten vid Mouseion och det stora biblioteket. Inrättningarnas karaktär av "forskarhotell" förändrades dock i och med att även framstående statsmän och militärer ingick bland medlemmarna. Ett exempel på detta är Tiberius Claudius Balbillus Modestus, som var föreståndare vid mitten av första århundradet e Kr, som hade en traditionell romersk ämbetskarriär som militär och statstjänsteman bakom sig; han avslutade karriären som *praefectus Aegypti* åren 55–59. Det är också sannolikt att romarrikets tidvis ansträngda ekonomi och turbulenta inre förhållanden bidrog till att skötseln och underhållet av

endast genom återgivningar, främst av Pappos från Alexandria. E skall ha avlidit till följd av självsvalt, sedan han drabbats av blindhet.

²¹ Enligt en anekdot skall han ofta ha glömt bort, vad han själv skrivit i tidigare verk, och han motsade därför ofta sig själv i sina skrifter, vilket gav honom smek/öknamnet *biblioláthes*, 'bokglömmaren'.

²² De två första grenarna utgörs av kommentarer och ordböcker.

boksamlingarna successivt försämrades, något som på sikt blev fatalt för papyrusrullarna, som inte for väl i Alexandrias förhållandevis fuktiga kustklimat.²³

Alexandria-bibliotekets förstörelse

ETT STRIDSÄMNE BLAND historiker har varit frågan om *när* och *hur* det stora biblioteket skingrades. En ofta förekommande uppgift var, att en stor del förstördes redan i samband med upproret mot Caesar, det s k alexandrinska kriget, 47 f Kr och den därpå följande branden. Det är emellertid anmärkningsvärt, att inga samtida källor berättar om någon större förstörelse av biblioteket, och sannolikt inskränkte sig skadorna endast till hamnområdet; de böcker, som uppges ha gått förlorade, var förmodligen endast sådana kopior, som låg lagrade i hamnmagasinen i avvaktan på export (eller möjligen import till biblioteket).²⁴ När Marcus Antonius c 41 överlämnade 200 000 böcker ur Pergamons bibliotek som en gåva till Egyptens drottning Kleopatra,²⁵ hävdas det inte heller i någon källa att detta skulle ha gjorts därför att Alexandria skulle ha lidit någon egentlig förlust, som behövde kompenseras, utan snarare som ett exempel på en opassande orientaliskt överdådlig gåva. Att biblioteket i Alexandria skulle ha varit förstört eller på annat sätt allvarligt skadat vid denna tid motbevisas även t ex av det faktum att Domitianus efter Roms brand (80 e Kr), då flera bibliotek förstördes, lät återställa Roms bokbestånd genom att sända skrivare till Alexandria för att göra nya

²³ Om biblioteksföreståndarbefattningens förvandling till en "vanlig" ämbetsmannabefattning, se nedan s 17f.

²⁴ Att Caesar inte själv i *De bello civili* nämner någon förstörelse av det stora biblioteket, skulle givetvis kunna förklaras av att han helt enkelt ville förtiga en sådan kulturell katastrof, men det är anmärkningsvärt att – bland någorlunda samtida källor – inte heller Strabon i sin beskrivning av Alexandria nämner att en sådan förlust har inträffat. Strabon bodde i Alexandria 24-20 f Kr och har i *Geographica* givit en ingående (och enligt den arkeologiska forskningen sannolikt helt korrekt) beskrivning av staden, där Mouseion givetvis omnämns. Att han inte uttryckligen nämner att det vid denna tid även finns ett bibliotek knutet till Mouseion, kan sannolikt förklaras med att detta var en självklarhet för Strabon. Livius (liksom Seneca, som i detta avseende stöder sig på Livius) inskränker sig till att konstatera att omkring 40 000 böcker förstördes av elden under det alexandrinska kriget. Plutarkos († c 120) är den förste historiker, som (ungefär 150 år efter det att händelsen skulle ha inträffat) sprider uppgiften om att även själva biblioteket skall ha stått i brand.

²⁵ Plutarkos *Ant* 58.5. Redan i *Ant* 59.1 påpekar dock Plutarkos att det mesta som lades Antonius till last ansågs vara falska anklagelser, tillvitade av Caesars legat Gajus Calvisius Sabinus/Statianus(?). Calvisius var 45 ståthållare över *Africa*, och förde senare (med föga framgång) befälet över Octavianus' flotta, då denne förde krig mot Sextus Pompejus. Efter att denna flotta 38 hade förintats utanför Cumae, erhöll Octavianus följande år 120 nya fartyg av Marcus Antonius i utbyte mot 20 000 legionärer (för fälttåget mot Parthien). Under befäl av Agrippa blev denna nya flotta segervapnet mot Pompejus i sjöslaget vid Naulokos den 3 september 36 och senare även mot Antonius' och Kleopatras förenade flottor vid Aktion den 2 september 31.

kopior och låta rätta de ersättningskopior, som hade införskaffats på annat håll.²⁶ I den andra änden av tidsskalan ligger arabernas skövling av Alexandria 642 under befäl av generalen emir Amrou (Amr Ibn Al-As). Berömt är det uttalande, som tillskrivs Amrou: ”Om dessa skrifter på grekiska överensstämmer med Guds Bok [= Koranen], är de överflödiga och behöver inte bevaras – om de inte överensstämmer, är de skadliga och måste förstöras!”²⁷ Sannolikt rör det sig dock vid denna tid endast om en mindre återstod av det en gång så imponerande biblioteket. Huvuddelen av biblioteket torde ha förstörts omkring 272 e Kr i samband med kejsar Aurelianus’ kampanj mot det anfallande kungariket Palmyra; i källorna beskrivs de ovanligt häftiga strider, som närmast ödelade hela det dåvarande Alexandria.²⁸ Under 300-talet flyttades ett antal böcker från Alexandria till biblioteket i romarrikets nya huvudstad Konstantinopel; år 475 hade detta nya bibliotek ett bestånd av 120 000 böcker. Det bestånd, som därutöver kunde räddas från Mouseion, fördes sannolikt till ”annexbiblioteket” Serapeion. Huvuddelen av Alexandrias hamn- och palatsområden lades 365 under vatten till följd av en kraftig jordbävning. Enligt samtida källor skall Serapeion slutligen ha förstörts senare, sannolikt under det av patriarken Theofilos anförda kristna upploppet i staden 391.

Andra bibliotek

SELEUKIDERNA GRUNDADE ÄVEN ett bibliotek i sin nyanlagda huvudstad Antiokia, men detta bibliotek blev aldrig någon större framgång. Den, som lyckades bäst med att inrätta en motvikt mot Alexandria, var stamfadern för den attalidiska furstedynastin i det lilla, men välmående, riket Pergamon, Filetairos.²⁹ De rikedomar, som hade lagrats

²⁶ Suetonius *Dom* 20: ”... bibliothecas incendio absumptas impensissime reparare curasset, exemplaribus undique petitis missisque Alexandream qui describerent emendarentque.”

²⁷ När man bedömer denna historias tillförlitlighet bör man beakta att den inte kan beläggas i någon samtida källa; den tidigaste bevarade källa, som berättar densamma, är *Chronicon Syriacum* av biskopen (i den syrisk-ortodoxa kyrkan), bibelkommentatorn och historikern Gregorius Bar-Hebraeus (även kallad Abulpharagius) år 1264, dvs mera än 600 år senare! Enligt samma tradition skall bokbeståndet ha räckt till att värma upp bassängerna i Alexandrias badhus under sex månader.

²⁸ Se Ammianus Marcellinus *RG* 22.16.15.

²⁹ Filetairos (c 343–263) var ursprungligen general och provinsbefälhavare under konung Lysimakos av Trakien (och Makedonien), men i samband med Seleukos’ anfall mot Trakien 282 bytte Filetairos snabbt sida och belönades av Seleukos med bundsförvantenskap och självständighet. Efter mordet 281 på Seleukos var det Filetairos, som friköpte liket från Ptolemaios Keraunos (se not 1, s 3, och not 9, s 4) mot en hög lösensumma.

i den starka fästningsstaden, användes under Filetairos' efterträdare Attalos I (reg 241–197) och Eumenes II (reg 197–160; se not 94, s 28) till att försköna staden samt att inrätta ett bibliotek, som kunde försöka konkurrera med Alexandrias.³⁰ Biblioteket skall ha inrättats som ett annex till det stora Athena-templet, och resterna av detta har utforskats av arkeologer. Man har därvid funnit resterna av en anläggning, som med stor sannolikhet utgör tre förvaringsrum om vardera c 100 m² för bokrullar, en större läse- och samlingssal om c 225 m² samt en yttre kolonnad, avsedd för promenader och samtal; förvaringsrummens storlek medger lagring av ungefärligen den mängd bokrullar (200 000), som Marcus Antonius sägs ha överlämnat till Kleopatra. Utformningen av detta tempelannex stämmer också väl med utformningen av t ex de väl kända senare romerska biblioteksanläggningarna (se nedan).

Tillkomsten av en allvarlig konkurrent väckte oro i Alexandria. Som ett exempel på detta kan nämnas, att Ptolemaios V (reg 204–180) lät kasta sin biblioteksföreståndare Aristofanes (se s 6) från Byzantion i fängelse, sedan det ryktats att han avsåg att bege sig till Pergamon. Denne Ptolemaios skall också ha varit den, som införde ett långvarigt och kännbart exportförbud för papyrus.³¹ Rivaliteten mellan Alexandria och Pergamon var ett i antiken känt faktum, bl a hänvisar Plinius d ä till att kungarna i Alexandria och Pergamon grundade och konkurrerade med sina bibliotek (se nedan). I och med Krates' besök i Rom (se nedan s 27f) fick romarna mera kontakter med Pergamon än med Alexandria, vilket påverkade inriktningen av deras kunskapsutveckling och -orientering.

Även på andra ställen växte bibliotek upp, även om de inte i betydelse kunde mäta sig med Alexandria eller Pergamon. Varje stad med ett betydande skolväsen eller en känd filosof- eller talarskola måste hålla sig med en boksamling för sina elever. Exempel på sådana städer är givetvis Athen (där en alexandrinsk skola, *Ptolemaios'*

³⁰ I samband med uppgifterna om tillkomsten och utvecklingen av biblioteket i Pergamon figurerar också de olika legenderna om Aristoteles' skrifter, som på ett underbart sätt bevarades genom att grävas ned och senare återfinnas. Denna boksamling kom senare till Athen, där den uppgavs ingå i Sullas krigsbyte år 84. (Se s 11f.)

³¹ Konsten att bereda djurhudar till skrivbara skinn var väl känd i Orienten vid denna tidpunkt, så uppgiften om att pergamentet uppfanns till följd av denna konflikt är helt osann; däremot kan det eventuellt förhålla sig så, att denna konflikt ledde till uppkomsten av den större "tillverkningsindustri", som utvecklades i Pergamon och som också ledde till att skrivbara hudar erhöll, förutom benämningen *membrana*, 'hinna', det latinska handelsnamnet *pergamena*.

Gymnasion, med tillhörande bibliotek inrättades c 250), men även Antiokia, Kos, Rhodos m fl. Från några av dessa orter har inventarie- eller accessionsförteckningar bevarats, som visar på en betydande tillverkning av och handel med bokmanuskript.³²

Biblioteken når Rom

DE FÖRSTA BÖCKER, som romare kom i kontakt med, härstammade från de tidigare grekiska kolonierna i Syditalien. Den tidiga romerska litteraturen bevarades endast i ett fåtal exemplar, främst i mindre samlingar hos privatpersoner.³³ Vid mitten av 100-talet f Kr hade Rom erhållit en egen litteraturskatt inom poesi, prosa och skådespel. Ytterligare etthundra år senare, på Ciceros och Varros tid, var den bildade romaren väl förtrogen med litteratur på såväl grekiska som latin. Skrivandet var etablerat som en "allvarligt syftande" sysselsättning för den romerska överklassen med en särskild tonvikt på *doctrina*, det bildande och lärande författarskapet. Däremot vet forskningen egentligen mycket litet om hur de första århundradenas litteraturskatt bevarades och vidarebefordrades; då fanns ännu inget organiserat biblioteksväsen eller några verkstäder för bokkopiering, -distribution eller -försäljning. Endast Naevius' och Ennius' episka verk förefaller ha "vårdats" och bevarats mera systematiskt, och även tidigt blivit föremål för lärda studier och kritiska utgåvor. "Vanlig" prosa rönt ett betydligt mera oblikt öde. Det enda verk av Cato d ä som kvarstått till våra dagar, *De agri cultura*, kan på goda grunder anses ha förändrats och "moderniserats" kraftigt under åren till följd av tekniska förändringar inom själva jordbruket eller möjligen, såsom Casson antyder, även på grund av omfattande oskicklig kopiering. Catos tal förefaller ha bevarats under åtminstone ett sekel framåt, Cicero omnämner att de är på väg att falla i glömska men att han har lyckats samla och bevara mera än etthundra-femtio av dem.³⁴ De dramatiska verkens öde var mycket skiftande. Som exempel på

³² Se Casson ss 48–60 *passim*.

³³ Reynolds och Wilson s 18ff.

³⁴ Cicero *Brut* 17:65: "Catonem vero quis nostrorum oratorum, qui quidem nunc sunt, legit? At quem virum, di boni! Mitto civem aut senatorem aut imperatorem – oratorem enim hoc loco quaerimus; quis illo gravior in laudando acerbior in vituperando, in sententiis argutior in docendo edisserendoque subtilior? Refertae sunt orationes amplius centum quinquaginta, quas quidem adhuc invenerim et legerim, et verbis et rebus illustribus. ...", 'Men vem av våra nu levande talare läser Cato eller känner ens till honom? Men likväl, himlar, vilken man! Jag avser inte medborgaren eller senatoren eller befälhavaren – här är det endast fråga om talaren; vem är jämfört med honom mera gripande i lovtal, skarpare i klander, fyndigare i tänkespråk och skarpsinnigare i framförande och klargörande? Hans tal, som är flera

detta anför Reynolds och Wilson Plautus, vars verk oftast köptes direkt av ”producenten”, ofta stadens styrelse eller någon av dess ämbetsmän, i form av enskilda rollhäften; då ett skådespel uppfördes på nytt vid ett senare tillfälle förändrades ofta manuskriptet och de enskilda rollerna för att tillfredsställa smaken hos den nye ”producenten” eller hans publik.³⁵ Terentius’ verk förefaller turligen ha rönt ett något bättre öde än Plautus’, även om t ex *Andria* existerar i versioner med olika slut. Från Suetonius (*Gramm* 2.2) känner vi till att Lampadio gjorde en utgåva (i sju böcker) av Naevis’ *Puniska kriget* och via Gellius (*Noct Att* 18.5.11) känner vi till att en utgåva av Ennius’ *Annaler*, som ansågs vara redigerad av Lampadio, fanns tillgänglig ännu på 100-talet e Kr.

Den första historiskt belagda romerska erövringen av ett bibliotek som krigsbyte är Lucius Aemilius Paullus’ (228–160) hemförande av det makedonska kungliga biblioteket i Pella efter att konung Perseus besegrats slutgiltigt i slaget vid Pydna den 22 juni 168 (varefter Aemilius erhöll *agnomen* Macedonicus).³⁶ Livius beskriver slaget, Paullus’ krigsbyte och triumf i 44.37ff. Det fanns emellertid uppenbarligen redan privata boksamlingar i Rom vid denna tid, eftersom Aemilius före slaget vid Pydna lät en av sina medarbetare, skriftställaren och vetenskapsmannen Gajus Sulpicius Galus (konsul 166), hålla en astronomisk ”föreläsning” för sin här så att den inte skulle oroas av den förestående månförmörkelse, som inträffade omedelbart före slaget.³⁷ Galus, som av Cicero karaktäriserades som den romare, som i sin tid ägnade mest tid åt studiet av grekiska skrifter,³⁸ skrev senare en egen lärobok om förmörkelser, men underlaget för den ovan nämnda föreläsningen måste ha varit en grekisk skrift i samma ämne. Även

än etthundrafemtio såvitt jag hittills har kunnat finna och läsa dem, är lysande i såväl uttryckssätt som ämnesval. ...’

³⁵ De olika versionerna av Plautus’ *Poenulus* utgör ännu bestående bevis på detta förhållande. Några århundraden senare erinrar Aulus Gellius (c 125–efter 180) i *Noctes Atticae* (3.3.11) om att omkring 130 olika skådespel då cirkulerade under Plautus’ författarnamn: ”Feruntur autem sub Plauti nomine comoediae circiter centum atque triginta ...”.

³⁶ Aemilius behöll för övrigt inte detta bibliotek för egen del, utan lämnade det omedelbart vidare till sina – efter skilsmässan från deras moder bortadopterade – söner, Quintus Fabius Maximus Aemilianus (c 190–130; konsul 145) och Publius Cornelius Scipio Aemilianus (Kartagos blivande erövrare med de senare *agnomina* Africanus Numantinus), (183–129; konsul 147 och 134) för deras uppfostran och bildning. (Plutarkos *Aem Paul* 28.11.)

³⁷ Livius *AUC* 44.37.5–9. Händelsen illustrerar även den oordning, som den romerska kalendern hade hamnat i vid denna tid. Enligt Livius inträffade månförmörkelsen den 4 september, medan den enligt moderna astronomiska beräkningar inträffade den 21 juni. Detta bör innebära att den romerska kalendern år 168 f Kr låg 72 dagar före det faktiska året.

³⁸ Cicero *Brut* 20.78.

skrifter i historiska ämnen uppskattades tidigt mycket av romarna. Sulla erövrade och hemförde 84 Athens bibliotek, inklusive vad som påstods vara Aristoteles' boksamling,³⁹ och Lucullus erövrade ett antal bibliotek under sina fälttåg i Mindre Asien (Casson s 69).⁴⁰ Lucullus uppförde ett vackert privat bibliotek efter grekiskt mönster och lät släktingar och vänner få tillgång till sin boksamling, och Plutarkos nämner på det anförda stället särskilt att han lät även den grekiska kolonin i Rom få tillgång till densamma. Atticus och Cicero är välkända exempel på andra bildade romare, som på olika sätt skaffade sig betydande boksamlingar, vilket också framgår på olika ställen i deras brevväxling.

I och med tillkomsten av de romerska biblioteken uppstod även behovet av kunnig personal för att sköta desamma. En nyckelperson under århundradet f Kr är Tyrannion från Amisos, en bildad grek som bodde i Italien. Han restaurerade Sullas hemförda Aristoteles-samling och gick senare i tjänst hos Atticus, som i sin tur lånade ut honom till bl a Cicero för hjälpa denne med att ordna sin samling. Cicero hade även egna grekiska slavar i sin tjänst som bibliotekarier och "biblioteksbiträden", och från C:s brev känner vi till (förutom "allt-i-allon" Tiro) även t ex Dionysios.⁴¹ Då Cicero behövde ordna sin boksamling, fick han även låna två slavar av Atticus, deras namn var Dionysios (en annan grek med samma namn) och Menofilos.⁴² I Ciceros brevväxling med Atticus nämns även behovet av pergamentlappar för att bokbeståndet skall kunna märkas tillräckligt tydligt; ⁴³ uppenbarligen tillämpade romarna den katalogiseringsteknik, som härstammade från Alexandrias bibliotek.

Det första offentliga biblioteket i Rom var ursprungligen Julius Caesars idé, och han hade vid tiden för sin död vidtalat Varro (116–27; se not 86, s 26) att upprätta ett offentligt bibliotek efter mönster av de stora hellenistiska förebilderna.; det blev emellertid först Gajus Asinius Pollio,⁴⁴ som kom att förverkliga dessa planer. När Pollio

³⁹ Strabon *Geogr* 13.54 (C609). (Jfr not 5, s 3.)

⁴⁰ Plutarkos *Luc* 42.1 samt t ex Isidorus *Etym* 6.5.1.

⁴¹ Dionysios bedrog emellertid sin husbonde, stal värdefulla böcker och rymde 46; se brev till Publius Sulpicius Rufus, *Fam* 212.3 (13.77.3), och brevväxling med Vatinius, *Fam* 257.3 (5.11.3) och 259.1 (5.10a.1).

⁴² Cicero *Att* 79.2 (4.5.2).

⁴³ Cicero *Att* 78.1 (4.4a.1).

⁴⁴ 76 f Kr–4 e Kr. Pollio började sin bana som advokat. Efter att ha misslyckats med ett åtal mot folktribunen Gajus Cato anslöt sig P – efter att ha ådragit sig Pompejus' misshag – till Caesar, och vid tiden för Caesars död förde P befäl i Spanien mot Sextus Pompejus. Efter Caesars död anslöt sig P till Marcus Antonius och blev ståthållare i *Gallia Cisalpina*, där han lärde känna Vergilius och påbörjade en

återkom som segrare från ett fälttåg år 39 medförde han stora krigsbyten. Någon gång före 28 lät han uppföra sitt bibliotek i *Atrium Libertatis* i anslutning till Apollo-templet vid Forum Romanum.⁴⁵ Därefter uppförde Augustus själv 28 ett Apollo-tempel på Palatinen, som han också därefter lät förse med ett intilliggande bibliotek. (Detta senare bibliotek går i litteraturen under namnet "Apollo-tempets bibliotek" eller "Palatin-biblioteket".) Kort därefter lät Augustus även uppföra ett bibliotek i anslutning till *Porticus Octaviae* (i den södra änden av Mars-fältet, nära *Circus Flaminius*, väster om Forum).⁴⁶

Bibliotekens utformning, bestånd och tillväxt

egen författar bana som poet. P var konsul 40, då Vergilius tillägnade honom sin fjärde Eklog; samma år deltog han i de förhandlingar, som ledde fram till avtalet i Brundisium mellan Marcus Antonius och Octavianus. Efter sitt fälttåg i Illyricum inrättade P Roms första bibliotek i *Atrium Libertatis*, som han lät renovera på egen bekostnad. (Plinius *Nat Hist* 7.30.115: "M. Varronis in bibliotheca, quae prima in orbe ab Asinio Pollione ex manubiis publicata Romae est, unius viventis posita imago est, ..." 'I det bibliotek, som Asinius Pollio för första gången i världen skänkte Rom av krigsbyten, var statyn av Marcus Varro den enda som restes av en levande ...'. Pollio drog sig nu tillbaka från det politiska livet och fördjupade sig i historiska studier; en omfattande samtidshistoria, *Historiae*, omfattande åren 60–42, som han författade, är tyvärr förlorad. Senare återupptog P även advokatyrket och som en företrädare för traditionell romersk *libertas* förhöll han sig avvaktande mot Augustus, bl a gav han retorikern Timagenes en fristad hos sig, då denne hade hamnat i onåd.

⁴⁵ Dateringen säkerställs – förutom att det enstämmigt uppges vara det första biblioteket, dvs uppfört före Palatin-biblioteket – även av att utsmyckningarna innefattade bysten av en då levande författare, nämligen Varro, och denne avled år 27. (Se även not 89, s 26.)

⁴⁶ *Porticus Octaviae*, 'Octavias pelarhall', namngavs efter kejsarens syster Octavia (70–11 f Kr) och hedrade minnet av hennes ende son Marcus Claudius Marcellus, som avled 23 f Kr under sitt ämbetsår som edil. Marcellus (42–23 f Kr; som även givit namn åt Marcellus-teatern i Rom) hade då redan hunnit bli gift med Augustus' enda dotter Julia och påbörja en "för tidig" ämbetskarriär, och han var vid sin död den sannolike arvtagaren i händelse av Augustus' egen död. (Om Julias vidare öden, se not 101, s 29, och not 106, s 30.) *Porticus Octaviae*, som av Plinius d ä (*Nat Hist* 34.31 m fl) benämns *Octaviae opera*, 'Octavia-anläggningen', omfattade till slut två tempel, det nu aktuella biblioteket, en *curia* för senaten samt skollokaler, allt på en yta av c 15 000 m². Av denna pelarhall återstår en av portalerna, som idag utgör ingång till kyrkan *S Angelo in Pescheria*. Enligt såväl Suetonius (*Aug* 29.4) som Dio (*Rom* 49.43.8; se även nedan) skall Augustus själv ha varit den egentlige byggherren, men det råder tvivel kring denna uppgift. I närheten (likaså intill *Circus Flaminius*) fanns även *Porticus Octavia*, 'Den Octavianska pelarhallen', en byggnad från 168 f Kr, uppförd till äminnelse av Gnaeus Octavius' († 162 f Kr; konsul 165) seger över konung Perseus av Makedonien i ett sjöslag vid ön Samothrake under det s k tredje makedoniska kriget (som slutade med Makedoniens totala nederlag). Medan kejsar Augustus i *Res Gestae Divi Augusti* 19 uppger att han byggde om detta byggnadsverk (till äminnelse av sin slutliga erövring av Dalmatien år 33 f Kr), men samtidigt erinrar om att han lät byggnadsverket behålla sitt ursprungliga namn ("... porticum ad circum Flaminius, quam sum appellari passus ex nomine eius qui priorem eodem in solo fecerat Octaviam ..."), hävdar Dio i *Rom* 49.43.8 att det var denna byggnad som återuppbyggdes under namnet *Porticus Octaviae*; denna senare uppgift ifrågasätts emellertid av nutida forskare. Det förefaller, som om ett antal författare förväxlar dessa två anläggningar med varandra, och – förutom av de motstridiga uppgifterna – förvärras denna risk ytterligare av att de två byggnadsverken uppenbarligen låg mycket nära intill varandra.

AV PALATIN-BIBLIOTEKET ÅTERSTÅR några byggnadsrester, som avslöjar att de romerska biblioteken var byggda efter en tvådelad plan med lika stora avdelningar för grekisk som för latinsk litteratur. Varje avdelning hade, förutom en nisch i fonden för en staty (troligen av Apollo), sammanlagt 18 nischer för bokförvaring, 60 cm djupa, 1,8 m breda och 3,8 m höga; i nischerna förvarades böckerna i *armaria*, 'bokskåp'. Nischerna, som var belägna en bit upp utmed väggarna, nåddes via en balustrad, som löpte runt väggarna och som i sin tur nåddes via korta trappor. Nere på golvet i biblioteket anordnades en "läsesal" med bord och stolar, dit böckerna hämtades från sina skåp. "Läsesalen" var en romersk innovation, i de grekiska biblioteken hade läsaren ju hämtat sin bokrulle och gått ut och läst utomhus i skydd av den omkringlöpande kolonnaden. Vi vet inte med säkerhet, vem som "uppfann" denna nya byggnadslösning.⁴⁷

Under kejsar Tiberius' regering uppfördes minst ett nytt bibliotek (sannolikt två) och under Vespasianus' ytterligare ett. Tiberius' bibliotek måste ha haft stora proportioner, eftersom dess Apollon-staty var nära femtio fot hög; på grund av sina stora mått var detta bibliotek sannolikt det första som hade två våningar av boknischer (vilket blev vanligt under senare århundraden). Kejsar Trajanus uppförde därefter det bibliotek, som vi har de mest kompletta lämningarna av och där Trajanus' bevarade kolonn ingick som en del. De två biblioteken stod här mitt emot varandra på ett avstånd av ungefär 40 meter på vardera sidan om den öppna plats, där kolonnen reste sig. Bibliotekssalarna var 27 meter långa och 20 meter breda med sju boknischer utmed varje långsida i två våningar, även vid den inre kortväggen fanns sammanlagt fyra nischer (dvs totalt 32 nischer i varje bibliotek); nischerna hade ungefärligen samma mått som tidigare. Bibliotekens kortändor mot torget i mitten stod öppna under dagarna och de stängdes till med "vikväggar" av brons. Totalt rymdes ungefär 10 000 bokrullar i var och en av dessa två biblioteksbyggnader.

Trajanus' bibliotek var överdådigt utsmyckat med pelare och annan inredning av marmor. Utformningen vittnar också om att de romerska biblioteken som byggnader hade en större tonvikt på *tillgänglighet* och *läsning* än sina grekiska föregångare, som

⁴⁷ Denna grundutformning i två eller tre våningar och "genomgående" läsesal återkommer i många bibliotek intill våra dagar.

ju huvudsakligen var inrättade för *förvaring* av böcker. Trajanus' bibliotek vid kolonnen var det sista biblioteket i Rom med denna "paradfunktion". Därefter byggdes bibliotek i mindre skala, främst i anslutning till badhusen. Ett exempel på detta är bevarat redan från samma tid, nämligen biblioteket i anslutning till Trajanus' termer. Där var de grekiska och latinska avdelningarna förlagda till var sin ände av anläggningen med ett gångavstånd på närmare 300 meter emellan dem; varje bibliotek omfattade här 20 boknischer, som var större än tidigare, ungefär $\frac{3}{4}$ meter djupa, 2 meter breda och 4,5 m höga. I anslutning till Caracallas termer (c 212) fanns också två bibliotek på 250 meters avstånd från varandra med vardera 22 x 36 meters bottenyta, varje bibliotek hade sammanlagt 32 nischer. Störst av alla badhusbiblioteken var sannolikt Diocletianus' (uppfört 305–306), lämningarna av detta byggnadskomplex är emellertid oåtkomliga under den existerande bebyggelsen. På grund av klimatet (och senare även på grund av närheten till badhusens fukt) ägnades uppvärmning och skydd mot fukten stor uppmärksamhet vid konstruktionen av de romerska biblioteken, och lämningarna uppvisar också exempel på sinnrika värmeledningskonstruktioner (liknande dem som förekom i t ex badhusens olika avdelningar).

De första biblioteken föll efterhand offer för olika olyckliga händelser. Palatinbiblioteket förstördes vid Roms brand 64, Porticus Octaviae-biblioteket brann ned 80 (varefter kejsar Domitianus lät återuppbygga det och förse det med från Alexandria hämtade kopior av de förstörda böckerna). Vespasianus' bibliotek brann ned 191, men det måste ha återuppbyggts därefter, eftersom en uppgift från 357 omtalar dess existens. I en förteckning från år 350 upptas 29 existerande allmänna bibliotek i Rom. Trajanus' bibliotek finns omnämnt så sent som 456.

Bibliotek i romarrikets "landsort"

EFTER ATT HA etablerats i huvudstaden Rom, spred sig biblioteken över riket. I resterna från Pompeii och Herculaneum återfinns offentliga bibliotek. Från Comum (Como) finns en inskrift bevarad, där Plinius d y skänkte sin hemstad ett bibliotek samt 100 000 sestertier för att bestrida kostnader för detsamma. Från flera orter finns inskrifter från denna tid (c 100 e Kr), enligt vilka privatpersoner har låtit uppföra

offentliga bibliotek och/eller skänkt boksamlingar till desamma.⁴⁸ Även i den östra delen av riket avsatte romarna spår i biblioteksverksamheten. Så lät t ex kejsar Claudius uppföra den "claudiska tillbyggnaden" till biblioteket i Alexandria, där ett av de två av Claudius själv författade historiska verken (om etruskerna i tjugo böcker och om karthagerna i åtta böcker, båda författade på grekiska) årligen lästes upp, medan det andra verket lästes upp i bibliotekets huvudbyggnad.⁴⁹ Under Hadrianus' regeringstid lät en förmögen dam i Pergamon, Flavia Melitina, uppföra ett nytt bibliotek i Pergamon (visserligen av mindre format än det kända biblioteket, men uppenbarligen med en försvarlig boksamling, eftersom det var 16,5 x 18,5 meter stort och hade sammanlagt 16 boknischer; detta utrymme borde kunna räckta till förvaring av uppskattningsvis 4 000 bokrullar). Även i Athen uppfördes nya bibliotek efter romersk förebild. Mest känt är kejsar Hadrianus' bibliotek, som kombinerat med en arkad upptog 60 x 82 meter och som i bibliotekssalen hade nischer i tre våningar, sannolikt totalt 66 till antalet; detta bibliotek kunde därför rymma ungefär dubbelt så mycket böcker som Trajanus' bibliotek i Rom. I Efesos (Efes) uppförde omkring 135 konsuln Tiberius Julius Aquila Polemaeanus det sk Celsus-biblioteket,⁵⁰ utsmyckade och utrustade det samt skänkte 25 000 denarer i kontanter för underhåll och vidare bokinköp. Biblioteket, vars fasad ännu är bevarad, bör med tanke på sin storlek ha inrymt minst 3 000 böcker.⁵¹

Egendomligt nog förefaller det ha varit betydligt mera sällsynt med bibliotek i rikets södra och västra delar. Från ett omnämnande under 100-talet e Kr är ett bibliotek i Karthago känt; staden återuppbyggdes under Augustus' tid och blev en betydande stad, även inom utbildning.⁵² Thamugadi (nutidens Timgad) grundades av kejsar Trajanus c 100, och staden växte snabbt till. Att staden hade ett bibliotek råkar vi känna till på grund av de ovanligt omfattande utgrävningar som har ägt rum på platsen för den antika staden. Resterna av det som bör ha varit biblioteket förefaller vara från

⁴⁸ Casson ss 109–111 *passim*.

⁴⁹ Suetonius *Claud* 42.2.

⁵⁰ Biblioteket var uppkallat efter Aquilas fader, konsuln (och senare prokonsuln över provinsen *Asia*) Tiberius Julius Celsus Polemaeanus. (Som ett kuriosum kan nämnas att Celsus-bibliotekets fasad förekommer i den TV-reklam för turism i Turkiet, som visats i bl a TV 3 under januari–februari 2007.)

⁵¹ Enligt vissa uppgifter av turistreklamkaraktär skall biblioteket ha omfattat inemot 12 000 böcker.

⁵² Vi kan t ex erinra oss, att Augustinus begav sig till Karthago för att utbilda sig och han flyttade senare dit för att utöva sin lärarverksamhet.

200-talet (eller senare), och det är därför sannolikt att det tog inemot etthundra år innan staden fick ett eget bibliotek. Även om grundplanen är halvcirkelformad, är den i övrigt utformad på traditionellt vis med sammanlagt åtta nischer för bokskåp. Det har inte återfunnits någon "tvilling" till denna byggnad, och därav drar arkeologerna slutsatsen att biblioteket i Timgad omfattade endast latinsk litteratur. Nischerna kan ha rymt uppskattningsvis ett tusental böcker; det rörde sig således om ett förhållandevis blygsamt bokbestånd, även om man – med hänsyn till det gynnsammare klimatet – kunde fylla utrymmena bättre än i Rom.⁵³

Att det förekom avancerad skolverksamhet även i de större provinsstäderna är klart – Casson anför som ett förhållandevis tidigt exempel på detta att Martialis inte begav sig från sin födelsestad Bilbilis till vidareutbildning i Rom förrän vid drygt tjugo års ålder. Sannolikheten talar starkt för att bibliotek av åtminstone Timgads storlek tidigt förekom i dessa städer. Däremot förefaller det vara en "olycklig slump" att de flesta av dessa byggnader (och även vittnesbörden om dem) har gått förlorade. Det måste ha funnits bibliotek i städer som Mediolanum, Massilia och Narbo, men tyvärr har vittnesbörden om dessa gått förlorade – eller så har de rent av medvetet utplånats. Casson erinrar om att Aulus Gellius ger oss två exempel på "oväntade bokfynd": i Tibur (Tivoli) fanns en samling av Aristoteles' skrifter (som konsulterades för att bilägga en tvist mellan stridande forskare),⁵⁴ och i det grekiska Patras stötte han på Livius Andronicus' "urgamla" översättning av *Odysséen* till latin.⁵⁵ Skälet till att den senare hade "glömts bort" var tydligen att dess etiketter var felmärkta.

Bibliotek under Västroms slutepok

I OCH MED att romarrikets västliga del delades upp i mindre stater, minskade behovet av och förutsättningarna för stora världsliga arkiv och boksamlingar. Den kraft, som ersatte den romerska staten som sammanhållande länk mellan folk och länder, var den kristna kyrkan. Samlandet av kristna urkunder i särskilda bibliotek hade påbörjats i olika mindre bibliotek, som var belägna i den östra riksdelen. Påveinstitutionen i Rom skapade ett arkiv för sina handlingar först av Damasus I (reg 366–384) i den av honom

⁵³ Casson s 118ff.

⁵⁴ *Noct Att* 18.9.5.

⁵⁵ *Noct Att* 19.5.1.

uppförda kyrkan San Lorenzo. Något senare överfördes detta arkiv till Lateranen, där den påvliga förvaltningen arbetade. Även om vi inte har särskilt stor information om detta, är det högst sannolikt att motsvarande arkiv- och biblioteksfunktioner upprättades i stiftsstäderna, speciellt huvudstäderna i kyrkoprovinserna. Lateranbiblioteket hölls länge rent från icke-kristna skrifter, medan stiftsbiblioteken uppenbarligen bevarade även "hedniska" skrifter av historiskt och kulturellt värde. Det kanske främsta exemplet på detta är biskop Isidorus av Sevilla (det antika Hispalis) (600–636), författaren till det stora (448 kapitel!) "konversationslexikonet" *Etymologiarum libri XX*, 'Tjugo böcker om ordens ursprung', som i verser – uppsatta som "motton" i sitt eget bibliotek – skall ha beskrivit den mängd av religiös och världslig litteratur som han hade haft till sitt förfogande.⁵⁶

Även de framväxande munkklostren (även detta en verksamhetsidé, som kom österifrån) krävde för sin verksamhet tillgång till boksamlingar. Från senare sekler känner vi, t ex via Benedictus' klosterregler från c 529, till att munkarna – speciellt under vinterhalvåret och fastan – varje dag skulle läsa böcker från klostrets bibliotek för egen kontemplation och uppbyggelse. Ett klosterbibliotek måste således äga minst en bok per munk. Inledningsvis skaffade sig klosterbiblioteken böcker på samma sätt som andra bibliotek tidigare hade gjort, dvs genom donationer och köp, men i och med Cassiodorus' *Institutiones divinarum et saecularium litterarum*, 'Gudomliga och världsliga vetenskapers inrättningar', författad på 560-talet, etablerades bokkopiering i *scriptorium*, 'skrivarverkstaden', som en del av klosterlivet. Den kristna kulturen blev därmed mera självförsörjande med litteratur för sitt behov, och grunden lades för t ex den mycket produktiva irländska skrivarverksamheten.

Bibliotekens personal

DE, SOM ARBETADE i dessa bibliotek hade varierande ursprung. Pollio hade med säkerhet ett betydande eget bibliotek och även vana att hantera det; det är inte osannolikt att han också skänkte biblioteket en del av dess ursprungliga bestånd (eller åtminstone lät göra kopior till det). Palatin-biblioteket organiserades av Gnaeus Pompejus Macer, son till en grekisk statsman. Macer erhöll romerskt medborgarskap

⁵⁶ Casson s 140f, och som även i sin tur hänvisar till andra författare som källor.

av Pompejus efter att ha författat en krönika över dennes fälttåg, och han var uppenbarligen etablerad i Roms intellektuella kretsar. Octavia-biblioteket organiserades av grammatikern Gajus Maecenas Melissus. Melissus var Macers motsats vad avser det sociala, från början var han slav, erhöll någon form av utbildning och övertogs av Maecenas, som frigav honom och introducerade honom hos Augustus.

Efter att byggnaderna hade färdigställts samt böckerna införskaffats och katalogiserats, var dessa mäns arbete i princip fullbordat. Normalt blev det därefter män med andra färdigheter, som övertog ansvaret för driften av biblioteken. Palatinbiblioteket kom att förestås av grammatikern Gajus Julius Hyginus, frigiven från Augustus' eget hushåll. Medan uppgifterna om dessa fyra första personer kommer från Suetonius,⁵⁷ härstammar uppgifter om senare personer även från inskrifter. En påkostad gravsten erinrar om Tiberius Julius Pappus, 'nära vän till Tiberius och även ansvarig för biblioteken under kejsarna från Tiberius Caesar till Claudius Caesar'. En något modestare sten erinrar om Tiberius Claudius Scirtus, 'frigiven av kejsaren' och med titeln *procuratur bibliothecarum*, 'biblioteksdirektör', angiven. Sannolikt redan under Tiberius' tid hade sannolikt samtliga, vid denna tid fyra eller fem, offentliga bibliotek ställts under en samordnad kejsarlig tillsyn. Åtminstone en av de två senare personerna var frigiven från *familia Caesaris*, kejsarens eget hushåll, och enligt Casson talar mycket för att båda var "förvaltningstjänstemän" snarare än vetenskapsmän.⁵⁸

En av de påföljande biblioteksdirektörerna var Dionysius från Alexandria, som tillträdde c 80. Han var en ansedd vetenskapsman och hade tidigare varit föreståndare för biblioteket i Alexandria, men direktörsposten blev ändå inte någon slutpunkt; han avancerade vidare till att bli Titus' 'statssekreterare' för grekiska frågor. Detta och flera andra exempel från denna tidsepok vittnar om att direktörsbefattningen var en av ett antal "trappsteg i karriären", befattningen innehades sällan under någon längre tid i en sådan karriär. Från Hadrianus' tid finns en gravinskrift över Valerius Eudaemon, som slutade på den kanske förnämsta förvaltningstjänsten av alla, *praefectus Aegypti*; Valerius innehade biblioteksdirektörstjänsten mycket tidigt under sin lysande karriär. (Även Suetonius innehade under en kort tid befattningen som biblioteksdirektör.)

⁵⁷ Pollio: *Aug* 29.5; Macer: *Jul* 56.7; Melissus: *Gramm* 21; Hyginus: *Gramm* 20.

⁵⁸ Casson s 94f.

Personalen på plats i resp bibliotek utgjordes av slavar och nyligen frigivna från *familia Caesaris*. Den lokale föreståndaren benämndes *bibliothecarius*, 'bibliotekarie', och under honom tjänstgjorde personal under samlingbenämningen *a bibliotheca*, 'bibliotekspersonal'. Dessa bestod av springpojkar, som hämtade fram och ställde tillbaka bokrullarna, "verkstadspersonal" som reparerade och justerade skadade bokrullar och framför allt skrivare, som kopierade främmande böcker för att införliva kopiorna med bibliotekets bestånd, kopierade om befintliga böcker för att ersätta utslitna exemplar samt förde bibliotekets katalog. Det fanns också personal för fastighetsskötseln under en *vilicus*, 'förvaltare'. En intressant gravskrift anger att en Tiberius Claudius Hymenaeus var 'frigiven av kejsaren' och *medicus bibliothecis*, 'läkare vid biblioteken'. Han hade högre samhällsställning än de flesta andra biblioteksanställda och – framför allt – hans sysselsättning omvittnar att bibliotekspersonalen var så värdefull, att det fanns personer avdelade för att ombesörja deras hälsotillstånd.

Vad ombesörjde dessa biblioteksanställda? De stora grekiska samlingarna fanns fortfarande i biblioteken i Alexandria, Pergamon och andra platser i öster, och inget av de romerska bibliotekens grekiska avdelningar kunde konkurrera med dessa. Det fanns således endast ett urval av grekisk litteratur att tillgå i Roms offentliga bibliotek. När det gäller latinsk litteratur, förhåller det sig annorlunda. Den totala mängden litteratur var ännu begränsad i jämförelse med den grekiska, och det finns ett antal vittnesbörd som talar för att såväl äldre som samtida latinsk litteratur bereddes plats i de nya biblioteken. Ovidius skriver från sin landsflykt i Tomis (Constanta) att Palatinbiblioteket har både gammal och nutida litteratur, men att hans egna verk inte tillhandahålls (på grund av hans onåd), vare sig där eller i de två andra biblioteken.⁵⁹

⁵⁹ Ovidius *Tristia* 3.1.59–72: "Inde tenore gradi gradibus sublimia celsis/ducor ad intonsi candida templa dei,/signa peregrinis ubi sunt alterna columnis,/Belides et stricto barbarus ense pater,/quaeque viri docto veteres cepere novique/pectore, lecturis inspicienda patent./Quaerebam fratres, eceptis scilicet illis,/quos suus optaret non genuisse pater./Quaerentem frustra custos me sedibus illis/praepositus sancto iussit abire loco./Altera templo peto, vicino, iuncta theatro:/haec quoque erant pedibus non adeunda meis./Nec me, quae doctis patuerunt prima libellis,/atria Libertas tangere passa sua est./In genus auctoris miseri fortuna redundat,/et ferimus nati, quam tulit ipse, fugam./Forsitan et nobis olim minus asper et illi/evictus longo tempore Caesar erit./Di, precor, atque adeo – neque enim mihi turba roganda est –/Caesar, ades voto, maxime dive, meo!/Interea, quoniam statio mihi publica clausa est,/privato liceat delituisse loco./Vos quoque, si fas est, confusa pudore repulsae/sumite plebeiae carmina nostra manus." ('Sedan förs jag i jämn takt uppför de höga stegen till den lockige gudens [=

Pollio reste, som tidigare nämnts (not 45, s 12), en staty över Varro. Statyerna fungerade, förutom som utsmyckning, även som ”reklamskyltar” för vad biblioteket i fråga kunde erbjuda – därav kan vi dra slutsatsen att Varros verk fanns tillgängliga för läsning. Suetonius upplyser mellan raderna att Livius’ och Vergilius’ verk fanns tillgängliga, eftersom han berättar om att Caligula värderade dessa författare så lågt att han övervägde att bannlysa deras verk och statyerna av dem från biblioteken.⁶⁰ Snart måste platsbristen ha blivit märkbar för de bibliotek, som eftersträvade att tillhandahålla ”allt” inom latinsk litteratur. Lösningen på detta problem blev uppenbarligen en relativt tidigt införd ”produktspecialisering” mellan biblioteken. Ett antal upplysningar i brev och andra skrifter (Suetonius, Aulus Gellius m fl) berättar om att man begav sig till olika bibliotek, beroende på vilken typ av böcker och handlingar man eftersökte.⁶¹ Ett annat faktum, som också talar för denna specialisering, är att flera bibliotek från början låg nära intill varandra och att det inte heller under senare tider fanns någon uttalad strävan efter – eller något behov av – att sprida biblioteken till olika delar av staden.

Nyanscaffningar skedde genom donationer, men främst genom kopieringsverksamhet. Skrivare skickades till andra bibliotek för att på plats skriva av verk ur dessas bestånd, som man önskade förvärva till det egna biblioteket. Även donationerna innebar i praktiken ofta tillfället att få kopiera ur enskilda personers bibliotek. Sannolikt förekom även tidigt en ömsesidig service, liknande våra dagars ”bytesexemplar”; vi har tidigare (s 8) noterat att biblioteken i Rom kunde anskaffa nya kopior av grekiska verk i biblioteket i Alexandria efter branden 80.

Apollos] strålande tempel [= Palatinbiblioteket], där det omväxlande med kolonner av främmande marmor står bildstoder av beliderna [= danaiderna], den barbariske fadern [= Danaos] med draget svärd, och det som gamla och nya män skapade i sina lärda sinnen är åtkomligt för den läsandes granskning. Jag sökte mina bröder [= Ovidius’ böcker], förutom dem som deras fader [= Ovidius] önskade att inte ha skapat. Medan jag sökte förgäves, befallde väktaren som förestår denna heliga plats mig att gå därifrån. Jag uppsökte ett annat tempel i närheten, nära en teater [= biblioteket i Porticus Octaviae]: inte heller detta fick beträdas med mina fötter. Inte heller tillät Friheten mig att vidröra hennes tempel [= Atrium Libertatis, det av Pollio grundade första biblioteket] med mina steg. Vår olycklige skapares öde flödar över på hans avkomma, och vi uthärdar vid vår födelse den landsflykt som har drabbat honom själv. Kanske skall en gång Caesar, bevakad av den långa tiden, vara mindre sträng mot såväl oss som honom. Gudar, och framför allt – för det är inte heller rätt att jag tillber en mängd – Caesar, min högste Gud, hör min bön! Tills dess, eftersom en offentlig uppehållsort är stängd för mig, må det vara mig tillåtet att dölja mig hos någon enskild. Även ni, folkets händer, mottag, om ödet så tillåter, våra verser som är omtumlade av avvisandets skam.)

⁶⁰ Suetonius *Gaj* 34.2.

⁶¹ Casson s 101f ger ett antal exempel på denna specialisering.

En sista anskaffningskälla var den framväxande bokhandeln, yrkesmässig kopiering av gamla och nya verk hos fristående hantverkare inom bokkopiering. Under republikens tid hade denna hantering en grundmurat dåligt rykte på grund av flera orsaker, främst felaktigheter vid själva avskriften,⁶² men under kejsartiden växte branschen till sig och "självsanerade" sig. Martialis är åter den, som ger ett antal ögonblicksbilder av denna verksamhet. Tryphon är en bokhandlare, hos vilken man eventuellt kan pruta,⁶³ Atrectus lägger stor vikt vid vackra omslag och är därför också dyrare⁶⁴ medan Secundus erbjuder dåtidens "sista skrik" i bokbranschen, *codex* (se nedan s 21ff). Martialis beskriver även adressen till Secundus' butik.⁶⁵ Dåtidens författare ordnade vanligen sin "utgivning" genom att helt enkelt erbjuda en av dessa

⁶² Cicero omnämner i *Phil* 2.9.21 en *taberna libraria*, 'bokhandel', men samtidigt klagar han på ett antal olika ställen i sina brev över den dåliga kvaliteten på mer eller mindre yrkesmässigt utförda bokkopior.

⁶³ Martialis *Epigr* 4.72: "Exigis ut donem nostros tibi, Quinte, libellos./Non habeo, sed habet bibliopola Tryphon./Aes dabo pro nugis et emam tua carmina sanus?/Non' inquis 'faciam tam fatue.' Nec ego." ('Du begär, Quintus, att jag skall ge dig mina små böcker. Jag har dem inte, men bokhandlaren Tryphon har dem. "Skall jag betala pengar för skräp och är jag klok om jag köper dina dikter? Nej, jag gör inget så dåraktigt", säger du. Inte jag heller.') samt *Epigr* 13.3: "Omnis in hoc gracili Xeniorum turba libello/constabit nummis quattuor empta tibi./ Quattuor est nimium? Poterit constare duobus,/et faciet lucrum bybliopola Tryphon./Haec licet hospitibus pro munere disticha mittas,/si tibi tam rarus quam mihi nummus erit./Addita per titulos sua nomina rebus habebis:/praetereas, si quid non facit ad stomachum." ('Hela mängden av tillägnanden i detta tunna häfte kostar dig fyra sestetier att köpa. Är fyra för mycket? Det kunde kosta två, och bokhandlaren Tryphon skulle ändå göra en vinst. Du kan skicka dessa verser till dina gäster i stället för en gåva, om du har lika ont om pengar som jag. Varje föremål [= för en tillägnan] får du beskrivet av sin titel: om något inte passar din smak, förbigår du det.')

⁶⁴ Martialis *Epigr* 1.117: "Occurris quotiens, Luperce, nobis,/vis mittam puerum' subinde dicis,/cui tradas epigrammaton libellum,/lectum quem tibi protinus remittam?/Non est quod puerum, Luperce, vexes./Longum est. si velit ad Pirum venire,/et scalis habito tribus, sed altis./Quod quaeris propius petas licebit./Argi nempe soles subire Letum:/contra Caesaris est forum taberna/scriptis postibus hinc et inde totis,/omnis ut cito perlegas poetas./Illinc me pete. Nec roges Atrectum -/hoc nomen dominus gerit tabernae -/de primo dabit alterove nido/rasum pumice purpuraque cultum/denaris tibi quinque Martialem./"Tanti non es' ais? Sapis, Luperce. ('Var gång du träffar mig, Luperce, säger du gång på gång: "Får jag skicka en pojke, som du kan ge din lilla epigrambok? Jag skall ge den tillbaka till dig så fort jag har läst den." Du behöver inte besvara pojken, Luperce. Det är långt för honom, om han ville komma till "Päronträdet" [= Martialis' bostadskvarter], och jag bor tre trappor upp, och de är till och med höga. Du kan fråga efter det du vill ha på närmare håll. Du går givetvis ofta ned till Argiletum: mitt emot Caesars forum finns en affär med båda dörrposterna täckta av skrifter, så att du snabbt kan läsa igenom listan över poeter. Sök mig där. Fråga efter Atrectus - det namnet bär affärsinnehavaren - och från första eller andra holken ger han dig Martialis för fem denarer, polerad med pimpsten och utsmyckad med purpur. "Du är inte värd det", säger du? Du är klok, Luperce.)

⁶⁵ Martialis *Epigr* 1.2: "Qui tecum cupis esse meos ubicumque libellos,/et comites longae quaeris habere viae,/hos eme, quos artat brevibus membrana tabellis,/scrinia da magnis, me manus una capit./Ne tamen ignores ubi sim venalis et erres/urbe vagus tota, me duce certus eris:/libertum docti Lucensis quaere Secundum/limina post Pacis Palladiumque forum." ('Du som begär att mina böcker skall vara hos dig överallt och önskar att ha dem till följeslagare på en lång resa, köp dessa, som pergamentet inklämt på små sidor: ge bokfödral åt de stora, jag ryms i en hand. Men om du inte vet var jag är till salu och irrar omkring i hela staden, skall du vara säker under min ledning: sök efter Secundus, den lärde Lucensis' frivigne, bakom ingången till Fredstemplett och Pallas' forum [= Nervas forum].')

bokhandlare sitt manuskript, varefter bokhandlaren lät sina skrivare skriva kopiorna och därefter försålde dem i sin butik. Någon "royalty" eller annan ersättning till författaren förekom inte, det viktiga var att bli spridd och uppnå popularitet hos allmänheten och att på detta sätt sprida glans över författarens *patronus*. Såväl bokhandlare som privatpersoner kunde skaffa sig kopior även av äldre böcker genom att helt enkelt skicka en skrivare till ett offentligt bibliotek och kopiera av den på stället. Vissa bokhandlare förefaller även ha handlat med begagnade äldre böcker, ungefär på samma sätt som dagens antikvariat. Där kunde sannolikt även bibliotek finna "guldkorn", då de önskade komplettera sitt bestånd.

Biblioteken höll öppet under den i Rom vanliga "affärstiden", från soluppgången till middagen. För att undvika skador transporterades böckerna helst i sina spannar, även inom biblioteken. Ofta var detta även nödvändigt med tanke att en låntagare ville ha tillgång till mera än en av de böcker, som ett verk omfattade. Åtminstone en del bibliotek godtog hemlån, även om uppgifterna i detta avseende varierar.⁶⁶ Gellius' episod från Tibur innehåller uppgiften att man fick låna hem några av Aristoteles' verk för att lugn och ro avgöra den aktuella stridsfrågan, från ett bibliotek i Athen finns en uppgift om att hemlån inte tillåts men att det går bra att låna från andra bibliotek i staden, Marcus Aurelius och hans lärare sägs ha fått låna hem böcker från Palatin- eller Tiberius-biblioteket. Det har hävdats att den senare uppgiften skulle underförstå att detta inte var tillåtet för "vanliga dödliga", men mot detta står som sagt andra uppgifter från "landsorten". Casson konstaterar för sin del (s 108) lakoniskt: "... if borrowing went on outside Rome, why not in Rome as well?"

I detta sammanhang förtjänar också att framhållas, att läsande och skrivande var en mycket utbredd sysselsättning inom den bildade överklassen rent generellt. Som ett extremt exempel på detta kan anföras Plinius d ä; hans systerson, Plinius d y, beskriver i ett brev till Baebius Macer morbroderns stora skriftproduktion och hur den tillkom genom att morbrodern oupphörligen själv studerade andras verk (eller lät få dem upplästa för sig) och därtill antecknade (eller dikterade för en skrivare) under nästintill hela sin vakna tid av dygnet.⁶⁷

⁶⁶ Casson s 107f.

⁶⁷ Plinius d y *Epist* 3.5.

Från bokrulle till codex

ETT AV DE första sätten att bevara skrift var *pinax*, skrivtavlan, en vaxbelagd tavla som användes för tillfälliga anteckningar. Därefter ströks ytan jämn och plånet kunde användas på nytt. Några sådana tavlor kunde även bindas ihop ovanpå varandra till en *codex*,⁶⁸ 'bok', för att användas under resa, vid ordergivning i fält etc. Böcker om upp till tio skrivtavlor har återfunnits. Det fanns även dyrbarare varianter, gjorda av elfenben i stället för av trä. Vi har tidigare erinrat om att romarna tidigt kom i kontakt med den pergamentsiska kulturen, och pergament lämpade sig ännu bättre än skrivtavlor för att sammanbindas på detta sätt till dåtidens "pocketbok". På detta sätt kunde kortare skrifter nedtecknas och medföras betydligt behändigare än de sköra och skrymmande bokrullarna. Det var ju dessutom möjligt att skriva på båda sidor av pergamentet och därigenom ytterligare spara utrymme. Martialis⁶⁹ är den förste, från vilken vi idag äger kännedom om denna nya vana. Han erinrar i flera epigram från c 85 såväl om *codices* – av Martialis' ordval att döma en nyhet "på modet" vid denna tid, kanske en motsvarighet till en nutida "årets julklapp" – och om bokhandlarnas verksamheter (se ovan s 20). I sin fjortonde epigramsamling, benämnd *Apoforeta*, 'Gåvor', har Martialis samlat ett antal korta distika, ursprungligen tänkta att kunna användas som "etiketter" på Saturnalie-gåvor mellan husbondfolket och dess slavar, dvs som dåtida "julklappsrim". Bland dessa "julklappar" förekommer (förutom vid denna tid traditionella gåvor som *scrinium*, 'bokspann', och *manuale*, 'bokfodral' av trä och – åtminstone för vår egen tid – mera ovanliga gåvor som *palaestrita*, 'brottare', *notarius*, 'stenograf', *morio*, 'idiot', *pumilus*, 'dvärg', och *auceps*, 'fågelfångare') *pugil-*

⁶⁸ Ordet *codex* utgör i sig ett intressant exempel på den betydelseförskjutning, som många latinska ord har uppvisat under sekulens gång. Enligt *OLD* betydde ordet (med stavningen *caudex*) ursprungligen 'trädstam', 'trästock' eller 'träklöss', varefter det metonymiskt (med stavningen *codex*) kom att beteckna en (bestruken) skrivtavla som kluvits ur en sådan träklöss, därefter kom ordet att beteckna en "bok" av flera sammanbundna skrivtavlor, och därefter kom ordet att överföras även till en bok med inlaga av ett helt annat material (nämligen blad av pergament, *codex membranaceus*, eller (senare) av papper, *codex chartaceus*), inledningsvis sannolikt med det kännetecknet att den ännu hade träpärmar. I nutida dagligt tal betecknar *codex* – förutom bibetydelseerna 'lagsamling' eller 'norm' – en gammal handskrift, oavsett inlagans och pärmarnas material.

⁶⁹ 40–104, kom till Rom 64 för att fullborda sin utbildning, blev vän med bl a Silius Italicus, Frontinus, Quintilianus, Juvenalis och Plinius d y, påbörjade c 80 sin litterära produktion (med *Liber spectaculorum*) och återvände omkring 98 till sin hemstad Bilbilis (nära våra dagars Calatayud) i Hispanien.

lares membranei, skrivplån av preparerat pergament,⁷⁰ men även ett antal böcker *in membranis*, dvs i det nya *codex*-formatet, nämligen av Homeros,⁷¹ Vergilius,⁷² Cicero,⁷³ Livius⁷⁴ och Ovidius (*Metamorphosis*).⁷⁵

I Egypten förekom *codices* av papyrus; av ungefär 550 bevarade *codex*-fynd på grekiska eller latin från Egypten är mera än 70 % gjorda av papyrus. Att döma av fynden introducerades dock *codices* förhållandevis långsamt i Egypten, det är först i fynd från c 300 och framåt som *codices* utgör merparten. (För ett betydelsefullt undantag från detta förhållande, se nästa stycke.)

”Teknikskiftet” från rulle till *codex* pågick under lång tid, grovt räknat mellan 100 och 400. I början förekom enklare sammanbindning av enskilda ark med remmar, påminnande om våra dagars ringpärmar, men med tiden ”standardiserades” tillverkningen till att i stället avse den ryggbindning av hopvikta 4-, 8- eller 16-sidiga ark som vi känner igen från våra dagars trådbundna böcker. Under lång tid användes ytterpärmar av trä. Konservatismen inom dåtidens vetenskapliga värld och även inom skrivarkåren var påtaglig, med ett betydelsefullt undantag: de kristna trosbekännarna föredrog av flera samverkande skäl redan från början den nya boktekniken.⁷⁶ Redan samtliga de elva äldsta bevarade kristna bibelöversättningarna från Egypten är samtliga i *codex*-form, en slående kontrast till övriga bevarade skrifter från detta område. I takt

⁷⁰ Martialis *Apof* 7: ”Esse puta ceras, licet haec membrana vocetur:/delebis, quotiens scripta novare voles.” (”Till exempel av vax, även om detta kallas pergament: du utplånar, varje gång som du vill skriva nytt.”)

⁷¹ Martialis *Apof* 184: ”Ilias et Priami regnis inimicus Ulixes/multiplici pariter condita pelle latent.” (”*Iliaden* och Odysseus, fiende till Priamos’ rike,/vilar tillsammans i många lager av skinn.”)

⁷² Martialis *Apof* 186: ”Quam brevis immensum cepit membrana Maronem!/Ipsius vultus prima tabella gerit.” (”Hur få pergamentblad kan inte rymma den ofantlige Vergilius! Det första bladet bär hans egna anletsdrag.”)

⁷³ Martialis *Apof* 188: ”Si comes ista tibi fuerit membrana, putato/carpere te longas cum Cicerone vias.” (”Om detta pergament blir din följeslagare, tror jag/att du kommer att vandra en lång väg med Cicero.”)

⁷⁴ Martialis *Apof* 190: ”Pellibus exiguis artatur Livius ingens,/quem mea non totum bibliotheca capit.” (”Den väldige Livius, inklämd i obetydliga blad,/han som hela mitt bibliotek inte rymmer.”)

⁷⁵ Martialis *Apof* 192: ”Haec tibi, multiplici quae structa est massa tabella,/Carmina Nasonis quinque decemque gerit.” (”Denna klump som har travats upp med många ark ger dig Ovidius’ femton dikter.”)

⁷⁶ Av de skäl, som brukar framhållas, kan nämnas det lilla formatet och det oömma utförandet (vilka båda gjorde det lätt att *såväl* gömma som transportera skrifterna), att ett stort antal kristna tidigt fanns i Rom där tekniken råkade ”finnas till hands” just då de kristna fick behov av att nedteckna sina skrifter samt det ”psykologiska argumentet” att *codex* innebar ett symboliskt skifte i förhållande till *såväl* den judiska kulturen med dess traditionella pergamentrullar som de ”hedniska” kulturerna med sina papyrusrullar.

med att kristendomen vann terräng, vann även *codex* terräng över bokrullen, speciellt den av papyrus (som ju var olämplig i kallare och fuktigare klimatområden).⁷⁷

Strax före år 300 e Kr inträdde en kris i det romerska biblioteksväsendet i samband med teknikskiftet från *papyrus* till *codex vellum*. Förbindelserna med Egypten hade tillfälligt brutits till följd av Zenobias (se s 44) fälttåg och i det fuktigare klimat, som rådde från Italien och norrut, måste papyrusrullar, trots underhåll och skötsel, omkopieras regelbundet eftersom materialet självförstördes efterhand. Det fanns inte tillräckligt stor tillgång på ersättningsmaterial och inte heller på arbetskraft, som var tillräckligt kunnig i skriv- och kopieringsteknikerna.⁷⁸ Till detta kom att riket även befann sig i oavbruten fara för fienders angrepp och att mycket oersättligt material gick till spillo även på grund av yttre händelser som brand och annan förstörelse. Efter som dessa händelser i stor utsträckning inträffade ”blint” och ”slumpmässigt”, gick även en betydande del av de mest värdefulla verken förlorade för alltid. Det är även mot denna bakgrund, som enskilda grammatikers kulturbevarande och återskapande verksamhet under 400- och 500-talen måste ses.

I detta sammanhang måste även frågan om *papyrus' allmänna hållbarhet* beröras. Det är ett i litteraturen vedertaget faktum, att papyrus är brännbart, fukt känsligt och känsligt för mekaniskt slitage, även vid aktsam hantering. Det är däremot betydligt svårare att finna konkreta uppgifter om *hur* skört materialet var, t ex i form av uppgifter om hur lång livslängd en *volumen* av papyrus kunde anses ha i olika klimat och under olika hanteringsförhållanden.

3 DET ROMERSKA UTBILDNINGSSYSTEMET

Litterae thesaurum est, et artificium nunquam moritur.
Petronius *Satyricon* 46

Den grekiska traditionen

VID DEN TID, då den romerska republiken utvecklades kulturellt och utvidgades territoriellt, var den hellenistiska kulturen var redan spridd i det västliga Medelhavs-

⁷⁷ Casson ss 126ff *passim*.

⁷⁸ Med en nutida liknelse kan man säga att romarna då befann sig i ungefär samma situation som många av dagens amatörfilmare och videobandsinspelare, då dessas färgfilmer bleknar och ljud- och VHS-band efterhand förlorar sin magnetisering.

området ända bort till det nuvarande Spaniens ostkust genom ett stort antal bosättningar, som utgått från de olika grekiska stadsstaterna. Varthän romarna under denna tid än begav sig utanför sitt eget latinska kärnland, kom de därför i kontakt med och påverkades de av den grekisk-hellenistiska kulturkretsen. Detta gällde även i fråga om språk och utbildning. Detta förhållande uttrycktes träffande av Horatius (i *Epistulae* 2.1.156): "Graecia capta ferum victorem cepit et artis/intulit agresti Latio ...", 'Det erövrade Grekland erövrade den ociviliserade segraren och förde konsterna till det bondska Latium ...'.

I den grekiska kulturen indelades (de blivande) människans levnadslopp sedan gammalt i sjuårsperioder; talet sju var ett i många sammanhang "magiskt" tal. Vid sju års ålder borde barnets utbildning påbörjas, och vid fjorton års ålder kunde därefter ynglingens fostran till man vidta, så att han i tjugofemårsåldern kunde fullgöra tjänst för sin stat som medborgare och soldat samt utöva ett yrke för sin och sin familjs försörjning.

Redan i det grekiska samhället fanns det etablerade skolor för utbildningen av de unga. Ett stort antal avbildningar på keramikföremål och gravmonument visar män, kvinnor eller barn som läser från bokrullar. Skolor för unga pojkar omnämns i olika historiska notiser.⁷⁹ En bevarad inskrift från Miletos från c 200 f Kr vittnar om en donation för att anställa fyra idrottslärare och fyra språklärare för stadens ungdom; språklärarna skulle enligt inskriften ha (25 %) högre lön än idrottslärarna. Enligt en annan inskrift från Teos (strax söder om Smyrna/Izmir) från 100-talet f Kr vittnar om att vittnar om en donation för att stadigvarande tillhandahålla tre lärare för att stadens alla fribornas barn skulle få en skolutbildning.⁸⁰ De attalidiska konungarna skänkte pengar till olika städer för förbättring av utbildningsväsendet: Eumenes II till Rhodos och Attalos II till Delfi. Den grekiske historikern Diodoros (Siculos) omnämner tidiga exempel på att olika härskare införde obligatorisk undervisning i läsning och skrivning

⁷⁹ Bland de tidigaste är notiser om naturkatastrofer och olyckshändelser. Herodotos omnämner (*Ist* 6.27.2) att taket på skola på ön Chios rasade in under en lektion i läsning år 490 f Kr och att endast en av 120 pojkar undkommer med livet, och Pausanias berättar (från samma år; *Ell Per* 6.9.6-7) om en berömd idrottsman vid namn Kleomedes, som löpte amok i sin hemstad på ön Astypalaia och att därvid taket på en skola rasade in och begravnade 60 pojkar levande. (Bristfälliga takkonstruktioner och annat byggfusk förefaller inte vara endast ett modernt fenomen!)

⁸⁰ Casson s 53f.

för sina manliga fria undersåtar.⁸¹ Att skrivkonsten spelade en framträdande roll i det egyptiska riket sedan mycket lång tid är väl dokumenterat. Utan att göra sig skyldig till någon anakronistisk överdrift kan man hävda att läs- och skrivkunnigheten var någorlunda väl utbredd bland de härskande klasserna i Medelhavsområdet redan under antiken, och därmed också fungerade som en förebild för det uppstigande romerska riket.

Romarnas syn på "levnadsloppet"

RENT PRIVATJURIDISKT INDELADES den romerske medborgarens liv i ett antal perioder.⁸² Huvudindelningen är *prima aetas*, omyndigheten, och *secunda aetas*, från myndighetsåldern och uppåt.⁸³ Gränsen för myndighet gick för flickor vid tolvårsdagen, då hon kunde giftas bort, för pojkar vid anläggandet av *toga virilis*, som inledningsvis anlades vid sextonårsdagen men senare under principatet regelmässigt tidigare (ned till fjorton år); i senare rätt fastslogs pojkars myndighetsdag till fjortonårsdagen. Barn inom *prima aetas* (som även benämns *impueres* eller *pupilli*) är först *infans*, ursprungligen *qui fari non possunt*, 'de som inte kan tala (rent)', senare fastställt fram till sjuårsdagen, därefter *infans maior*, en period som i sin tur indelades i *infantiae proximi* och *pubertati proximi*, beroende på levnadsåldern. *Infantes maiores* kunde i begränsad utsträckning utföra rättshandlingar med en myndig, och var därvid särskilt skyddade såtillvida att den underårige alltid kunde påyrka den eventuella rättighet, som kunde följa av det ingångna avtalet, medan den myndige inte mot dennes (eller hans förmyndares) vilja kunde påtvinga den underårige den eventuella skyldighet, som kunde följa av det ingångna avtalet. Efter uppnådd myndighet skildes mellan *pueres minores vigintiquinque annis* och *pueres maiores*.⁸⁴ Under äldre tid var denna gräns i praktiken betydelselös, men under kejsartiden – med dess friare seder – blev det vanligt att en *puer minor* erhöll en *curator*, som hade till uppgift att vägleda (och utöva en diskret "tillsyn" över) den yngre mannen. Till detta förhållande bidrog också ett antal regler i den romerska rätten, vilka krävde att en *minor* biträdades av en *curator* för att vissa

⁸¹ Diodoros *Bibl Ist* 12.12.4.

⁸² Lassen ss 77–83.

⁸³ Begreppet "myndighet" skall härvid tolkas med försiktighet vid jämförelse med nutida förhållanden; även en formellt "myndig" romare stod under överinseende av sin *pater familias* i ett antal avseenden.

⁸⁴ *Pubes*, 'behårad', används såväl i betydelsen 'köns mogen' som i betydelsen 'vapenför'.

rättshandlingar skulle bli giltiga. För en *pubes minor* användes även uttrycket *adulescens*, det senare uttrycket användes oftast för hela åldersperioden från myndighet fram till och med trettio år, varefter den vuxne kunde inträda på *cursus honorum*, den 'ämbetsbana' som omfattade de högre ämbetena *quaestor*, *aedilis*, *praetor* och *consul*.⁸⁵

De olika ämnena för utbildning var även de sju till antalet. I den utformning, som romarna gav denna skolutbildning under republikens sista århundraden, känner vi åter igen det sju-tal, som Varro⁸⁶ fastslog. "Basfärdigheterna", *trivium*, bestod av de tre språkliga ämnena grammatik, dialektik och retorik, och de därpå följande matematiska "påbyggnadsämnena", *quadrivium*, bestod av tillämpningarna aritmetik, geometri, astronomi och musik. Utöver de i *trivium* och *quadrivium* ingående ämnena kunde en romare därefter tillägna sig fördjupade kunskaper i talekonsten genom praktisk elevtjänstgöring som jurist, *tirocinium fori*, och/eller studier för en *rhetor*, i medicin i lära hos en *medicus* eller *archiater*, läkare, eller i arkitektur och ingenjörskonst. Det senare lärdes främst genom tjänstgöring i armén under en *praefectus fabrum*, 'fältarbetschef'.

Barn tillhörande högreståndsfamiljer undervisades inledningsvis i de flesta fall i hemmet av hushållets läs- och skrivkunniga slavar eller av en särskilt anställd *praeceptor*; de lägre klassernas barn gick i skola utanför hemmet hos en *ludi magister*, som ofta benämndes *litterator* eller med den grekiska termen *grammatistés*. Först under det andra utbildningsstadiet, dvs ungefär i fjortonårsåldern, erhöll dessa unga pojkar utbildning utanför hemmet genom att gå i fortsatt skolgång hos en *grammaticus*. Utbildningen i grekiska – som speciellt för högreståndsbarn var minst

⁸⁵ Sedan Sullas tid var åldergränserna för de högre offentliga ämbetena i *cursus honorum*: *quaestor* 31 år, *aedilis* 37 år, *praetor* 40 år och *consul* 43 år. I detta sammanhang kan vi erinra oss om att Cicero med stolthet framhöll att han, trots sin förhållandevis enkla familjebakgrund, erhöll samtliga dessa ämbeten *suo anno*, 'vid rätt ålder'.

⁸⁶ Marcus Terentius Varro, 116–27 f Kr, nådde praetur inom *cursus honorum*, anslöt sig till Pompeius och som legat i Hispania kapitulerade han 49 för Julius Caesar. Efter att på nytt ha anslutit sig till Pompeius blev han efter slaget vid Pharsalos benådad på nytt av Caesar och återvände 46 till Rom. Efter att ha "levt farligt" under oroligheterna efter mordet på Caesar, blev han till slut benådad även av Octavianus och ägnade sig till sin död åt sin skriftställarverksamhet. Varro hade vidtalats av Caesar att inrätta Roms första offentliga bibliotek, men V kunde aldrig fullfölja detta uppdrag på grund av sin ömtåliga politiska position.

lika viktig som den i latin – startade oftast före utbildningen i latin,⁸⁷ och utbildningarna ägde vanligen rum hos olika lärare.⁸⁸ *Grammatici* fanns i Rom och större landsortsstäder, och eftersom skolgången fullgjordes i lärarens bostad eller i anslutning till någon offentlig lokal i staden medförde detta att högre ståndsunglingar från övriga landsorten vistades som inneboende hos släktingar eller familjevänner under återstoden av sin skoltid. De mest ansedda bland *rhetores* fanns – förutom i Rom – vid de berömda skolorna i Athen, på Rhodos m fl platser i den grekiska riksdelen. Vi återkommer nedan till namnen på enskilda lärare, men som exempel kan redan nu nämnas att den vuxne Cicero under två år [79–77] studerade filosofi för Poseidonios⁸⁹ från Apameia (då verksam på Rhodos) samt talekonst för den berömde Apollonius Molon⁹⁰ från Alabanda, likaså på Rhodos.⁹¹

Schablonmässigt kan man således säga, att den grundläggande utbildningen för högre ståndsungdomar borde vara avslutad vid 18 års ålder, men att det egentliga inträdet på *cursus honorum* kunde påbörjas först ett dussintal år senare. Eyben påpekar emellertid (1971 resp 1973), att denna skenbara ”overksamhet” – från det att den unge antog *toga virilis* (och därmed ansågs vara fullvuxen) fram till att han vid 30

⁸⁷ Vi kan i sammanhanget erinra oss Petronius *Satyricon* 46, där lapptäckesmakaren Echion skryter om sin yngre son: ”... Ceterum iam Graeculis calcem impingit et Latinas coepit non male appetere, etiam si magister eius sibi placens fit nec uno loco consistit, ...”, ’För övrigt har han fått kläm på grekiskan och börjar ge sig på latinet riktigt bra, även om hans lärare är litet självgod och inte håller sig till en sak i taget ...’. (Ytterligare ett av många indicier, som anger att man började med grekiskan och borde ha klarat av grunderna i densamma innan man påbörjade studierna i latin.)

⁸⁸ Vi kan i detta sammanhang notera vad t ex Goold (s 191f) säger i detta avseende om Augustus’ tidsepok: ”It is very probable that Greek was much more widespread in ancient Italy than we commonly suppose; and that many in Augustan Rome, including Greek professors, entertained hopes that Greece would take her captor captive in the matter of language. ... In the Augustan age Greek and not Latin probably enjoyed the greater communicative power. It was the Romans who were eager to learn Greek from their slaves, not the slaves Latin from the Romans. ... Greek was for them [= de grekiska professorerna Dionysius, Longinus och Demetrius] the chief language of the empire and the world, and they probably hoped that it would one day reign supreme in Rome itself.”

⁸⁹ 135–51 f Kr, var född i Apameia i Syrien, bosatte sig på Rhodos och upprättade där en berömd filosofskola. P företrädde den stoiska filosofin och förnyade den genom tillskott från orientens tankevärld, han var en berömd mångsysslare, som skrev en stor mängd verk även inom matematik, naturvetenskap och militärstrategi; samtliga har gått förlorade. P var mycket positivt inställd till romarriket som den hellenistiska civilisationens arvtagare och blev därigenom också mycket uppskattad under republikens slutskede.

⁹⁰ fl c 70 f Kr, elev till Menekles, bosatte sig på Rhodos och upprättade där en berömd talarskola, där han strävade att återupprätta och renodla den klassiska grekiska talekonsten och befria den från onödiga orientaliska ”utsmyckningar”. Han besökte Rom minst två gånger som sändebud för rhodierna och skall även vid dessa tillfällen ha undervisat *såväl* Caesar *som* Cicero.

⁹¹ Några år tidigare hade även Caesar varit elev hos honom i samband med den expedition, som ledde till att han blev tillfångatagen av pirater.

års ålder kunde söka sig en ämbetskarriär inom *cursus honorum* – hade ett mycket bestämt syfte. Huvudändamålet med denna skenbara ”overksamhet” (som givetvis även kunde utfyllas med t ex tjänstgöring i någon framstående militärs stab under något fälttåg, lägre offentliga uppdrag eller praktiska studier i lantbruk etc på familjens egendomar) var nämligen att han skulle ges möjlighet att söka sin ”identitet” genom att – i enlighet med den gamla devisen på Apollo-templet i Delfi, *gnothi seauton*, ’känn dig själv’– pröva olika lärare och ”skolor”, att söka sig fram mellan olika filosofiska riktningar, lära känna sig själv och att därigenom ha uppnått en tillräcklig mognad för att under sin offentliga karriär och återstoden av sitt liv kunna stå fast vid den åsikts- och levnadsinriktning, som han hade valt vid dessa unga år.⁹²

De första ”kända” lärarna i Rom

EFTER ATT HA erinrat om Livius Andronicus och Ennius, som vid sidan av sina författargärningar även undervisade i grekiska och latin, konstaterar Suetonius att den förste ”riktige” grammatikern i Rom var Krates från Mallos,⁹³ som av ”konung Attalos”⁹⁴ hade skickats som sändebud för att förhandla kring Roms tredje makedonska krig. Krates råkade [c 169 f Kr] falla i ett avlopp på Palatinen och bryta benet och under sin beskickning och konvalescens höll han sammankomster och gav lektioner.⁹⁵ Föreläs-

⁹² Eyben (1971) ss 77–104 *passim*. På motsvarande sätt utlägger Eyben (1973, ss 213–238 *passim*) i mera filosofiska termer den romerska syn på levnadsloppet, som skisserats ovan (s 25f).

⁹³ † c 145 f Kr, sin tids främste lärare och kulturpersonlighet i Pergamon, som vid denna tid – vid sidan av Alexandria – var östra Medelhavets ”kulturhuvudstad”. K tävlade med – och stod som företrädare för den allegoriska texttolkningskolan samt som (påstådd) företrädare för den stoiska filosofin även i motsats till – Aristarkos från Samothrake (217–145 f Kr; verksam som föreståndare för biblioteket i Alexandria) om att vara dåtidens mest lärda personlighet, han förestod sannolikt även biblioteket i Pergamon vid denna tid. K, som liksom Aristarkos var en framstående Homeros-forskare, blev mest känd för sin klimatteori, som indelade Jorden i fyra beboeliga områden, åtskilda av obeboeliga zoner; han var även den förste som hävdade att årstiderna på det södra halvklotet måste vara motsatta dem på det norra. K lät c 150 uppföra en stor (c 3,5 m i diameter) jordglob, som illustrerade denna teori, i Pergamon.

⁹⁴ Suetonius åsyftar uppenbarligen den blivande konungen Attalos II av Pergamon. Vid den aktuella tidpunkten var A:s bror Eumenes II ännu konung, men A var sedan länge arméns överbefälhavare. Attalos (220–138 f Kr) stod på den romerska sidan i det tredje makedonska kriget (171–168), och som belöning för detta erbjöd Rom A sitt bistånd, om han ville störta sin bror från tronen, vilket A dock avböjde. Eumenes dog 160 och efterträddes då av A, som därefter regerade i tjugotvå år. Det kan finnas flera skäl till att Suetonius inte höll reda på alla ”ovidkommande” detaljer, förutom ett rent minnesfel t ex att han benämnde konungen med hans dynastis namn eller att han i detta sammanhang betraktade Attalos som den faktiske regenten.

⁹⁵ Vi kan i sammanhanget erinra oss en liknande händelse drygt 1 500 år senare, då hovmannen Manuel Chrysoloras (c 1353–1415) år 1393 infann sig i Venedig som sändebud från den bysantinske kejsaren

ningar och lektioner fortsattes av intresserade romare och Suetonius nämner särskilt två personer, riddarna Lucius Aelius Stilo Praeconinus (c 154–74) från Lanurium och hans svärson Servius Clodius, som de som därefter lyckades etablera verksamheten i staden.⁹⁶ Den nya "affärsidén" grammatikerskolor spred sig även till provinserna, Suetonius framhåller speciellt *Gallia Togata* ('det romaniserade Gallien', dvs *Gallia Cisalpina*, provinsen omedelbart norr om den kända gränsfloden Rubicon) och namnger flera kända lärare där.⁹⁷

Inledningsvis fungerade *grammatici* även som lärare i retorik, men efterhand specialiserades yrkena och såväl *rhetores* som *philosophi* kom att fungera som "påbyggnader" på grammatikernas utbildningsnivå. Särskilt framstående lärare kunde dock även längre fram undervisa i grammatik och retorik; Suetonius nämner från sin egen *adulescentia*, 'ungdom' [dvs c 90 e Kr], en av dessa särskilt framstående *grammatici* med (det i sammanhanget passande) namnet Princeps.⁹⁸ Framstående grammatiker utarbetade också efterhand sina egna kommentarer. Suetonius nämner

Manuel II Palaiologos för att underhandla med venetianarna om en gemensam allians mot de ottomanska turkarna. C:s diplomatiska beskickning misslyckades visserligen, men han väckte stor uppmärksamhet för sin bildning och lärdom. Vid sin återresa åtföljdes han av intresserade italienare som ville lära sig mera om det grekiska språket och kulturen samt införskaffa grekiska skrifter på originalspråket. År 1397 återvände C till Italien och påbörjade vid universitetet i Florens en drygt tioårig karriär som lärare i grekiska vid olika europeiska universitet, varefter han 1408 konverterade till katolicismen och blev rådgivare åt Baldassare Cossa (1410–1415 Pisa-baserad motpåve under namnet Johannes XXIII). C deltog i (och avled 1415 under) kyrkomötet i Konstanz, där han företrädde den grekiska katolska [dvs icke-ortodoxa] kyrkan. Han utgav de första pålitliga moderna direktöversättningarna från grekiska till latin av verk av Homeros och Platon samt *Erotemata sive Questiones*, 'Erotemata eller Frågor', den första moderna läroboken i grekiska språket och grammatiken, som genom sin lättillgängliga och pedagogiska disposition starkt bidrog till det snabba genombrottet för studier i klassisk grekiska. I och med C:s gärning återuppväcktes Västeuropas intresse för den klassiska grekiska kulturen, och han kan därmed anses vara en av dem som "startade" renässansen.

⁹⁶ Suetonius *Gramm* 2: "Primus igitur, quantum opinamur, studium grammaticae in urbem intulit Crates Mallothes, ... qui missus ad senatum ab Attalo rege inter secundum ac tertium Punicum bellum sub ipsam Ennii mortem, cum regione Palatii prolapsus in cloacae foramen crus fregisset, per omne legationis simul et valetudinis tempus plurimas acroasis subinde fecit assidueque disseruit, ac nostris exemplo fuit ad imitandum. ... III Instruxerunt auxeruntque ab omni parte grammaticam L. Aelius Lanuvinus generque Aelii Ser. Clodius uterque eques Ro. multique ac varii et in doctrina et in re p. usus."

⁹⁷ Suetonius *Gramm* 3: "... Nam in provincias quoque grammatica penetraverat, ac nonnulli de notissimis doctoribus peregre docuerunt, maxime in Gallia Togata; inter quos Octavius Teucer et Pescennius Iaccus et Oppius Chares ..."

⁹⁸ Suetonius *Gramm* 4: "... Me quidem adulescentulo, repeto quendam Principem nomine alternis diebus declamare, alternis disputare, nonnullis vero mane disserere, post meridiem remoto pulpito declamare solitum."

den förste av dessa vid namn, Marcus Saeivus Postumius Nicanor, men påpekar samtidigt syrligt att huvuddelen av hans *commentarii* påstods vara stulen.⁹⁹

Marcus Antonius Gniphos var Gajus Julius Caesars privatlärare, när denne var barn, och därefter satte han upp en skola i sitt egen bostad. Han undervisade även i retorik, dagligen i talekonst men i deklamation endast på marknadsdagarna, dvs en gång i veckan. Även Cicero påstås – under sin tid som *praetor* [dvs år 66 f Kr] – ha tillhört hans elever. Gniphos efterlämnade även läroböcker, av vilka en, *De Latino sermone*, 'Om det latinska språket', är oomstridd, medan andra böcker eventuellt är författade av hans elever och endast tillskrivna honom.¹⁰⁰

Quintus Caecilius Epirota hade frigivits av Ciceros "brevvän" Atticus.¹⁰¹ Medan han undervisade Atticus' dotter Caecilia Attica, som blev gift med Marcus Vipsanius Agrippa, avskedades han från detta uppdrag på grund av att han misstänktes för att ha gjort närmanden mot henne.¹⁰² Därefter sökte han sig till Cornelius Gallus¹⁰³ och levde

⁹⁹ Suetonius *Gramm* 5: "Saeivus Nicanor primus ad famam dignationemque docendo pervenit, fecitque praeter commentarios, quorum tamen pars maxima intercepta dicitur ..."

¹⁰⁰ Suetonius *Gramm* 7: "M. Antonius Gniphos ... (d)ocuit primum in Divi Iulii domo pueri adhuc, deinde in sua privata. Docuit autem et rhetoricam, ita ut quotidie praecepta eloquentiae traderet, declamaret vero nonnisi nundinis. Scholam eius claros quoque viros frequentasse aiunt, in iis M. Ciceronem, etiam cum praetura fungeretur. Scripsit multa .... Etsi Ateius Philologus duo tantum volumina 'De Latino Sermone' reliquisset eum tradit; nam cetera scripta discipulorum eius esse ..."

¹⁰¹ "Atticus" hette ursprungligen Titus Pomponius (109–32 f Kr), kom liksom Cicero ur riddarklassen, och antog sitt *cognomen* på grund av sin förkärlek för den grekiska kulturen; bl a flyttade han till Athen och bodde där i drygt tjugo år [86–65] för att på plats studera antik kultur och filosofi. I sin morbroders, Quintus Caecilius', testamente blev A adopterad arvinge (till en förmögenhet om 10 miljoner sestertier) efter denne och antog därför c 58 namnet Quintus Caecilius Pomponianus Atticus. A blev en mycket nära vän till Cicero efter att de hade gjort varandras bekantskap i Athen 79, hans syster Pomponia gifte sig med Ciceros broder Quintus och han lånade Cicero 250 000 sestertier i samband med dennes landsflykt 49. Trots att han för egen del avstod från att försöka göra en ämbetskarriär, blev A befryndad med Roms högsta kretsar, hans dotter Caecilia (ursprungligen: Pomponia) Attica (* 51 f Kr) blev 37 vid knappt 15 års ålder bortgift med Marcus Vipsanius Agrippa (63–12 f Kr; under hans första konsulat) i dennes första gifte (äktenskapet upplöstes – enligt vissa uppgifter eventuellt pga Atticas död – 28, då Agrippa i stället gifte sig med Octavianus' systerdotter Claudia Marcella d ä, * c 43 f Kr), och deras dotter Vipsania Agrippina (36 f Kr–20 e Kr) blev 20 f Kr bortgift med den blivande kejsaren Tiberius (42 f Kr–37 e Kr), som dock – trots det mycket lyckliga äktenskapet – 12/11 f Kr skilde sig från henne för att i stället gifte sig med sin styvsyster Julia (39 f Kr–14 e Kr). Då Vipsania, som då var gravid, fick beskedet om skilsmässan, fick hon missfall; senare samma år gifte hon om sig med Gajus Asinius Gallus (c 40 f Kr–33 e Kr), son till oratorn (och biblioteksgrundaren) Gajus Asinius Pollio, även detta äktenskap blev mycket lyckligt trots (eller måhända på grund av?) Gallus' och Tiberius' ömsesidiga ovänskap. Enligt vissa källor avled Atticus till följd av självsvalt, eftersom han befarade att han led av en obotlig sjukdom och – trots sin höga levnadsålder, 77 år – ville bespara sig ett långvarigt (!) lidande.

¹⁰² Ett tidigt fall av sexuella trakasserier i form av det som numera benämns "oönskad uppvaktning"?

¹⁰³ Gajus Cornelius Gallus (69–24 f Kr), var född i Forum Iulii (nuvarande Fréjus) av enkel härkomst och gjorde sig ett namn i Rom som poet, tog Octavianus' parti i inbördeskriget efter mordet på Caesar, blev ledamot i den kommission som skulle fördela jord till veteranerna i norra Italien; härvid gjorde han

tydiligen i ett homosexuellt förhållande med honom, vilket i sin tur var en av Augustus' främsta anklagelsepunkter mot Gallus.¹⁰⁴ Efter dennes död [år 24 f Kr] öppnade Epirota en egen skola, han sägs ha varit den som införde improviserade disputationer som övningsmetod samt den som först undervisade om Vergilius och andra samtida författare.¹⁰⁵

Även andra *grammatici* utvecklade undervisningsmetoderna. Marcus Verrius Flaccus (fl sista århundradet f Kr) anordnade tävlingar mellan jämbördiga elever, och han hade en gammal vacker eller sällsynt bok som pris i dessa tävlingar. På Augustus' uppdrag flyttade han sin skola till det kejserliga palatset för att undervisa kejsarens barnbarn; han hedrades sedermera med en staty i Praeneste.¹⁰⁶ Denna grammatiker skrev även en "ordbok", *De significatu verborum*, 'Om ords betydelser'.

sannolikt Vergilius' bekantskap för första gången, och det var sannolikt också G som hjälpte Vergilius att återfå sin fars konfiskerade jordegendom (jämför Tityrus-motivet i Vergilius' diktning). G tjänstgjorde i armén i slaget vid Actium och förföljde Marcus Antonius till Egypten, där han senare blev den nya provinsens förste ståthållare. Efter fyra år försökte han 25 invadera Arabia Felix, men misslyckades med den illa planerade operationen, hemkallades till Rom, ställdes inför rätta och dömdes till landsflykt, varefter han valde att begå självmord. G uppmuntrade många av sina samtida och yngre poetkolleger, däribland Vergilius (som tillägnade honom sin tionde eklog), och han ansågs av Ovidius vara den förste store elegiske poeten i Rom. G skrev – efter mönster av den grekiske författaren Euforion från Chalkis – sammanlagt fyra volymer elegier, som huvudsakligen handlar om hans älskarinna, den beryktat vidlyftiga skådespelerskan Cytheris (under "täcknamnet" Lycoris); samtliga verk är nu förlorade.

¹⁰⁴ Suetonius *Gramm* 16; jfr *Aug* 16.

¹⁰⁵ Suetonius *Gramm* 16: "Q Caecilius Epirota, ... libertus Attici equitis Romani, ad quem sunt Ciceronis epistulae, cum filiam patroni nuptam M. Agrippae doceret, suspectus in ea et ob hoc remotus, ad Cornelium Gallum se contulit vixitque una familiarissime, quod ipsi Gallo inter gravissima crimina ab Augusto obicitur. Post deinde damnationem mortemque Galli scholam aperuit .... Primus dicitur Latine ex tempore disputasse, primusque Vergilium et alios poetas novos praelegere coepisse ..."

¹⁰⁶ Suetonius *Gramm* 17: "M. Verrius Flaccus ... ad exercitanda discentium ingenia aequales inter se committere solebat, proposita non solum materia quam scriberent, sed et praemio quod victor auferret. Id erat liber aliquis antiquus pulcher aut rarior. Quare ab Augusto quoque nepotibus eius praeceptor electus, transiit in Palatium cum tota schola ... Statuam habet Praeneste ...". Barnbarnen i fråga var Gajus (20 f Kr–4 e Kr) och Lucius (17 f Kr–2 e Kr), söner till Augustus' dotter (med andra hustrun, Scribonia, 70 f Kr–c 16 e Kr, i hennes tredje äktenskap; A:s första hustru hette Cornelia) Julia Caesaris ("d ä"; 39 f Kr–14 e Kr) i hennes äktenskap med Marcus Vipsanius Agrippa (se not 101, s 29); de båda gossarna adopterades av Augustus år 17 i förhoppningen att de gemensamt skulle ärva rikets styrelse. Flaccus' tid som lärare vid det kejserliga hovet inföll således under det sista decenniet före Kristi födelse. Som Augustus' enda egna avkomling spelade dottern Julia en viktig politisk roll som "avelsto" i syfte att bli "stammom" för den blivande kejsardynastin; först giftes hon 25 f Kr bort med Augustus' ursprungligen tilltänkte arvtagare, system Octavias son Marcus Claudius Marcellus (42–23 f Kr), efter dennes bortgång därefter 21 f Kr med A:s vapenbroder Agrippa (63–12 f Kr, med vilken hon fick fem barn, de två ovannämnda sönerna, döttrarna Agrippina ("d ä", 14 f Kr–33 e Kr, blivande moder till bl a kejsar Caligula) och Vipsania Julia (känd som Julia Caesaris d y, c 19 f Kr–28 e Kr) samt den efter faderns bortgång födde sonen Marcus (känd som Agrippa Postumus, 12 f Kr–14 e Kr), och året efter Agrippas död med A:s styvson Tiberius; det senare äktenskapet blev helt misslyckat på grund av kontrahenternas ömsesidiga motvilja och slutade 2 e Kr med skilsmässa och Julias förvisning till Pandataria (Ventotene); år 7 flyttades hon till Rhegion (Reggio di Calabria), där hon svalt ihjäl på order av den då nytillträdde kejsar Tiberius. Scribonia följde

Marcus Valerius Probus från Berytus (fl under Neros regeringstid) ägnade sig åt studier efter att förgäves ha väntat på att få en befattning som centurion. Han ägnade sig nästan uteslutande åt att korrigera och kommentera utgåvor av äldre romerska författare, och tog endast emot några få elever under eftermiddagarna.¹⁰⁷

Det fanns även mindre föredömliga lärare. Ovan (s 29f) har vi stiftat bekantskap med Epirota, som tydligen antastade sina kvinnliga elever. Det förekom tydligen även rent homosexuella närmanden. Quintus Remmius Palaemon var son till en slavkvinna i Vicetia (Vicenza) och lärde egentligen först till vävare, men erhöll sin utbildning genom att följa sin husbondes son till och från skolan¹⁰⁸ och han blev senare frigiven. Han blev en framstående lärare i Rom, ökad för sitt lastbara leverne, och både Tiberius och Claudius förklarade att ingen var mindre lämpad att anförtros att utbilda pojkar och ynglingar. Trots detta blev han populär genom sitt utmärkta minne och sin slagfärdighet samt sina färdigheter i att deklamera utantill och att kunna skriva på ovanliga versmått.¹⁰⁹

frivilligt sin dotter i hennes förvisning, enligt historieskrivningen skall hon ha tagit detta drastiska steg som en "botgöring" för att hon inte lyckats uppfostra sin dotter till att vara en lydig och trogen hustru. Såväl Julias dotter Julia Caesaris d y som sonen Agrippa Postumus slutade sina dagar i förvisning. Julia d y var beryktad för ett sexualliv fullt jämförbart med sin moders, och förvisades 8 e Kr efter en kärlekshärva, i vilken även författaren Publius Ovidius Naso (43 f Kr–17 e Kr) med stor sannolikhet var inblandad; Ovidius förvisades samma år till Tomis (Constanta), där han bl a författade *Epistulae ex Ponto*. Efter Gajus' död adopterades Agrippa Postumus – tillsammans med sin styvfader Tiberius – av Augustus 4 e Kr; Agrippa förde emellertid ett lika osedligt liv som sin syster och blev därför redan tre år senare förvisad till Planasia, där han – som en potentiell tronpretendent – 14 mördades på order av den då nytillträdde kejsar Tiberius.

¹⁰⁷ Suetonius *Gramm* 24: "M. Valerius Probus, Berytius, diu centuriatum petiit, donec taedio ad studia se contulit. Legerat in provincia quosdam veteres libellos apud grammaticum, ... multaque exemplaria contracta emendare ac distinguere et annotare curavit, soli huic nec ulli praeterea grammatices parti deditus. ... Nunquam enim ita docuit ut magistri personam sustineret; unum et alterum, vel cum plurimos tres aut quattuor postmeridianis horis admittere solebat ..."

¹⁰⁸ dvs han var inledningsvis *paedagogus*, 'barnledare', till sin unge skyddsling. *Paedagogus*, som helst skulle vara grek eller åtminstone grekisktalande, utvaldes bland hushållets mest pålitliga slavar för att skydda den unge mot dåligt inflytande *såväl* i skolan *som* på vägen dit och hem. Barn i förmögna hem kunde dessutom åtföljas av en eller flera *pedisequi*, 'följeslagare till fots', husslavar som hade till uppgift att vara eskort samt att bära den unges böcker och skrivutrustning.

¹⁰⁹ Suetonius *Gramm* 23: "Q. Remmius Palaemon, Vicetinus, mulieris verna, primo, ut ferunt, textrinum, deinde herilem filium dum comitatur in scholam, litteras didicit. Postea manumissus docuit Romae ac principem locum inter grammaticos tenuit, quanquam infamis omnibus vitiis, palamque et Tiberio et mox Claudio praedicantibus, nemini minus institutionem puerorum vel iuvenum committendam. Sed capiebat homines cum memoria rerum, tum facilitate sermonis; nec non etiam poemata faciebat ex tempore. Scripsit vero variis, nec vulgaribus metris." Remmius Palaemon var lärare till såväl poeten Persius som den blivande retorikprofessorn Quintilianus. Han utarbetade en stilbildande och mycket använd *Ars grammatica*, som i tur var en latinsk *aemulatio* av Dionysius Thrax' (c 180/170–c 90 f Kr)

Suetonius berättar att de nya skolorna snabbt blev på modet och att det efter kort tid fanns mera än tjugo framstående skolor i Rom. De främsta lärarna blev mycket välbetalda. Grammatikern Lutatius Daphnis köptes av Quintus Marcus Catulus för den otroliga summan 700 000 sestertier och frigavs snart efter detta; Lucius Appuleius betalades 400 000 sestertier per år av den förmögne riddaren Efcicus Calvinus för att undervisa en större elevgrupp.¹¹⁰

Andra blev inte lika framgångsrika. Marcus Pompilius Andronicus från Syrien tillhörde den epikureiska skolan och ansågs vara för lat för att själv få förestå en skola. Han flyttade därför till Cumae och ägnade sig åt författarskap, men tvingades sälja sin kommentar till Ennius' *Annales* för 16 000 sestertier för att kunna försörja sig. Orbilius (se följande stycke) sade sig ha hejdat spridningen av verket, köpt tillbaka det och därefter sett till att det spreds under det rätta författarnamnet.¹¹¹

Lucius Orbilius Pupillus (c 113–c 15 f Kr) från Beneventum blev tidigt föräldralös genom mordet på båda föräldrarna en och samma dag, tjänstgjorde först hos stadens ämbetsmän, därefter vid armén i Makedonien, utmärkte sig och befordrades till rytteriet, och återvände slutligen till hemstaden för att återuppta sina studier. Efter att ha verkat som lärare under lång tid begav han sig vid 50 års ålder [år 63 f Kr] till Rom, där han vann mera ryktbarhet än rikedom som lärare, vilket han själv har beskrivit i en av sina böcker, där han skriver sig ha varit tvungen att ha sin bostad *sub tegulis*, dvs högst uppe på vinden (i ett vindskontor).¹¹² Skäl till hans – trots lärdomen – bristande framgångar kan ha varit hans grälsjuka gentemot kolleger samt hans hårdhänta undervisningsmetoder, som har dokumenterats för eftervärlden av *såväl* Horatius (i

Tekne grammatiké. Remmius Palaemons grammatik finns inte bevarad, men vi känner till att den var förebild och grund för de senare grammatikornas, som i sin tur användes under hela medeltiden.

¹¹⁰ Suetonius *Gramm* 3: "... pretia vero grammaticorum tanta mercedesque tam ganae, ut constet Lutatium Daphnidem, ..., DCC. milibus nummum a Q. M. Catulo emptum ac brevi manumissum, L. Appuleium ab Efcio Calvino equite Romano praedivite quadringenis annuis conductum multos edoceret."

¹¹¹ Suetonius *Gramm* 8: "M. Pompilius Andronicus, natione Syrus, studio Epicureae sectae desidiosior in professione grammatica habebatur minusque idoneus ad tuendam scholam. Itaque ... Cumas transit ibique in otio vixit et multa composuit; verum adeo inops atque egens, ut coactus sit praecipuum illud opusculum suum 'Annalium Ennii Elenchorum' XVI. milibus nummum cuidam venire, quos libros Orbilius suppressos redemisse se dicit vulgandosque curasse nomine auctoris."

¹¹² Suetonius *Gramm* 9: "L. Orbilius Pupillus Beneventanus, morte parentum, una atque eadem die inimicorum dolo interemptorum, destitutus, primo apparituram magistratibus fecit; deinde in Macedonia corniculo, mox equo meruit; functusque militia, studia repetit ... ac professus diu in patria, quinquagesimo demum anno Romam consule Cicerone transit docuitque maiore fama quam emolumento. Namque iam persenex pauperem se et habitare sub tegulis quodam scripto fatetur."

Epistulae 2:1:70) som Domitius Marsus.¹¹³ Orbilius blev nästan 100 år gammal och en marmorstaty av honom, sittande iklädd grekisk dräkt med två bokspannar vid sin sida, restes på Capitolium i hans hemstad.¹¹⁴

Staberius Eros blev frigiven för sin bildnings skull (sannolikt genom den procedur, som benämndes *manumissio vindicata*). Bland hans elever märktes Brutus och Cassius. Enligt uppgift var han så ädel, att han på Sullas tid undervisade barn till proskriberade föräldrar gratis i sin skola.¹¹⁵

Den ovan nämnde Verrius Flaccus, som var lärare för Augustus' barnbarn, erhöll en årlig lön om 100 000 sestertier för detta.¹¹⁶

Remmius Palaemon (se s 31) förde ett i flera avseenden utsvävande liv, han gick till badet flera gånger om dagen, och levde över sina tillgångar trots att han tjänade 400 000 sestertier på sin skola och nästan lika mycket från sin privatförmögenhet i form av klädesaffärer och jordegendomar.¹¹⁷

Kring mitten av det första århundradet efter Kristi födelse verkade Asconius Pedanius (c 9 f Kr–c 76 e Kr, sannolikt född i Padua), som författade kommentarer till främst Ciceros verk, men även till Vergilius och Horatius, samt Marcus Valerius Probus (fl under Neros regering) från Berytus, våra dagars Beirut. Probus' egen produktion var liten och begränsad till "exklusiva" ämnen som genitiven i grekiskan och förkortningar i juridiska handlingar (*De notis*), men var aktad och beundrad av såväl sin samtid som efterkommande generationer; Probus' status medförde även att många senare verk publicerades under hans författarnamn. Det är även Probus, som – genom sina marginalanteckningar och sitt införande av interpunkteringar i och indelningar av äldre verk – anses ligga bakom den form, i vilken många av de klassiska verken har

¹¹³ Ibid: "... Fuit autem naturae acerbae, non modo in antisophistas, quos omni occasione laceravit, sed etiam in discipulos, ut et Horatius significant 'plagosum' eum appellans, et Domitius Marsus scribens: 'Si quos Orbilius ferula scuticaque cecidit.'"

¹¹⁴ Ibid.: "... Vixit prope ad centesimum aetatis annum .... Statua eius Beneventi ostenditur in Capitolio ... marmorea habitu sedentis ac palliati, appositis duobus scriniis."

¹¹⁵ Suetonius *Gramm* 13: "Staberius Eros suomet aere emptus de catasta et propter litterarum studium manumissus, docuit inter ceteros Brutum et Cassium. Sunt qui tradant tanta eum honestate praeditum, ut temporibus Sullanis proscriptorum liberos gratis et sine mercede ulla in disciplinam receperit."

¹¹⁶ Suetonius *Gramm* 17: "..., et centena sestertia in annum accepit. ..."

¹¹⁷ Suetonius *Gramm* 23: "... Luxuriae ita indulisit, ut saepius in die lavaret, nec sufficeret sumptibus, quanquam ex schola quadringena annua caperet, ac non multo minus ex re familiari; ... et officinas promercalium vestium exercebat, et agros ... coleret ..."

bevarats till vår tid. Probus' stora betydelse för sin samtid dokumenteras genom t ex en hänvisning av Martialis i ett av hans epigram.¹¹⁸

Kejsarbarnens utbildning

RIFNER PARKER ANFÖR i sin uppsats ett antal vittnesmål hos Suetonius och andra om den omsorgsfulla utbildningen av kejsarfamiljens barn, och dessa utbildningar fungerade säkerligen som förebilder för hur utbildning kunde bibringas barn till den då härskande klassen. Den unge Octavius, den blivande kejsar Augustus, blev faderlös vid fyra års ålder; hans fader Octavius kom ur riddarklassen och var den förste av sin familj som nådde senaten, vid sin bortgång hade han just återkommit från ståthållarskapet över Makedonien och var i färd med att söka bli vald till konsul. Såväl Octavius' moder Atia (som ju var Julius Caesars systerdotter och älskarinna) som hans nye styvfader Lucius Philippus ägnade stor omsorg om den unges uppfostran och utbildning; Nicolaus Damascenus (samtida med Augustus) uppges likaså i sin levnadsteckning hävda att Octavius var brådmogen och mycket receptiv för faktakunskaper; i ett annat sammanhang hävdar Nicolaus också, att Octavius – trots att han t ex fick åtfölja Julius Caesar, då denne uppehöll sig i Rom år 46 – ännu vid denna tidpunkt (dvs vid 16 års ålder) ansågs vara hårt hållen i sitt hem och inte tilläts delta i några utsvävningar eller hamna i dåligt sällskap. Octavius skall ha hållit begravningstalet vid sin mormoder (dvs Julius Caesars syster) Julias begravning. Hans *paedagogus* skall ha

¹¹⁸ I epigrammet (*Epigr* 3,2) tillägnar Martialis sin aktuella bok till sin beskyddare Faustinus med följande rader: "Cuius vis fieri, libelle, munus?/festina tibi vindicem parare,/ne nigram cito raptus in culinam/cordylus madida tegas papyro/vel turis piperisve sis cucullus./Faustini fugis in sinum? sapisti./cedro nunc licet ambules perunctus/et frontis gemino decens honore/pictis luxurieris umbilicis,/et te purpura delicata velet/et cocco rubeat superbus index./illo vindice nec Probum timeto." ('Vems gåva ville du vara, lilla bok? Skaffa dig snabbt en beskyddare, annars rycks du snabbt bort till ett mörkt kök och omsluter tonfisk med din fuktiga papyrus eller blir en strut för rökelse eller peppar. Tar du din tillflykt till Faustinus' famn? Du är klok. Nu får du paradera omkring indränkt med cederolja [= medel mot mal och andra skadeinsekter], vackert utsmyckad på båda sidor och med utsökt dekorerade bokrullsändar, och du kan svepa in dig i prålände purpur och den stolta etiketten kan stråla scharlakansröd. Med detta beskydd, räds inte ens Probus!') Bortsett från den ironiskt högstämnda tonen, ger detta epigram en utmärkt beskrivning av de omsorger, som en dåtida bokälskare kunde ägna åt sina dyrgripas. Även detta korta textstycke av Martialis innehåller exempel på de för romerskt författarskap så typiska anspelningarna på tidigare verk. Den inledande raden alluderar på Catullus' inledande tillägnet till Cornelius (*Carmen* 1) "Cui dono novum lepidum libellum/...", 'Till vem ger jag denna lilla söta bok?' och avsnittet om rökelse och peppar har en tidigare motsvarighet i Horatius' (*Epist* 2:1), där dålig poesis öde beskrivs målande i epistelns avslutande två rader: "deferar in vicum vendentem tus et odores/et piper et quidquid chartis amicitur ineptis.", '... jag förs till kvarteret där rökelse och parfymers säljs,/och peppar och vad som helst slås in i makulerade skrivark.'

burit namnet Sphaerus (sannolikt beroende på att han härstammade från landskapet runt Bosporen); även enligt Dio Cassius skall Octavius ha varit mycket fäst vid denne, han frigav honom senare och vid sin död [40 f Kr] erhöll Sphaerus offentlig begravning.¹¹⁹

Octavius antog *toga virilis* redan vid femton års ålder, men på grund av sin ungdom och tidvis dåliga hälsa hann han aldrig tjänstgöra vid sin store släktings militära stab, utan var fortfarande i färd med att fullfölja sina studier då Julius Caesar mördades. Vi känner några av Octavius' lärare till namnet: Marcus Epidius, en lärare i latinsk retorik, som även undervisade Marcus Antonius, samt Apollodoros från Pergamon, en grekisk lärare. Enligt en Vergilius-biografi skall Octavius och Vergilius ha varit skolkamrater hos Epidius. Då Caesar mördades 44 befann sig Octavius i en av Caesar anvisad militär utbildning i Apollonia i Illyrien; under denna utbildning medförde han också sin lärare i grekisk retorik, Apollodoros. En annan av Octavius' lärare var den stoiske filosofen Athenodoros från Tarsos; att denne var en mycket uppskattad lärare omvittnas av Strabons uppgifter om att Augustus senare gav honom ett antal hedersbevisningar.¹²⁰

Ytterligare fyra filosofer stod Augustus nära och fungerade som hans rådgivare under hans regeringstid: Areios,¹²¹ dennes söner Dionysios och Nikanor, samt Areios' nära vän Xenarkos. Areios var från Alexandria, och Augustus skall [30 f Kr] ha gjort sitt intåg i Alexandria sida vid sida med Areios och ha skonat staden från skövling med hänvisning till sin vänskap med Areios.¹²² Xenarkos, en anhängare av den peripatetiska skolan, var från Kilikien, hade undervisat i både Alexandria och Athen innan han kom till Rom. Där uppmärksammades han av Augustus och stannade där tills han dog vid hög ålder. Uppgifterna om Areios' krets härstammar från Strabon, som själv var elev till Xenarkos; inte minst av detta skäl torde de vara mycket trovärdiga.¹²³

Den blivande kejsar Tiberius hade en betydligt längre tid att förbereda sig för det ämbete, som slutligen blev hans. Efter att hans far, Tiberius Claudius Nero (85–33), tvingats föra en kringflackande tillvaro på flykt efter mordet på Julius Caesar, skilde sig

¹¹⁹ Dio Cassius *Rom* 48.33.1.

¹²⁰ Strabon *Geogr* 14.5.14.

¹²¹ Suetonius *Aug* 89.

¹²² Denna händelse beskrivs i Dio Cassius *Rom* 51.16.4 samt i Plutarkos *Ant* 80.1.

¹²³ Strabon *Geogr* 14.5.4.

hans moder Livia¹²⁴ (Drusilla) (58 f Kr–29 e Kr), då Tiberius var endast fyra år gammal, för att 38 gifta sig med den blivande kejsar Augustus. Enligt Suetonius skall även Tiberius ha varit ett försigkommet barn, som t ex höll begravningstal över sin fader vid endast nio års ålder.¹²⁵ Tiberius fick en god och allsidig uppfostran, ägnade stor tid och omsorg åt studier i retorik även i vuxen ålder och praktiserade juridik under en lång tid. Ett antal av hans lärare är kända till namnet. Tiberius studerade latinsk retorik för Marcus Valerius Messalla Corvinus (64 f Kr–8 e Kr) och grekisk retorik för Theodoros från Gadara (nuvarande Umm Qais i Jordanien), som hade öppnat skola på ”skolön” Rhodos – och därför själv hellre kallade sig Theodoros från Rhodos. Theodoros berömde sig av att ha lärt känna Tiberius’ karaktärsegenskaper mycket ingående och mycket känd är Suetonius’ anekdot om att Theodoros betecknade Tiberius som ”lera knådad med blod”.¹²⁶ Utöver sin juridiska verksamhet är Tiberius känd för sina begravningstal över brodern Drusus och över sin styvfader kejsaren. Av olika stycken ur Suetonius’ biografi (se *Tib* 11) vet vi även att Tiberius av olika skäl tillbringade mera än sju år på Rhodos och då bland annat ägnade sig åt att studera filosofi, medan namnen på hans dåvarande lärare är okända.

4 LÄRARNAS STÄLLNING I DET ROMERSKA SAMHÄLLET

Aut mortuus est aut docet litteras.
Erasmus *Adagia* 1.10.59 (efter Zenobios)

QUINTILIANUS VAR DEN förste statligt avlönade professorn och därefter var det endast professorerna i Rom och Athen, som erhöll statligt garanterade löner. Övriga lärare var kommunalt anställda eller verkade som fria företagare. Mot slutet av 200-talet uppträder emellertid provinsieellt garanterade löner, och i flera fall finns det dokumenterat att lönerna till städernas lärare garanteras ur provinsens *fiscus*,

¹²⁴ Från Tiberius’ trontillträde 14 e Kr kallades Livia Drusilla i stället Julia Augusta.

¹²⁵ Suetonius *Tib* 4.1.

¹²⁶ Suetonius *Tib*. 57.1: ”Saeua ac lenta natura ne in puero quidem latuit; quam Theodorus Gadareus rhetoricae praeceptor et perspexisse primus sagaciter et assimilasse aptissime uisus est, subinde in obiurgando appellans eum *πηλὸν αἵματι πεφυραμένον*, id est lutum a sanguine maceratum. ...” (Hans grymma och känslolokalla karaktär var inte helt dold ens i hans barndom. Hans lärare i retorik, Theodoros från Gadara, förefaller ha varit den förste som hade insikten att observera detta och att karaktärisera detta mycket träffande, då han för att tillrättvisa honom av och till kallade honom *pelón aimati pefyraménon*, det vill säga lera knådad med blod.)

'statskassa', eller att provinsens ståhållare kontrollerar lörens utbetalning. Under kejsar Gratianus' tid [reg 375–383] betalades lönerna till de anställda grammatici och rhetores i Galliens provinshuvudstäder med statliga medel. Lönen till en *grammaticus* förföll normalt till betalning månatligen vid *idus*. Det var dock inte ovanligt att läraren fick ge kredit och hoppas på att han skulle få full betalning åtminstone vid läsårets slut.

Vi har ovan (s 32f) noterat att Flaccus erhöll 100 000 sestertier årligen för att undervisa kejsarbarnen och att Remmius Palaemon tjänade 400 000 årligen som fri företagare i samma bransch. Quintilianus¹²⁷ erhöll av kejsar Vespasianus en årlig lön om 100 000 sestertier som kejserlig professor i retorik, ett belopp som kan antas ha utgjort ett slags "lönetak" för offentligt anställda lärare vid denna tid.¹²⁸

¹²⁷ 35–c 100. Marcus Fabius Quintilianus var född i Calagurris (nuv Calahorra) i Hispania och erhöll sin slutliga utbildning i Rom som elev till Remmius samt Gnaeus Domitius Afer. Q var sedan verksam som lärare i Hispania tills han återkom till Rom tillsammans med Galba, den förste kortvarige kejsaren under "fyrkejsaråret" 69. Quintilianus verksamhet som lärare i retorik var vida berömd då kejsar Vespasianus utnämnde honom till professor i romersk retorik med en årslön om 100 000 sestertier. Q utsågs även (enligt Quintilianus *Inst* 4.Praefatio.2–3: "Cum vero mihi Domitianus Augustus sororis suae nepotum delegaverit curam, non satis honorem iudiciorum caelestium intellegam nisi ex hoc oneris quoque magnitudinem metiar. Quis enim mihi aut mores excolendi sit modus, ut eos non inmerito probaverit sanctissimus censor, aut studia, ne fefellisse in iis videar principem ut in omnibus, ita in eloquentia quoque eminentissimum?", 'Men då Domitianus Augustus har anförtrott mig utbildningen av hans systems barnbarn, skulle jag vara ovärdig den ära som har vederfarits mig enligt detta gudomliga ömdöme om jag inte också värdesatte detta ansvar utifrån dess betydelse. Ty vilka mödor kan jag spara i fullkommandet av mina elevers karaktär, så att den mest uppriktige bedömare inte finner dem ovärdiga, eller i deras utbildning, så att jag i detta avseende inte synes ha svikit förväntningarna hos en furste så framstående i såväl värtalighet som i allt annat?') till lärare för kejsar Domitianus' adopterade barn (enligt Suetonius ursprungligen barn till Domitianus' kusin Flavius Clemens, som Domitianus lät avrätta under sin regeringstid; se Suetonius *Dom* 15) och erhöll *ornamenta consularia*, dvs en konsuls rangställning utan offentliga tjänsteplikter. Vår kännedom om Q:s liv grundar sig – förutom på t ex Suetonius – främst på hans egna verk, och därför är t ex hans exakta dödsår obekant; sannolikt avled han omkring år 100. Utöver hans stora (autentiska) verk *Institutio oratoria* i tolv böcker (som med sin "åter till Cicero-tendens" mycket väl avspeglar den flaviska epokens allvar och reaktion mot den språkliga och stilistiska "förfläckningen" – som representerades av t ex Seneca – under den senare delen av den julisk-claudiska epoken) finns även under hans namn bevarade några talsamlingar, som med stor sannolikhet inte har Q som upphovsman. Under antiken fanns även ett antal av Q:s rättegångstal bevarade, men dessa har tyvärr gått förlorade.

¹²⁸ Clarke erinrar dock (s 9) om att Quintilianus, enligt Juvenalis *Sat* 7.186–196, utöver sin lön på 100 000 sestertier, även tog betalt direkt av sina elever (2 000 per år, dvs c 200 per månad). Det aktuella textavsnittet lyder: "Hos inter sumptus sestertia Quintiliano,/ut multum, duo sufficient: res nulla minoris/constabit patri quam filius. 'Unde igitur tot/Quintilianus habet saltus?' exempla novorum/fatorum transi. Felix et pulcher et acer,/ felix {et sapiens et nobilis et generosus/adpositam} nigrae lunam subtextit alutae,/felix orator quoque maximus et iaculator/et, nisi perfrixit, cantat bene. Distat enim quae/sidera te excipiant modo primos incipientem/edere vagitus et adhuc a matre rubentem.", 'Bland dessa utgifter [= husfaderns många kostnader för sitt hus och sitt hushåll] räcker två-tusen sestertier till Quintilianus, även om det är dyrt: ingenting kostar en fader mindre än hans son. "Hur kommer det sig att Quintilianus äger så många lantgårdar?" Förbigå dessa exempel på nykomlingstur. Den lyckosamme är även vacker och företagsam, den lyckosamme [är även klok och ädel och dessutom frikostig] fäster halvmånar på sina svarta skor [= symbol för patricier och senatorer], den

På Augustus' tid kostade en manlig slav omkring 2 000 sestertier, en kvinnlig slav kunde kosta upp till 24 000 sestertier. I Pompeii år 79 finns en prisuppgift på en manlig slav om 2 500 sestertier. Specialutbildade slavar, som skrivare, bibliotekarier och gladiatorer, kunde betinga betydligt mera "fantasifulla" priser på grund av sina färdigheter. Ovan (s 31) nämndes att Daphnis betingade ett pris på 700 000 sestertier.

Den kommunalt anställda retorn Apollonius erhöll vid slutet av 100-talet i Athen en lön om 6 000 *drachmae*, vilket motsvarar 1 500 *denarii*. Från 200-talets mitt (258 eller 259) känner vi till att Lollianus, kommunalt anställd *grammaticus* i Oxyrynchus hade en årslön på 500 *denarii*, som emellertid betalades oregelbundet och oftast in natura i varor (säd och vin) av dålig kvalitet.¹²⁹ Lollianus skrev en petition till kejsarna Valerianus och Gallienus och bad att få lönen förvandlad till rätten att disponera en egendom i staden, som beräknades avkasta 600 *denarii* årligen. 500 *denarii* (motsvarande 2 000 *drachmae* i "lokal valuta") räckte till att köpa 167 *artabae* vete, tillräckligt för att föda tio vuxna män under ett år, så lönen var förhållandevis god (när den väl utbetalades). De kommunala lönerna var betydligt lägre än de, som tillerkändes de statliga (kejsarliga) professorerna. De statliga lönerna beräknades vid denna tid med utgångspunkt i en menig soldats årstilldelning av spannmål, *annona*. Enligt Kaster tillerkändes retorn Eumenius (se s 46) år 299 en kejsarlig lön om 600 000 sestertier för att förestå och undervisa vid skolan i sin hemstad Augustodunum (Autun); detta belopp innebar en fördubbling av den tidigare lön, som han hade uppburit som *magister memoriae*, privatsekreterare med uppgift att handlägga petitioner till kejsaren, med rangen av *trecenarius*, 'livgardeskaptén'.

Diocletianus' allmänna prisedikt år 301, *Edictum de pretiis rerum venalium*, avsåg att – tillsammans med en myntreform – bringa reda i romarrikets då hårt ansträngda ekonomi. Ediktet reglerade även lärarnas prissättning. Det högsta priset för en elementarlärare anges där till 50 *denarii*, för en *grammaticus* till 200 *denarii* resp för en lärare i talekonst eller filosofi till 250 *denarii*, allt räknat per elev och månad.¹³⁰ Enligt

lyckosamme är även den störste talaren och spjutkastaren och han sjunger utmärkt, såvida han inte är förkyld. Ty det gör en stor skillnad vilken stjärna som tar emot dig när du, ännu röd från ditt moderliv, börjar utstöta dina första ljud.'

¹²⁹ Kaster s 115f.

¹³⁰ *Ed pret Diocl VII:68, 72 resp 73*. Med *denarii* avses härvidlag *denarii communes*, som utgjorde en räknebas i förhållande till de vid denna tidpunkt cirkulerande mynten; enheten *denarius communis*,

Gratianus skoledikt 376 (*Cod Theod* 13:3:11) reglerades de kejserliga lönerna till professorerna i Galliens provinshuvudstäder till att uppgå till 24 *annonae* i retorik och 12 *annonae* i latinsk eller grekisk grammatik. I huvudstaden Trier erhöll en retorikprofessor 30 *annonae*, en i latinsk grammatik 20 *annonae*, medan en i grekisk grammatik, ”om någon värdig skulle finnas”, inte erhöll mera än i övriga provinshuvudstäder. Att retorikern värderades till 1,5–2 gånger grammatikern förefaller ha varit ett närmast konstant förhållande under samtliga nu studerade århundraden. Å andra sidan innebar redan lönenivån 12 *annonae* en för denna tid någorlunda bekväm levnadsstandard, motsvarande omkring 60 *solidi* i guld eller vad en relativt stor undervisningsgrupp hade kunnat inbringa honom (Kaster s 117).¹³¹ Vi kan också erinra oss att Augustinus (efter att själv ha studerat i grannstaden Madaura samt i Karthago) började sin yrkeskarriär som privatpraktiserande *grammaticus* (enligt *Conf* 4.1.1 från 19 års ålder) och *rhetor* (enligt *Conf* 4.2.2) i sin hemort Thagaste (och senare i Karthago) men att han inte stannade länge i denna verksamhet; sannolikt fann han inkomsterna

även kallad *nummus*, innebar ett försök att återställa prisnivåer och skiljemyntens inbördes relationer till dem som gällde under principatet. Forskarna är emellertid oense om de olika cirkulerande myntens faktiska värde i förhållande till räknebasen *denarius communis*, speciellt mot bakgrund av att *nummus*' växelkurs gentemot de högre guld- och silvermynten ändrades med korta mellanrum. Som ett kuriosum kan erinras om att två mycket olika handelsvaror var åsatta det högsta angivna maximipriset enligt denna föreskrift, 150 000 *denarii*: ett pund purpurfärgat sidentyg samt ett vilt lejon. I prisediktet angavs maximidaglönen till en lantarbetare, åsnedrivare eller kloakarbetare till 25 *denarii* (inkl mat), till en målare till 75 *denarii* (inkl mat) och till en porträttmålare till 160 *denarii* (inkl mat). För en barberare eller en badhusuppassare var maximilönen 2 *denarii* per kund. Lärare var således inte ”överbetalda” heller i romarriket. Om vi antar ett läsår om tio månader, finner vi dock att en *grammaticus* redan med tjugo elever kunde erhålla en årslön om 40 000 *denarii*. Vid tiden för ediktet var en menig legionärs årslön 2 400 *denarii*. Kaster kommenterar även (s 119) ediktets maximipris och konstaterar likaså att det är osäkert i vilken utsträckning som ediktet åtlyddes. I en papyrus från Oxyrynchus (i Egypten) vid samma tid anges spannmålspriserna till tre gånger så högt belopp som i *Ed pret*, och han hänvisar också till en uppgift om att en lärare (uppenbarligen endast en *paedagogus*) i början av 300-talet erhöll 1 talent (dvs 1 500 *denarii*) månatligen för undervisning under åtta månader. Kaster ägnar sig även åt flera räkneövningar på prisediktet och kommer fram till att en lärare med tjugo betalande elever tjänade fyra gånger så mycket som en timmerman, som erhöll arbete tjugo dagar i månaden (daglön enligt ediktet 50 *denarii* inkl kost). Redan tre elever gav tillräcklig inkomst för att köpa ett drygt månadsbehov (5 *modii*) av spannmål. Kaster hänvisar också till den alexandrinske grammatikern Palladas (mitten av 300-talet), som själv på ett ställe anger sin årslön till 1 *solidus* (1 000 *denarii*) per elev; andra vittnesbörd utvisar att detta var en vanlig lön, som mycket väl kunde överskridas när det gällde framstående lärare i ropet.

¹³¹ Som jämförelse längre fram i tiden kan nämnas att Justinianus i ett edikt 534 (efter återerövringen av Africa) fastställer lönen till statliga *grammatici* och *rhetores* i Karthago till 35 *solidi* vardera (fyra lärare fick dela lika på 20 *annonae* och 10 *capita*, vilket totalt motsvarar 140 *solidi*) (*Cod Just* 1:27:1, 21). Kaster utreder i detalj (not 94, s 118) att dessa fyra lärare var mycket väl betalda i jämförelse med tjänstemännen vid provinsens prefektur, endast en av cheferna för ett *scrinium* (det lokala ’finansdepartementet’) hade en högre fastställd lön (46 *solidi*, *Cod Just* 1:27:22, 23). Samtidigt erinrar han dock om att de anställda läkarna hade högre årslöner, mellan 50 och 90 *solidi* (*Cod Just* 1:27:41).

från denna verksamhet vara alltför oregelbundna och riskfyllda. (*Conf* 4.1.1, 4.2.2, 4.4.7 samt 2.20). I *Conf* 4.2.2 uppger han att han vid denna tid levde tillsammans med en älskarinna (med vilken han sammanlevde i över femton år och fick sonen Adeodatus, 'den av Gud givne'), så han torde inte helt ha saknat inkomster för sin försörjning.¹³²

Liksom i våra dagar, säger själva lönebeloppet inte alltid allt. För de offentligt anställda lärarna var de övriga förmåner som tillkom befattningen av stor betydelse. Ända sedan Vespasianus' tid åtnjöt offentligt anställda undantag från *munera*, beskattning och inkvarteringsplikt, och särskilt för lärare som tillerkändes kurial ställning innebar denna befrielse i praktiken en livstidsgaranti. Det var dessutom sedvänja att lärarna, utöver sin offentliga lön, även erhöll *mercedes*, intill mutor gränsande gåvor, från sina elever. De privatpraktiserande lärarna riskerade att eleverna inte regelbundet fullgjorde den överenskomna betalningen, och de var därför sannolikt i ännu större utsträckning beroende av *mercedes*. Även i samband med högtider kunde särskilda gåvor utgå. *Strena*, den traditionella nyårgåvan, *sportula* i samband med saturnaliefestligheterna samt *Minervale munus*, gåvor till lärare i samband med firandet av Minervas festligheter, omnämns av t ex Hieronymus (*Com Ephes* 3.6). Det var också vanligt att läraren erhöll en särskild penninggåva i samband med en elevs avgångsoration eller något annat speciellt tillfälle. Det finns flera uppgifter om att sådana speciella gåvor kunde uppgå till 1 *solidus* (1 000 *denarii*), dvs ungefär en årsavgift. En lärare, som "hade turen med" sig vad gäller elevtillströmning och inkomster, kunde på detta sätt skaffa sig en hygglig privatförmögenhet och en därav förbättrad social ställning. Libanius¹³³ behövde anlita fyra assistentlärare¹³⁴ och han

¹³² Dåtidens kulturella värld var "liten", vilket bl a bevisas av det faktum att det var den på andra ställen i denna uppsats (se s 48f) omnämnde nyplatonikern (och stadsprefekten i Rom) Quintus Aurelius Symmachus, som år 384 (samma år som Symmachus utkämpade sin fejd med biskopen Ambrosius om Victoria-altaret) rekommenderade Augustinus (som hade tagit upp lärarverksamhet i Rom och vid denna tid ännu var anhängare av manikeismen) till det då lediga ämbetet som kejsarlig professor i latinsk retorik i den dåvarande residensstaden Mediolanum (Milano). Augustinus erhöll befattningen, lärde känna Ambrosius, övergick emellertid först till nyplatonismen, men omvändes därefter (tillsammans med sonen Adeodatus) 387 av denne slutligt till kristendomen. I samband härmed lämnade Augustinus sin professur (och sin älskarinna) för att ägna sig åt prästämbetet under återstoden av sitt liv. Det var även under denna troskris, som Augustinus skall ha yttrat sin bevingade bön (*Conf* 8.7) *Da mihi castitatem et continentiam, sed noli modo*, 'Giv mig kyskhet och måttfullhet, men inte ännu'.

¹³³ 314–394. Född i Antiokia, blev han efter utbildning i Askalon och Athen redan vid 26 års ålder professor i grekisk retorik i Athen. Därefter undervisade han även i Nikomedia och Konstantinopel, men redan år 354 flyttade han hem för gott till sin födelsestad och eleverna strömmade till honom under

förefaller (enligt indirekt bevisning) ha samlat en förmögenhet om 1 500 *solidi* (1,5 miljoner *denarii* eller drygt 20 romerska pund, dvs 6,5 kilo, guld) redan efter åtta års verksamhet i Antiokia.

Framstående grammatici var högt aktade i samhället. I en av sina moralepistlar benämner Seneca yrkeskåren *custodes Latini sermonis*, 'det latinska språkets beskyddare', och i sin engelska översättning, *Guardians of Language*, har denna fras även använts av Robert Kaster som titel på hans bok om *grammaticis* verksamhet under antiken. Uppskattningen – låt vara att den i sitt sammanhang framstår som lätt ironisk – framstår som berättigad även i ett nära tvåtusenårigt perspektiv.¹³⁵

Slutligen kan vi konstatera att grammatiker och (speciellt) retoriker hade möjlighet att åta sig sidouppdrag som advokater m m, och på denna väg bli uppmärksammade av de "rätta" personerna inom t ex den lokala och regionala politiken. Genom att tillägna betydelsefulla personer sina skrivna verk kunde dessa författare också hoppas på att få sin framtida karriär underlättad. Ett exempel (av många) på detta är att Suetonius försåg sina kejsarbiografier med en tillägnan till den dåvarande pretorianprefekten Septimius Clarus. Vi kommer även nedan att återkomma till lärare, som uppnådde mycket framstående samhällspositioner.

5 SKIFTANDE KULTURKLIMAT UNDER SEKLENS GÅNG

Omnia mutantur, nihil interit ...

återstoden av hans levnad. Libanius var mycket produktiv, drygt sextio "föreläsningar" (varav fem med självbiografiskt innehåll), 51 orationer och över 1 500 brev finns bevarade. På grund av sin bildning och måttfulla levnadssätt åtnjöt han högt personligt anseende hos såväl kristna som icke-kristna (samt beskydd av kejsarna Constantius II, Julianus och Theodosius I) och hans verksamhet drabbades därför inte i lika hög grad som många andras av dåtidens religiösa motsättningar.

¹³⁴ Clarke s 38 (med ytterligare hänvisningar).

¹³⁵ Seneca (*Ep Mor* 95:65): "Posidonius non tantum praeceptionem, nihil enim nos hoc verbo uti prohibet, sed etiam suasionem et consolationem et exhortationem necessariam iudicat; his adicit causarum inquisitionem, aetiologian quam quare nos dicere non audeamus, cum grammatici, custodes Latini sermonis, suo iure ita appellant, non video. Ait utilem futuram et descriptionem cuiusque virtutis; hanc Posidonius 'ethologian' vocat, quidam 'characterismon' appellant, signa cuiusque virtutis ac vitii et notas reddentem, quibus inter se similia discriminantur.", 'Posidonius anser att inte endast uppställandet av förebilder (inget hindrar oss att använda detta ord), utan även övertalning, tröst och uppmuntran är nödvändiga. Till dessa lägger han utforskandet av orsaker, men jag kan inte inse varför vi inte skulle våga kalla det *aetiologi*, eftersom grammatikerna, det latinska språkets beskyddare, anser sig ha rätt att kalla det så. Han säger att det i framtiden kommer att vara nyttigt att beskriva varje dygd, detta kallar Posidonius *etologi* (medan andra kallar det karaktärisering). Den uttolkar de märken och tecken som hör till varje dygd eller last, så att man kan skilja mellan dem som liknar varandra.'

UTRYMMET I DENNA uppsats medger inte någon djupare analys av de skiftande kulturklimaten fram till c 500. Sammanfattningsvis kan sägas, att riket **fram till första halvan av 100-talet** nådde en höjdpunkt inte endast vad gäller geografisk utsträckning, utan – vilket inte lika ofta framhålls – även vad gäller ekonomiskt välstånd, social stabilitet och kulturell utveckling. Grammatiker och kommentatorer blomstrade under denna tid. Velius Longus (fl under Trajanus eller Hadrianus) skrev ett verk om latinsk rättstavning, som ännu finns bevarat,¹³⁶ medan en i samtiden aktad kommentar till Vergilius' verk samt verk om tidigt latin m m har gått förlorade.¹³⁷ Den mest berömde grammatikern under 100-talets första hälft var Quintus Terentius Scaurus (fl under Hadrianus' regringstid). Hans *Ars grammatica*, 'Lärobok i grammatik', som delvis finns bevarad, var länge mycket citerad, men blev senare "förbisprungen" av de senklassiska grammatikernas verk. Hans Horatius-kommentar är däremot förlorad, liksom en känd "stridsskrift" mot hans grammatikerkollega Caesellius Vindex. Sextius Pompejus Festus (fl under andra hälften av 100-talet) publicerade i tjugo böcker valda utdrag ur Verrius Flaccus jättelika *De significatu verborum* (se s 30). Av Festus' utdrag återstår idag ungefär två femtedelar, återstoden har vi kännedom om endast genom de utdrag, som Paulus Diaconus i sin tur på 800-talet gjorde ur Festus' samlade verk.

Den för eftervärlden mest kände kulturpersonligheten ur denna generation är dock Gajus Suetonius Tranquillus (c 70–efter 130), som var född i Hippo Regius i nuvarande Tunisien. Suetonius kom från en riddarsläkt, där fadern var officer, han utbildades efter gängse mönster i Rom och praktiserade därefter som advokat i staden. Plinius d y blev hans *patronus*, som hjälpte honom att skaffa sig en mindre lantegendom som försörjningsbas och även övertalade kejsar Trajanus att bevilja Suetonius *ius trium liberorum*.¹³⁸ På grekiska författade Suetonius skrifter om lekar och spel, om

¹³⁶ Se Keil *Grammatici Latini*, vii.

¹³⁷ Velius Longus' Vergiliuskommentar omnämns hos Servius i *Comm Aen* 10.245 och hos Macrobius i *Sat* 3.6.6.

¹³⁸ *Ius trium liberorum*, 'trebarnsrätten', utgjorde en del av äktenskapslagstiftningen *Lex Julia de maritandis ordinibus*, som 18 f Kr infördes av kejsar Augustus. Trebarnsrätten innebar förmåner för såväl män som kvinnor som hade minst tre barn. Bland förmånerna kan nämnas att en man med minst tre barn ägde företräde vid val till offentliga ämbeten, samtidigt som han var befriad från att åläggas andra

svordomar, om romerska högtider och sedvänjor samt om diakritiska tecken i äldre textkritiska verk. Den bildade befolkningen i de östra riksdelarna var mycket intresserad av dessa och många andra frågor, och av talrika referenser hos andra författare framgår att Suetonius' verk på grekiska uppenbarligen rönt stort intresse och stor uppskattning. För eftervärlden är dock hans produktion på latin mest känd. Förlorad till största delen är *Prata*, 'Ängar',¹³⁹ som var ett lexikografiskt "konversationslexikon" som i sin tur byggde på Remmius Palaemons tidigare verk (se s 31 samt not 109 ibid). Delvis bevarade är däremot *De viris illustribus*, 'Om framstående män', biografier över kända personligheter, bland annat grammatiker och retoriker; Suetonius' anteckningar har utnyttjats på andra ställen i föreliggande uppsats. Även kejsarbiografierna, *Vitae Caesarum*, är bevarade; dessa skiljer sig från tidigare liknande verk genom att själva *res gestae*-innehållet, 'bedrifterna', är relativt obetydligt, medan anekdotiska och karaktäriserande inslag dominerar. Suetonius var mycket uppskattad på grund av sina talrika kronologiska notiser, vilka hjälpte även andra författare att datera företeelser och händelser.¹⁴⁰ Av senare författare förlitar sig och hänvisar t ex Hieronymus i mycket stor utsträckning på Suetonius' kronologier. Även senare kommenterande *grammatici* stöder sig ofta på Suetonius' dateringar och notiser, och genom dessa författare äger vi indirekt kunskap om omfattningen av hans författarskap.

Som ett exempel på att kulturen stod "högt i kurs" under detta skede kan också anföras att båda konsulerna år 143, Marcus Cornelius Fronto (c 100–170) och Herodes

offentliga plikter som att vara *tutor* eller *curator*, förmyndare för barn resp yngre män. För en kvinna med minst tre barn innebar trebarnsrätten bl a att hon inte automatiskt ställdes under *tutela*, 'förmyndarskap', om hon blev änka. För såväl män som kvinnor innebar trebarnsrätten även att de fick ge och ta emot arv utan inskränkningar.

¹³⁹ *Pratum* var även en metonym för 'vida havet', vilket kanske vore en mera idiomatisk översättning av verkets titel.

¹⁴⁰ Sanningshalten hos enskilda påståenden hos Suetonius kan givetvis ifrågasättas, men det är uppenbart att han utnyttjade (och möjligen även "förbättrade") "inside information", även från egna släktingar. Som ett exempel kan anföras anekdoten i *Gaj* 19, enligt vilken kejsar Caligula [reg 37–41] lät konstruera en fartygsbro mellan Baiae och Puteoli och därefter red fram och tillbaka över denna. Enligt kejsaren själv skulle han ha utfört detta för att överträffa perserkonungen Xerxes, som ju överbryggade Hellesponten på samma sätt, men enligt hovskvallret skulle Caligula i stället ha gjort det för att astrologen Thrasyllus' profetia (om att sannolikheten för att Caligula skulle efterträda kejsar Tiberius inte var större än för att det skulle vara möjligt att rida med hästar över Baiae-bukten) skulle komma på skam; detta hovskvaller säger sig Suetonius personligen ha hört i sin egen barndom från sin *avus*, dvs morfar eller farfar. Utifrån levnadsåren är uppgiften inte orimlig, Suetonius var i tioårsåldern omkring 80–85, och det är inte uteslutet att en man, som kanske hade varit i trettioårsåldern omkring år 40, då ännu var i livet.

Atticus (c 101–177), var sin tid mest ansedda lärda personligheter inom latin respektive grekiska. Fronto, som var född i Cirta i nuvarande Algeriet, åtnjöt tidigt stort anseende som grammaticus och lärare i latinsk retorik och utsågs av kejsar Antoninus Pius till lärare för hans adoptivöner, den blivande kejsar Marcus Aurelius (121–180, reg 161–180) och hans medregent Lucius Verus (130–169, reg 161–169). Som ovan nämnts, var Fronto alltså konsul år 143. Vid sin död hedrades Fronto med en staty, bekostad av kejsar Marcus Aurelius. Huvuddelen av Frontos produktion har gått förlorad, men delar av hans brevväxling med sin uppdragsgivare och sina elever återfanns på 1800-talet i en palimpsest. Bland breven finns även prov på Frontos talekonst. Frontos betydelse för ”återförenandet” av de konkurrerande yrkesgrenarna *grammaticus* och *rhetor* var mycket stor, samtidigt som han förkastade en stor del av (särskilt de stoiska) filosofernas alltmer subtila problematiseringar; enligt Diehle var det därför en särskilt stor besvikelse för honom att hans elev Marcus Aurelius efterhand huvudsakligen sysselsatte sig med filosofi.¹⁴¹ Aulus Gellius' liv är relativt okänt, han innehade lägre domarämbeten och tillbringade (sannolikt i trettioårsåldern) ett år i Athen för studier hos dåtidens främsta grekiska rhetorer och filosofer, Calvisius Taurus, Peregrinus Proteus och Herodes Atticus.¹⁴² Gellius' bevarade verk, *Noctes Atticae*, 'Attiska nätter', i tjugo böcker (samtliga bevarade utom en del av bok 8), är ett konversationslexikon i form av långa lärda ”bordssamtal” i mångskiftande ämnen, som kan ha förts i Athen någon gång under åren 146–158. *Noctes Atticae* är en uppenbar förebild för Macrobius' *Saturnalia* (se nedan, s 49f).

Vid mitten av 100-talet inträder en strävan till arkaisering av de litterära idealen. Marcus Aurelius bröt traditionen att kejsaren adopterade sin efterträdare, oftast ur kretsen av armégeneraler. I stället utsåg han 177 sin son Commodus till medregent och tronföljare, och Commodus eftertädde 180 sin fader som ensam kejsare.¹⁴³ Återgången till en dynastisk styrelseprincip innebar att relationerna mellan kejsarhuset och rikets övriga ekonomiska, kulturella och politiska eliter successivt blev alltmer ansträngda.

¹⁴¹ Diehle s 263f, som i sin tur hänvisar till en annan källa.

¹⁴² Årtalet då Proteus brände sig till döds, 165, ger en möjlighet att bestämma Gellius' ungefärliga födelsetid till 115–130, det anges ofta till c 125; han anses (beroende på vilket födelseår, som uppges) ha avlidit någon gång mellan 169 och 180.

¹⁴³ De oklara omständigheterna kring Marcus Aurelius' död samt Commodus' tilltagande despoti skildras i de båda storfilmerna *The Fall of the Roman Empire* från 1964 och *Gladiator* från 2000.

Under sin korta regeringstid, innan han mördades 192, hann Commodus rasera en stor del av rikets ekonomi, förvaltning och militära styrka, och efter hans bortgång drabbades riket av inbördeskrig innan befälhavaren vid Donau, Septimius Severus (146–211, reg 193–211), hade besekrat sina medtävlare Clodius Albinus (befälhavare i Gallien) och Pescennus Niger (befälhavare i Germanien) och utropats till obestridd kejsare.

Även om Septimius försökte återuppliva andan från de "goda kejsarnas" tidevarv (genom att bland annat hävda att han i själva verket var adopterad av Marcus Aurelius och därför även antog dennes familjenamn, Antoninus), blev det uppenbart att ett nytt kulturklimat hade inträtt i riket. Baal-kulten infördes och populariserades genom hans gemål Julia Domna (170–217), polisväsendet utvidgades, nya skatter och konfiskationer infördes i syfte att återställa rikets ekonomi, samtidigt som nya privilegier och avgiftsbefrielser tillerkändes verksamheter av vitalt statsintresse. Senatorsklassens företrädare till ett antal ämbeten avskaffades och *humiliores* främjades till *honestiores'* nackdel. Slutligen upplöste Septimius Roms pretoriangarde och förlade i stället reguljära trupper även kring huvudstaden.

Hans son och efterträdare, Caracalla (186–217, reg 211–217), stod inte efter i hårdhet. Under hans tid genomfördes en stor organiserad massaker på intellektuella och andra medborgare i Alexandria. Hans åtgärd att 212 genom *Constitutio Antoniniana* ge romerskt medborgarskap åt alla fria män i hela riket hade sannolikt just då den infördes begränsad betydelse i praktiken på grund av de svåra rådande förhållandena, men fick på längre sikt en avgörande betydelse – inte minst för västrikets sammanbrott – till följd av lagens senare tillämpning på de då inflyttande främmande folkgrupperna. Efter att Caracalla 217 störtats av sin pretorianprefekt Marcus Opellius Macrinus (168–218, reg 217–218) och denne i sin tur besekrats av Julia Domnas släkting Heliogabalus (203–222, reg 218–222), kom den reella makten att ligga hos kusinen och efterträdaren Marcus Aurelius Severus Alexander (208–235, reg 222–235), av eftervärlden oftast kallad Alexander Severus. Baal-kulten infördes tillfälligt som högsta statsreligion och den kulturella splittringen nådde en ny höjdpunkt. Severus Alexander gjorde allvarliga försök att reorganisera ekonomin och statsförvaltningen, men som en följd av misslyckanden på slagfältet mördades även han – tillsammans med sin "grå eminens", modern Julia Mamaea – av sina egna soldater.

Denna tid **under 200-talet** innebar ett relativt lågvattenmärke för de traditionella kulturella och litterära aktiviteterna; lagstiftningsområdet och den kristna kulturodlingens tillväxt utgör de främsta undantagen från denna kategoriska beskrivning. Några grammatiker är dock kända från denna epok. Pomponius Porphyrio (fl omkring 200) skrev en kommentar till Horatius' verk, som är bevarad. Macrobius (se nedan) anlitar en grammatiker vid namn Serenus Sammonicus som källa för ett antal omfattande hänvisningar och stilexempel. På grund av sina förbindelser med det severanska kejsarhuset miste Sammonicus livet under en av brödrastriderna mellan Caracalla och Geta. Samtliga verk av Sammonicus har gått förlorade. Gajus Censorinus tillägnade år 238 verket *De die natali*, 'Om födelsedagen', till en för oss i övrigt okänd person vid namn Quintus Caerellius. Det innehåller en redogörelse för olika aspekter på tidsbestämning och tideräkning, men Censorinus var i sin samtid även en känd och uppskattad grammatiker, vilket framgår av talrika hänvisningar till honom hos andra författare samt det faktum att andra (betydligt senare) skrifter har vidarebefordrats till eftervärlden under Censorinus' författarnamn.

Därefter inträde en förhållandevis lång period av oreda och stridigheter om makten, och tiden mellan mordet på Alexander Severus och Diocletianus' trontillträde, 238–284, är den dittills värsta i romarrikets historia. I öster anföll perserna, varvid det exempellösa inträffade att en kejsare (Valerianus) togs till fånga och dog i fientlig fångenskap, och i norr anföll alemanner, germaner, goter och heruler. Även ekonomin råkade i närmast total upplösning med dittills okänd inflation som följd, vilket i sin tur äventyrade handelutbytet inom riket och med omvärlden. Trots detta kaos uppträdde flera förhållandevis kraftfulla kejsare, som med stora uppoffringar lyckades avvärja de fientliga anfällen under någorlunda ordnade former. Decius och Claudius avvärjde den omedelbara gotiska faran, den olycklige Valerianus' son Gallienus reformerade armén (varvid senatorsklassen utestängdes från krigsmakten) och Aurelianus lyckades 272 kväsa Palmyras drottning Zenobias (210–e 274) egyptiska invasion i skuggan av den persiska anstormningen. I samband härmed förstördes, som ovan nämnts, huvuddelen av biblioteket i Alexandria.

Under denna omvälvande tid gjordes två "historiska uppoffringar": dels förlorade Rom sin status som ensamt administrativt centrum i riket till följd av de administrativa förändringarna, dels förändrades den gamla ständsstrukturen till förmån för en ny

struktur baserad på en entreprenörsklass bestående av hantverkare och andra fria yrkesutövare med starka nya privilegier och skyddsmekanismer. Den latinska skriftkulturen avstannade nästan helt, med undantag för inom den framväxande kristendomen, där latinet successivt blev jämbördigt med grekiskan i takt med att den nya religionen spreds över riket och de olika samhällsklasserna och det grekiska språket av andra yttre skäl förlorade terräng i väst. Kristendomens framväxt förstärkte därvid den framväxande uppdelningen av riket i en endast latinsktalande västlig del och en huvudsakligen grekisktalande östlig del, där latinet fortlevde endast för ceremoniellt bruk i offentliga sammanhang.¹⁴⁴

Omkring år 300, under Diocletianus¹⁴⁵ och Konstantin den store, stabiliserades åter förhållandena i riket. Efter sitt tillträde genom en sedvanlig militärkupp och därpå följande krig mot medtävlare lyckades Diocletianus efter sitt trontillträde stabilisera fronterna i nord och öst samt slå ned uppror i Britannien och Gallien. Efter att 286 utsett sin generalskollega Maximianus till medkejsare fullbordade han år 293 tetrarkin, den fyrdelade maktdelningen med två *augusti* med var sin *caesar* som adopterad son och predestinerad efterträdare; inledningsvis var residensstäderna Eboracum (York), Augusta Treverorum (Trier), Mediolanum (Milano) och Nikomedia (İzmit). Den administrativa indelningen förändrades radikalt till ett hundratal mindre provinser, hären utökades varvid legionerna omorganiserades och moderniserades i syfte att öka deras rörlighet, gränsbefästningarna förstärktes och det tidigare sambandet mellan civil och

¹⁴⁴ De första bibelöversättningarna till latin utfördes i Nordafrika, men mest känd är Hieronymus' (347–420), enligt sin egen uppfattning behärskade Hieronymus dock grekiska bättre än latin. De första kommentarerna till Nya Testamentets böcker utfördes av Victorinus, biskop av Petabium (nuvarande Poetovio i Slovenien), som 304 dog martyrdöden under Diocletianus' förföljelser. Victorinus anses ha kommit från den östra rikshalvan, liksom flera andra framträdande kristna författare på latin under 300-talet.

¹⁴⁵ c 240–313. D:s egentliga namn var Gajus Aurelius Valerius Diocles, härstammade från Aspalto (nuv Split) i Dalmatien/Illyrien och började sin karriär som menig legionär och avancerade till prefekt för *protectores domestici*, det kejsarliga livgardet, och då kejsar Numerianus 284 mördades i Nikomedia utropades Diocles till kejsare av trupperna. I det inbördeskrig, som enligt "tradition" utbröt, besegrade D först sin medtävlare Aper och därefter Numerianus' laglige efterträdare Carinus, Numerianus' äldre bror och medkejsare. Förutom att för tillfället säkra rikets gränser, slog han 298 även ned ett uppror i Egypten. Diocletianus var en i flera avseenden märklig personlighet, han var även den ende romerske kejsare som abdikerade frivilligt och drog sig tillbaka till privatlivet, vilket skedde 305 då han drog sig tillbaka till det (delvis ännu bevarade) palats på hela 30 000 m² som han låtit uppföra sedan 295. År 308 åtog han sig att försöka medla mellan efterträdarna Maximianus och Galerius vid "kejsarkongressen" i Carnuntum (huvudstad i dåvarande provinsen *Pannonia*; belägen strax öster om nuvarande Wien); tetrarkin återupplivades för ännu en tid, dock utan att de stridande viljorna kunde försonas.

militär administration upplöstes. För att bringa reda i statsfinanserna, trots de nya utgifterna, infördes 287 infördes en innovativ ”produktionsfaktorskatt”, *capitatio-iugatio*, på arbetskraft, kreatur och mark, samtidigt som grundskatten, *annona*, därmed utvidgades till att omfatta även Italien.¹⁴⁶ År 293 förändrades myntväsendet och – då denna reform inte ensam kunde stoppa den pågående inflationen – 301 utfärdade Diocletianus sitt edikt om maximipriser, som åtminstone på papperet innebar en verksam prisreglering. Historiskt sett ligger dokumentets värde kanske främst i att vi får en osedvanligt heltäckande bild av dåtidens produktion och konsumtion samt en ögonblicksbild av ”löneläget” och de relativa prisrelationerna. Även de olika lärarkategorierna återfinns givetvis i prisediktet. (Se även s 37f.)

Rikets ”renässans” avspeglade sig också i de intellektuella krafter, som Diocletianus anlidade för att återuppbygga rikets förvaltning. Ett antal jurister och retoriker dominerade den nya förvaltningen, Jupiter-kulten återinfördes 297 som statsreligion samtidigt som ett antal edikt utfärdades mot andra då betydande religioner, t ex kristendomen och manikeismen. Den främste bland juristerna var Hermogenianus, som samlade lagstiftningen jämte ”kompendier” till densamma, ett verk som några sekler senare kom att utgöra kärnan i kejsar Justinianus’ *Corpus iuris civilis*. Motståndet mot den nya religionslagstiftningen var dock hårt bland annat inom hären, där det fanns många kristna trosutövare, och 303 igångsattes de sista (och även svåraste) förföljelserna av kristna under hela romarrikets historia.¹⁴⁷ Jupiterkultens uppsving innebar även ett motsvarande uppsving för den klassiska latinska litteraturen.

Ett uttryck för detta avspeglas i de kejsarhyllningar, som går under namnet *XII Panegyrici Latini* och som ursprungligen sammanställdes i Gallien 289–311 och därefter har kompletteras av senare författare (över Konstantin år 321 av en viss Nazarius, över kejsar Julianus år 362 samt över Theodosius år 389; dessutom har tillfogats den

¹⁴⁶ Jämför senare tiders diskussioner om ”proms”, som i Sverige diskuterades livligt så sent som på den socialdemokratiska partikongressen 1997. (Intet nytt under solen!)

¹⁴⁷ Kampanjen mot de kristna underblästes och fortsattes av Galerius och avslutades först i och med toleransediktet i Nikomedia 311 strax före Galerius’ egen död i cancer (Galerius’ sjukdom utmålades i den kristna motpropagandan som Guds straff för hans förföljelser). Som ett kuriosum kan anmärkas att den koptiska kalendern (för ”martyreran”) räknar sin tideräkning från Diocletianus’ utropande till kejsare. Enligt de flesta källor ägde detta rum den 20 november 284, medan kopterna räknar från den 29 augusti 284. Eftersom kopterna ännu räknar enligt juliansk praxis (dvs året anses vara exakt 365,25 dagar), har det koptiska året successivt förskjutits i förhållande till det gregorianska, och den koptiska nyårsdagen (den 1 Tout) infaller f n den 11 september.

gratiarum actio till Trajanus, som hölls år 100 av Plinius d y då han blivit nominerad till konsulsämbetet). Ett intressant inslag i en av dessa panegyriker, författad 297, utgör ett vittnesbörd om en lärares situation under denna tidsperiod. Författaren, en viss Eumenius, begär hos ståthållaren i Lugdunum (Lyon) att en lokal skola skall få återöppnas och som säkerhet för denna åtgärd donerar Eumenius själv en årslön som han intjänat som professor i retorik i Augustodunum (Autun). Innan han utnämndes till professor innehade han en tjänst i kejsarens kansli, där han hade en årslön om 300 000 sestertier – vilket var hälften av den, som han därefter erhöll som professor. Vid denna tid var således årslönen för en professor i retorik 600 000 sestertier. Efter att lugnet hade återställts vid den nordvästliga fronten mot alemanner m fl stammar upplevde utbildningsväsendet uppenbarligen åter ett betydande uppsving.

Vid slutet av 200-talet verkade grammatikern Marius Plotius Sacerdos, som skrev en lärobok i flera böcker om ljud och ordbildning, ordens böjningsformer samt om metrik.

Ur de inbördes efter stridigheterna efter Diocletianus' död steg Konstantin I ("den store") fram som den slutlige segraren. Han understödde toleransediktet 311, besegrade sin svåraste medtävlare Maxentius i slaget vid den Milviska bron (norr om Rom) 312, och efter slaget kungjorde han offentligt sin övergång till kristendomen.¹⁴⁸ Kyrkans biskopar erhöll samma privilegier som de högre statstjänstemännen, t ex rätten att utnyttja *cursus publicus*, det statliga post- och transportväsendet. Detta steg innebar en ny "kulturell kullerbytta" i och med att Konstantin även tog en aktiv del i lösandet av de kristnas inbördes konfessionella tvister. Han grundade en ny rikshuvudstad, från 326 benämnd Konstantinopel, i det gamla Bysans, och han presiderade vid kyrkomötet i Nikaia (Nicaea) 325. Han fullföljde och förbättrade Diocletianus' reformer och införde, för att ytterligare stabilisera ekonomin, en ny guldmyntfot i riket. Konstantin delade däremot inte Diocletianus' respekt för traditionerna, utan han lät åter rhetorer och filosofer successivt dominera även statsförvaltning och administration, samtidigt som den personliga kulten av kejsaren som en Guds ställföreträdare på jorden efterhand utvecklades i den riktning, som vi numera benämner "bysantinsk".

¹⁴⁸ Han lät emellertid döpa sig först på sin dödsbädd; detta var ett vid denna tid inte ovanligt tillvägagångssätt, eftersom man i samband med dopet erhöll förlåtelse för sina *dittills* i livet begångna synder.

Bland bemärkta grammatiker från denna tidsperiod märks Gajus Marius Victorinus. Hieronymus berättar att en staty 353 restes på Trajanus' Forum i Rom – där det vid denna tid fortfarande fanns två bibliotek – till minne av Victorinus' insatser som grammatiker och retor. Enligt Hieronymus skall Victorinus ha övergått till kristendomen vid hög ålder och att han därför 362 var en av de kristna lärare, som då drabbades av yrkesförbud till följd av kejsar Julianus' edikt mot de kristna. Samtida med Victorinus var Hieronymus' egen lärare, Aelius Donatus. Denne Donatus utarbetade en latinsk språklära i två delar, en för nybörjare (indelad efter de åtta ordklasserna) och en (i tre böcker enligt tidigare *ars grammatica*) för de mera försigkomna; boken blev ett standardverk, som tidigt blev föremål för andra författares utläggande kommentarer och kom att användas som lärobok under många århundraden. Donatus skrev även kommentarer till sex av Terentius' komedier (fem kommentarer är bevarade) samt en introduktion till Vergilius' liv. En stor kommentar till Vergilius' verk tillskrivs ofta också denne Donatus, men den är i verkligheten skriven någon generation senare av en namne, Tiberius Claudius Donatus.

Efter Konstantins död 337 innehades tronen av hans söner Konstantin II, Constans och Constantius II, inledningsvis gemensamt, 353–361 med Constantius som ensam kejsare. Efter den egentliga flaviska dynastins utgång innehades makten av västliga och östliga kejsare ur den valentinianska adoptivgrenen. Theodosius I ("den store") blev den siste kejsare som ens till namnet härskade över ett odelat romarrike (september 394–januari 395).¹⁴⁹ Det romerska utbildningsväsendet befann sig under denna tid i en

¹⁴⁹ 347–395, född i Cauca (nuv Coca i Spanien) som son till en av Valentinianus I:s befälhavare, var adjutant och underbefälhavare hos sin far under dennes fälttåg i Britannien 368–369, mot alemannerna 370 och mot sarmaterna 372–373, och han blev därefter militär befälhavare i Moesien på Balkan, där han 374 besegrade sarmaterna. 376 drog han sig tillbaka till privatlivet och bildade familj. Efter katastrofen mot goterna vid Adrianopel 378 tillkallades Theodosius av västkejsaren Gratianus för att ta befälet över hären i Illyrien, och påföljande år upphöjdes han till medkejsare i öst efter den vid Adrianopel stupade Valens. 382 lyckades T sluta 'goterfördraget', varigenom goterna söder om Donau fick ställning som *foederati*, 'bundsförvanter', med skyldighet att försvara riket mot hunnerna. T ägnade sig med framgång åt att reformera och stabilisera östrikets förvaltning, samtidigt som han var tolerant mot de icke-kristna. 388 ingrep han mot den västromerske usurpatorn Magnus Maximus, återinsatte Valentinianus II och höll därefter 389 ett triumfartat intåg i Rom, där han insatte den hedniske senatoren och författaren Virius Nichomachus Flavianus som *praefectus praetorio*. Därefter begav sig T till Mediolanum (Milano), där han på grund av sin försonliga religionstolerans uppges ha hamnat i konflikt med Ambrosius (som tvingade honom till offentlig botgöring), och återvände därefter 391 till Konstantinopel. Efter att Valentinianus 392 påträffats hängd till döds under oklara omständigheter, utbröt nya stridigheter om makten över västriket. I slaget vid floden Frigidus den 5 och 6 september 394 föll den siste återstående usurpatorn, den förutvarande retorikprofessorn och ämbetsmannen Eugenius, och de hedniska

annorlunda kris: en mycket stor andel av de framstående grammatikerna, retorerna och filosoferna tillhörde ännu den "hedniska" senromerska nyplatoniska tron, och de behärskade därigenom ännu utbildningsväsendet, samtidigt som den kristna tron vid denna tid efterhand kom att omfattas av huvuddelen av rikets innevånare. Motståndet mot kristendomen florerade därför med varierande intensitet i det västliga kulturbärande samhällsskiktet under återstoden av 300-talet; uppsättandet 394 av Flavius Eugenius som motkejsare i väst kom att bli det sista försöket att åstadkomma en officiell återgång till den gamla tron och samhällsordningen. Läget komplicerades ytterligare av att de norrifrån invaderande germanerna visserligen mot slutet av 300-talet var kristnade, men – med undantag för den frankiska stammen – ännu envetet kvarhöll vid den arianska trosinriktning som 381 hade förkastats av den romerska statskyrkan vid konciliet i Konstantinopel.

Utanför Rom fanns **under 300-talet** betydande skolor i flera av residens- och provinshuvudstäderna. Som ett exempel på detta kan nämnas Burdigala (Bordeaux), vid denna tid *såväl* huvudstad i provinsen *Aquitania Secunda* (inom diocesen *Viennensis*) som biskopssäte. Där verkade läkarsonen Decimus Magnus Ausonius (310–393), som studerade *artes liberales* och retorik i hemstaden samt i Tolosa (Toulouse) och från 345 var lärare i grammatik och retorik i hemstaden. Bland hans elever fanns den blivande kejsaren Valentinianus I och Paulinus, senare biskop av Nola (se nedan). 365 kallades han av Valentinianus till hovet i Trier som informator för kejsarens son Gratianus, 370 blev han *comes*, 'rådsmedlem', och 375 *quaestor sacri palatii*, 'justitie-minister', hos den nye kejsaren Gratianus. 378 blev han *praefectus pretorio* över Gallien och 379 var han konsul. Efter mordet på Gratianus 383 tilläts han dra sig tillbaka till lärarverksamhet i Burdigala; sammantaget kom Ausonius att ha verkat som lärare i Burdigala under ett trettiotal år.¹⁵⁰

krafterna var därmed slutgiltigt besegrade. T avled därefter av naturliga orsaker (ödem) redan den 17 januari 395.

¹⁵⁰ Att Ausonius, såväl till sin härkomst som till sin yrkesverksamhet, var en "respektabel" man framgår inte minst av att han – uppenbarligen tidigt – kunde gifta sig med en "fin flicka", godsägardottern Attusia Lucana Sabina, som medförde en betydande hemgift. I hemgiften ingick bl a en vingård i Lucaniacus i det nuvarande Bordeaux-distriktet Saint-Émilion. Egendomen och dess vinodling är bevarad till modern tid och bär sedan medeltiden namnet *Château Ausone*. I närheten av odlingen finns också rester av en mycket stor romersk villa bevarade. Den önologiskt intresserade läsaren kan säkert erinra sig att *Château Ausone* är en av de endast två Saint-Émilion-vingårdar, som enligt 1855 års klassificering (med 1955/1958 års tillägg av Saint-Émilion-gårdar) tillhör den främsta klassen, *Premiers Grands Crus Classés*

Ausonius var väl bekant med Symmachus (se nedan) och dennes vänkrets, och frågan om Ausonius' trostillhörighet är en gammal stridsfråga bland forskare. Att han var utomordentligt förtrogen med det gamla romerska tankegodset är självklart, liksom att han inte kunde undgå att påverkas av den ideologiska debatt som pågick i det dåtida samhället. Ausonius är känd för sin kärlekslyrik till sin hustru, liksom till sin alemanniska slavinna Bissula, som han erhöll som krigsbyte 368.¹⁵¹ Den romerska härvägen mellan Trier och Rhen-kröken vid Bingen över bergsplatån Hunsrück, som Ausonius beskrev i sin 483 rader långa hexameterdikt *Mosella*, kallas än idag *Ausonius-Straße* efter honom.¹⁵² Någon gång efter 385 skrev Ausonius också *Commemoratio professorum Burdigalensium*, minnestal över ett trettiotal *grammatici* och *rhetores*, verksamma under hans tid i Burdigala. Av dessa biografier framgår att lärarnas sociala bakgrund kunde variera, från att vara söner till frigivna till att härstamma från kurial- och senatorsklasserna. Ett genomgående drag är emellertid även att läraryrket ofta gick i arv från fadern eller åtminstone från en nära släkting; en bidragande orsak till detta var sannolikt den förhållandevis ringa tillgången på böcker i landsorten. Ausonius skulle med dagens mått kunna anses ha skaffat sig många otillbörliga förmåner, han drog sig inte heller för att gynna ett antal av sina släktingar och deras karriärer; vid denna tid var detta inget uppseendeväckande beteende, utan sågs närmast som fullt naturligt.

I den västliga kretsen av lärda nyplatoniker var Quintus Aurelius Symmachus (c 345–402) den mest framträdande. Han steg snabbt till prokonsul över Africa 373, prefekt över Rom 384–385 och konsul 391, och trots att han inte mindre än två gånger förrådde regerande kejsare till förmån för usurpatorer åtnjöt han högt anseende ända

(A). För fullständighetens skull skall tilläggas att även en annan närbelägen vingård, *Château Canon-La Gaffelière*, gör anspråk på att vara den odling som en gång gavs till Ausonius. Denna vingård lider dock, förutom att den inte bär Ausonius' namn, av det ovedersägliga handikappet att vara klassad två klasser lägre, nämligen i *Grands Crus Classés*.

¹⁵¹ Den moraliskt intresserade kan upplysas om att hans hustru hade dött tidigt, redan i tjugofemårsåldern.

¹⁵² Denna senromerska härväg är bevarad till våra dagar i form av en 107 km lång vandringsled tvärs över Hunsrück. Den öst-västliga delen följer i stort sett den nuvarande förbundsvägen B 50 mellan Mosel och Rhen över Kirchberg och Simmern. Det säregna landskapet är i Tyskland (och kanske även i Sverige) välbekant genom den uppmärksammade TV-serien *Heimat*, som utspelas i orter kring Simmern.

till sin död.¹⁵³ Särskilt bekant för eftervärlden är hans strid 384 med biskop Ambrosius av Milano angående återställandet av Victoria-statyn till senatens sammanträdeslokal. Uppenbarligen argumenterade Symmachus synnerligen skickligt och hade ett brett stöd, eftersom den kristne författaren Prudentius (348–före 410) ännu året efter Symmachus' död (dvs nära tjugo år efteråt) skrev ett långt poem mot hans argument i denna stridsfråga. Sammanlagt finns åtta tal av Symmachus' hand bevarade.

I kretsen kring Symmachus ingick även skriftställaren (och svågern) Virius Nicomachus Flavianus (334–394), *vicarius Africae*, 'ståthållare över Africa', 377, *quaestor sacri palatii*, 'justitieminister', 388 och 394 utnämnd till ensam konsul under usurpatorn Eugenius, vilken han följde till slaget vid Frigidus samma år, varefter han begick självmord till följd av nederlaget. Att striderna mellan nyplatoniker och kristna var heta under denna tid, samtidigt som de fördes med dåtidens främsta litterära medel, framgår av en bevarad anonym kristen stridsskrift, *Carmen adversus Flavianum*, riktad mot just denne Flavianus. I samma krets ingick också Vettius Agorius Praetextatus (325–384), som främst ägnade sig åt studier av den gamla romerska religionen. Dessa tre kända kulturpersonligheter utgör kärnan i den personkrets, som är deltagare i det av Macrobius (se nedan) skildrade saturnalie-firandet i Praetextatus' villa den 17–19 december 384. Genom att även Servius (se nedan) anakronistiskt införs i kretsen, blir Saturnalia ett "heltäckande" verk inom såväl grammatik, retorik och filosofi som de antikvariska och kulturhistoriska områdena.

Maurus (eller Marius) Servius Honoratus (fl omkring 400 eller strax därefter) har gått till historien som författaren till kommentarerna till Vergilius' tre stora verk, *Eklogerna*, *Georgica* och *Aeneiden*. Idag finns Servius' kommentar till *Aeneiden* bevarad i dels en "ursprunglig" version, dels den sk Servius Danielis, som i sin tur innehåller en mångfald tillägg vilka anses främst härstamma från den (numera förlorade) ovannämnda Donatus-kommentaren. Servius har även utarbetat (bevarade) kommentarer till Aelius Donatus' ovannämnda två grammatikor. Det råder delade meningar om Servius' faktiska levnadstid och om tillkomsttidpunkten för Aeneid-kommentaren, vilket bl a beror på det förhållandet att Servius uppträder som en "anakronistisk"

¹⁵³ Det bör dock påpekas, att Symmachus förhöll sig neutral i konflikten år 394 och att han då inte aktivt anslöt sig till de nyplatoniska upprorsmännens armé.

deltagare i Ambrosius Theodosius Macrobius' (fl under första hälften av 400-talet) *Saturnalia*. Macrobius tillhörde den "kvarlevande" senatsklass i Västrom, som ännu i början av 400-talet hyllade de gångna tidernas romerska ideal. Utöver för en omfattande kommentar till Ciceros *Somnium Scipionis* (som utgör avslutningen på hans *De re publica*) är Macrobius känd just för *Saturnalia*, en återberättelse av lärda "bordssamtal" i Aulus Gellius' efterföljd hos en krets av nyplatoniker i december 384. Samtalen rör sig till stor del om litterära och filosofiska frågor med utgångspunkt i Vergilius' verk, och den då ännu mycket unge Servius placeras in som en ännu blyg, men redan "allvetande", *adulescens* för att avgöra de uppkommande stridsfrågorna. *Saturnalias* egentliga "tendens" och exakta tillkomsttid har varit ett stridsäpple under lång tid, och med utgångspunkt i enskilda avsnitt i texten har det även ifrågasatts om inte den Macrobius, som skrev detta verk, i själva verket var en till kristendomen konverterad f d nyplatoniker.

Pontius Meropius Anicius Paulinus, känd för eftervärlden som "Paulinus av Nola", (c 353–431) var också född i Burdigala, och var – som ovan nämnts – elev till Ausonius. Paulinus blev 379 ståthållare i Kampanien och var före 381 även *consul suffectus*. Efter att han c 385 hade mött Martin (den senare biskopen av Tours) i Vienna (Vienne) lät han, efter att ha återvänt till hemstaden, döpa sig före 393. Han sålde sina egendomar i Frankrike och flyttade med sin hustru Therasia till Nola i Kampanien, där han grundade ett kloster i anslutning till S:t Felix¹⁵⁴ grav. 409 utsågs han till biskop av Nola. Ett femtiotal av hans brev finns bevarade, liksom ett trettiotal diktverk (huvudsakligen på hexameter); bland hans diktverk märks *carmina natalicia*, 'födelsedagsdikter', till S:t Felix samt till hans lärare Ausonius (se s 47f). Paulinus är en framstående företrädare för det sena 300-talets kulturella spänning mellan gammalt och nytt, liksom för det kristna "övertagandet" och "omtolkandet" av de gamla klassiska litterära stilidealen.

¹⁵⁴ † 255, son till Hermias, en soldat av syrisk härkomst, som efter sin avdankning hade bosatt sig i Nola. Efter faderns död sålde Felix sitt arv och gav pengarna till de fattiga och anslöt sig till biskop Maximus av Nola. Enligt legenden gömde Maximus och Felix sig under en förföljelse i ett hus, där en spindel omedelbart spann sitt nät över ingångsdörren, och därigenom undgick de att upptäckas. Efter Maximus' död valdes Felix till hans efterträdare, men Felix överlät sitt episkopat till en prästkollega, Quintus, därför att denne hade prästvigs sju dagar före Felix och därför var "äldre i tjänsten", och han återgick till att – fram till sin martyrdöd 255 – arbeta för de fattiga.

Under 400-talet "uppgavs" den västra rikshalvan successivt (Britannien hade utrymmts 410) och de inflyttande germanerna assimilerades och organiserade sig i ett antal inbördes kämpande mindre statsbildningar. Efter "Västrops fall" – dvs den siste kejsarens, Romulus Augustus', abdikation – 476 påbörjades upplösningen av den västra rikshalvan i olika mindre riken. Härigenom avtog behovet av en homogen och omfattande välutbildad "statsbärande" samhällsklass och utbildningsväsendet i väst förföll snabbt efter den västgotiske konungen Theoderiks regering i Ravenna omkring år 500 fram till langobardernas invasion 568. Endast på den spanska halvön upprätthölls någon mera betydande "civil" bildningsaktivitet fram till arabernas erövring 712.

Ungefär samtida med Macrobius är den hedniske grammatikern Martianus Capella, som författade en encyklopedi för de sju *artes liberales* i sammanlagt nio böcker, *Satyricon* eller *De Nuptiis Philologiae et Mercurii et de septem Artibus liberalibus libri novem*, 'Nio böcker om äktenskapet mellan filologi och Merkurius samt om de sju fria konsterna', som – utifrån inre bevisning – uppenbarligen är författad mellan Roms skövling 410 och vandalernas erövring av Nordafrika 429. Den kristne grammatikern Fabius Planciades Fulgentius, som verkade i det då av vandalerna styrda Nordafrika under andra hälften av 400-talet skrev en kommentar i tre böcker om Vergilius' utnyttjande av mytologiska källor, *Mythologiarum libri iii*, 'Tre böcker om mytologi', med "bihanget" *Expositio Vergiliana continentiae*, 'Förklaring av innehållet i Vergilius' verk', i vilket Vergilius själv uppenbarar sig för Fulgentius och förklarar Aeneiden som en bild av människans liv från födelsen till döden. I en annan bok beskriver han världshistorien uppdelad med utgångspunkt i det dåvarande alfabetets tjugotre bokstäver, en vid denna tid vanlig form för memorering (och även för en författare att visa upp sin "pedagogiska skicklighet"). Fulgentius erhåller i medeltida källor olika tillnamn, men gemensamt för samtliga källor är att denne grammatiker Fulgentius omnämns som *vir clarissimus*, dvs tillhörande den dåtida senatorsklassen.

Den siste latinske grammatikern från denna tid, vars verk har bevarats, är Priscianus Caesariensis. Priscianus var professor i latinsk grammatik i Konstantinopel omkring 500, och hans grammatik, *Institutiones grammaticae*, 'Grammatikens grunder', omfattar inte mindre än arton böcker och användes under hela medeltiden som lärobok i latin.

Skolväsendet under dessa århundraden

Den burgna handels- och yrkesutövande "borgarklassen" i de tillväxande städerna präglades av en stark utbildningstradition; utbildning var grunden för såväl yrkesutövning som tillträdet till en offentlig ämbetskarriär. Läs- och skrivkunnighet var tidigt hög och i praktiken ett krav för att kunna fungera som en "nyttig" samhällsmedborgare. Den rådande polyteistiska religionen innebär även en fördel i toleransavseende, då nya folkgrupper skulle assimileras: det fanns alltid möjligheter att "översätta" den nya folkgruppens gudar och troselment till redan existerande gudar och företeelser inom det grekisk-romerska tankegodset – vilket illustreras förträffligt redan av Caesars beskrivningar av kelternas och germanernas gudar och sedvänjor (och senare t ex av Tacitus' motsvarande beskrivningar). Det förhöll sig annorlunda med judendomen och den framväxande kristendomen. Judendomen kunde till nöds accepteras på grund av sin ålder och så länge dess utövare kunde hållas i schack inom sina begränsade områden; situationen för judarna förändrades i och med upproren år 70 resp 135. Kristendomen blev med tiden ett betydligt större orosmoment på grund av sina ambitioner att sprida sig genom aktiv mission samt genom att skaffa nya anhängare bland t ex slavar och andra underprivilegierade samhällsgrupper.

Det "hedniska" romerska skolväsendet förblev intakt även efter att kristendomen hade blivit officiell statsreligion. Den västra rikshalvan kännetecknades under 300-talet av fortsatta stridigheter mellan kristna och anhängare av de tidigare polyteistiska religionerna; förhållandena komplicerades av att senators- och ämbetsmannaklassen ännu helt dominerades av icke-kristna. Det kristna livet karaktäriserades ännu av två ytterligheter, å ena sidan andaktslivet i mindre, slutna kretsar och å andra sidan de "massmöten" på offentliga platser och i kyrkorna, där nya proselyter värvades.¹⁵⁵ Med undantag för någon enstaka "försöksverksamhet", hade de kristna varken behov av eller resurser för att bygga upp ett eget utbildningssystem. De tidiga bekännelseskrifterna var olämpliga för elementarutbildningsändamål och den kristna kulturen kunde ännu inte erbjuda något konkurrenskraftigt alternativ till det utbild-

¹⁵⁵ Augustinus "värvades" slutligen till kristendomen efter att ha åhört Ambrosius' appeller vid offentliga möten.

ningsmaterial, som fanns att tillgå i form av den hävdvunna romerska prosan, poesin och de encyklopediska läroskrifterna. Inte förrän under andra halvan av 300-talet påbörjas en fullständig utbildningsgång på en kristen ”värdegrund”; detta sker då i de nyetablerade klostren. Kyrkofädernas första stora traktater blev därför också *aemulationes* av äldre förlagor: Ambrosius’ *De officiis ministrorum* är i stor utsträckning en bearbetning av stoicismen i Ciceros *De officiis* och Augustinus bearbetade i *De doctrina christiana* på motsvarande sätt Ciceros presentation av de tre retoriska grundstilarna¹⁵⁶ i *Orator*.

Först i och med att kloster och domkyrkor några sekler senare ”funktionsspecialiserade” sig på bland annat sin egen ”internutbildning”, kunde även skrifter med ett tydligt kristet idéinnehåll överta rollen som de dominerande läromedlen. Kyrkan övertog då rollen av övergripande makt med behov av en gemensam ”internutbildning”, som genomfördes i klostren och (betydligt) senare i domskolorna. Vi har ovan (se s 17) konstaterat att denna utveckling inleddes under 500-talet, men det dröjde länge innan denna institution kom att rikta sig även ut mot det övriga samhället i någon större skala i samband med tillkomsten av de första universiteten omkring år 1100.¹⁵⁷

Därmed kom även *commentarii*, författade av hedniska *grammatici*, att leva kvar som bärare av de dominerande stilidealerna in i den första ”mörka” delen av medeltiden, och kristna lärda fullföljde tidigt denna tradition genom att fortsätta att ge ut kritiska utgåvor av främst de romerska klassiker, som genom sitt historiska innehåll kunde anses någorlunda ”oantastliga” ur konfessionell synvinkel. Endelechius (fl vid slutet av 300-talet) deltog i utgivningen av en rättad utgåva av Apuleius år 395, Turcius Rufus Apronianus Asterius (*consul* 494) gav ut en rättad utgåva av Vergilius under 400-talet och Vettius Agorius Basilius Mavortius (*consul* 527) bearbetade utgåvor av såväl Horatius som Prudentius. Att rättelser och kommentarer ännu normalt var förbehållna

¹⁵⁶ *Genus deliberativum*, det övervägande talet för eller emot ett visst handlande, *genus iudicale*, det juridiska talet för eller emot en persons skuld i en rättsprocess, samt *genus demonstrativum*, det värderande talet i vilket en person eller en institution prisas eller klandras.

¹⁵⁷ I den östra rikshalvan innebar däremot Theodosius II:s regering under början av 400-talet ett betydande uppsving för juridisk och annan högre utbildning genom utarbetandet av *Codex Theodosianus*, inrättandet av ett ”universitet” i Konstantinopel 425 med lärostolar för professorer i såväl grekisk som latinsk grammatik och retorik m m; denna utveckling ligger emellertid utanför avgränsningen för denna uppsats.

särskilt utbildade *grammatici* framgår *e contrario* ur två bearbetningar av skrifter av Persius, som vid ungefär samma tid utförts av officeren Flavius Julius Tryphonianus Sabinus under hans tjänstgöring i Barcelona och Toulouse; han uppger i sitt förord urskuldande att han *temptavi emendare sine antigrafo*, 'försökte rätta utan skrivbiträde', och att han utfört sitt arbete *prout potui sine magistro*, 'så gott jag kunde utan lärare'.¹⁵⁸ På 500-talet är detta system så fast etablerat, att klostren kan erbjuda utbildning inte endast till sina egna noviser, utan även till "externat"-studerande.

Avslutningsvis förtjänar också att ånyo nämnas 600-talsbiskopen Isidorus av det då västgotiska Sevilla (se s 16f), som sammanfattade antikens bevarade vetande i *Etymologiarum libri XX*, 'Tjugo böcker om ordens ursprung'.

En sista fråga i detta sammanhang kan också nämnas: hur många lärare var *samtidigt verksamma* i t ex en provinshuvudstad (som Burdigala)? Kaster (se hans *Appendix 4*) analyserar Ausonius' text och de tidigare försöken till uttolkning, och han kommer därvid fram till att "normalbesättningen" av kommunalt anställda *professores* bör ha uppgått till två *grammatici* i latin, en *grammaticus* i grekiska samt en latinsk *rhetor*. Avvikelser från detta antal kan tidvis ha förekommit, främst på grund av att någon *grammaticus* övergick till att helt eller delvis undervisa även i retorik eller att någon ytterligare lärare upptog verksamhet som fri företagare utan att inneha någon offentlig anställning.

6 SAMMANFATTNING

Finis adest rerum ...
Lucanus *De Bello civili* 3,328

VI HAR NU sett, hur biblioteks- och utbildningssystemen fördes till Rom, och där erhöll sina latinska särpräglar. Lärarfunktionen var viktig, och värderades – åtminstone tidvis – högt i samhället. Biblioteken var i hög grad en storstadsföreteelse, och *grammatici* och *rhetores* var, förutom förmögna privatsamlare, i stor utsträckning de som i landsorten kunde tillhandahålla och utnyttja sig av klassikerna. Mot slutet av den västromerska tiden utarmades mycket av den traditionella breda bildningen i de styrande klasserna. De nya germanska och gotiska makthavarna, som – med Östroms

¹⁵⁸ Reynolds och Wilson s 42.

goda minne – övertog styret de västliga provinserna, saknade – och hade inte heller i det korta perspektivet behov av – den bildningstradition som funnits i det gamla riket. Lärarna utgjorde en någorlunda gott avlönad och förhållandevis inflytelserik grupp under flera tidsperioder. Enskilda lärare, som tillkallades för att utbilda de nya kejsarna och deras tilltänkta dynastier, kunde få stora förmåner och snabbt svinga sig upp till höga maktpositioner i samhället.

Efterhand tunnades skolväsendet ut, och den tidigare förhållandevis breda "folkbildningen" ersattes av ett samhällssystem, där bildningen bevarades genom den framväxande kristna statskyrkans försorg. Detta, i kombination med "teknikrevolutionen" att papyrus ersattes med pergamentskrifter, ledde i sin tur till att i första hand hedniska skrifter gick förlorade från 300-talet och framåt. Den för detta kulturskifte "kritiska perioden" inföll mellan slaget vid Frigidus 394 och Västroms fall 476, dvs under den tid då Servius och Macrobius verkade. Efter västgoternas plundring av Rom 410 inträdde en mera tydlig vilja till dialog, som också kännetecknades av en större ömsesidig respekt mellan kristna och icke-kristna; omkring år 430 hade samtliga större trosriktningar försonats och året därpå, 431, rehabiliterades Flavianus den äldre (se s 49) postumt. Cameron anser för sin del, att denna rehabilitering kan ha varit den händelse som utlöste att Macrobius (som med stor sannolikhet fullföljde en ämbetskarriär fram till strax efter 430, då en "Theodosius" omnämns som *praefectus praetorio Italiae*) över huvud taget författade *Saturnalia* – och därigenom "odödliggjorde" Servius på ytterligare ett sätt än genom hans egna verk.

Det är även under denna brytningstid (perioden c 390–c 435), som kännetecknas av inre strider, yttre fienders angrepp samt en nostalgisk och sentimental inre kraftsamling för att återvinna den egna historien, som Servius och Macrobius florerar och skapar sina verk, Vergilius-kommentaren respektive *Saturnalia*. I en kommande uppsats avser jag att återkomma till dessa verk samt att försöka relatera verkens innehåll till den då rådande tidsandan.

KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

Distringit librorum multitudo ...
Seneca *Epistulae Morales* 2,3

Källor:

Bibliotheca Augustana, Fachhochschule Augsburg (<http://www.fh-augsburg.de/~harsch/augustana.html>), utgåvor av följande författare/verk:

Codex Justiniani
 Codex Theodosiani
 Desiderius Erasmus (Rotterdamus)
 Edictum Diocletiani de pretiis rerum venalium
 Isidorus

Corpus medicorum Graecorum

Macrobius, Ambrosius Theodosius (1963): *Ambrosii Theodosii Macrobiani Saturnalia apparatus critico instruxit in Somnium Scipionis commentarios selecta varietate lectionis ornavit Iacobus Willis* (Leipzig)

Macrobius, Ambrosius Theodosius (1969): *The Saturnalia/translated with an introduction and notes by Percival Vaughan Davies* (New York NY)

Servius (1946): *Servianorum in Vergilii carmina commentariorum Editionis Harvardianae Volumen II, quod in Aenidos libros I et II explanationes continet* (Lancaster PA)

Servius (1965): *Servianorum in Vergilii carmina commentariorum Editio Harvardiana Volume III, The Commentaries on Aeneid III–V* (Philadelphia PA)

Loeb Classical Library, utgåvor av följande författare:

Ammianus Marcellinus
 Augustinus
 Aulus Gellius
 Catullus
 Cicero
 Dio Cassius
 Diodoros Siculos
 Gajus Petronius
 Galenos
 Herodotos
 Horatius
 Juvenalis
 Livius
 Martialis
 Ovidius
 Pausanias
 Platon
 Plinius d y
 Plinius d ä
 Plutarkos
 Quintilianus
 Seneca
 Strabon
 Suetonius
 Vitruvius

Litteratur

- Casson, Lionel (2001): *Libraries in the Ancient World* (New Haven CT)
- Clarke, M L (1971): *Higher education in the ancient world* (London)
- Diehle, Albrecht (1994): *Greek and Latin Literature of the Roman Empire, From Augustus to Justinian* (Padstow, Cornwall)
- Hagen, Hermann (ed) (1870): *Grammatici Latini ex recensione Henrici Keili. Supplementum continens Anecdota Helvetica ex recensione Harmani Hageni + Anecdota Helvetica, quae ad grammaticam Latinam spectant ex bibliothecis Turicensi Einsidlensi Bernensi collecta edidit Hermannus Hagen* (Leipzig)
- Janson, Tore (2006): *Romare och romarinnor, Livet i antiken* (u o, Finland)
- Kaster, Robert A. (1988): *Guardians of Language: The Grammarian and Society in Late Antiquity* (Berkeley CA)
- Lassen, Jul. (1937): *Lærebog i Romersk Privatret, fjerde udgave ved Frantz Dahl* (København)
- Reynolds, L. D. (ed) (1983): *Texts and Transmission, A Survey of the Latin Classics* (Oxford)
- Reynolds, L. D. och Wilson, N. G. (1991): *Scribes and Scholars, A Guide to the Transmission of Greek and Latin Literature* (3rd ed; Oxford)
- Wifstrand, Albert (1964): *Tider och stilar* (Lund)

Tidskriftsartiklar

- Cameron, Alan (1966): *The Date and Identity of Macrobius*, *Journal of Roman Studies*, Vol. 56, ss 25–38
- Eyben, Emiel (1971): *Das Denken des jungen Römers und sein Suchen nach Identität*, *Ancient Society (Leuven)*, Vol. 2, ss 77–104
- Eyben, Emiel (1973): *Roman Notes on the Course of Life*, *Ancient Society (Leuven)*, Vol. 4, ss 213–238
- Goold, G. P. (1961): *A Greek Professorial Circle at Rome*, *Transactions and Proceedings of the American Philological Association*, Vol. 92, 1961, ss 168–192
- Rifner Parker, Enid (1946): *The Education of Heirs in the Julio-Claudian Family*, *The American Journal of Philology*, Vol. 67 No. 1, ss 29–50

Övriga referensverk, lexika och ordböcker

- A Handbook of Rhetorical Devices* (<http://www.virtualsalt.com/rhetoric.htm>)
- Ahlberg, Axel m.fl. (2001): *Norstedts latinsk-svenska ordbok, andra upplagan* (Gjøvik)
- Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon* (<http://www.bautz.de/bbkl/>)
- Encyclopedia Britannica* (<http://search.eb.com>)
- Wiegand, Wayne A. och Davis Jr, Donald G. (eds) (1994): *Encyclopedia of Library History* (New York NY & London)
- Langenscheidt (2001): *Großes Schulwörterbuch Lateinisch–Deutsch*. (Berchtesgaden/Obb.)
- Maltby, Robert (1991): *A Lexicon of Ancient Latin Etymologies* (Melksham, Wiltshire)
- Morey, William C. (1901): *Outlines of Roman History* (<http://www.forumromanum.org/history/index.html>)
- Nationalencyklopedin* (<http://80-www.ne.se.ludwig.lub.lu.se>)
- Oxford Latin Dictionary*

Pauly (1997) = Cancik, Hubert och Schneider, Helmuth (Herausg.): Der neue Pauly, Enzyklopädie der Antike (Stuttgart)

Richardson, L. Jr (1992): A New Topographical Dictionary of Ancient Rome (Baltimore OH & London)

Salenius, A. G. G. (1873): Latinsk-svensk ordbok (Stockholm)

The Catholic Encyclopedia (<http://www.newadvent.org/cathen/>)